

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI
DOKTORA TEZİ

MEKÂNSAL VE SOSYAL AYRIŞMANIN YARATTIĞI
MAHALLE TİPOLOJİLERİ VE MUHTAR
DENEYİMLERİ ÜZERİNE FENOMENOLOJİK BİR
ALAN ARAŞTIRMASI

Fatih ÇİÇEK

Danışman
Doç. Dr. Levent YILMAZ

2023

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI
DOKTORA TEZİ

MEKÂNSAL VE SOSYAL AYRIŞMANIN YARATTIĞI
MAHALLE TİPOLOJİLERİ VE MUHTAR
DENEYİMLERİ ÜZERİNE FENOMENOLOJİK BİR
ALAN ARAŞTIRMASI

Fatih ÇİÇEK

Danışman
Doç. Dr. Levent YILMAZ

İZMİR- 2023

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum “Mekânsal Ve Sosyal Ayrışmanın Yarattığı Mahalle Tipolojileri Ve Muhtar Deneyimleri Üzerine Fenomenolojik Bir Alan Araştırması” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

....../....../2023

Fatih ÇİÇEK

ÖZET

Doktora Tezi

Mekânsal Ve Sosyal Ayrışmanın Yarattığı Mahalle Tipolojileri Ve Muhtar Deneyimleri Üzerine Fenomenolojik Bir Alan Araştırması

Fatih ÇİÇEK

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Kamu Yönetimi programı

Neoliberal ideolojinin benimsenmesiyle sermayenin birikim alanına dönüşen kentlerde kısa sürede önemli yapısal değişiklikler meydana gelmiştir. Türkiye’de hakim kentleşme ve kentsel dönüşüm pratiklerinin mekânsal tezahürü bir yanda kapalı kapılı siteler, lüks rezidanslar, alış-veriş merkezleri, park ve bahçeler ile donatılmış mahalleler ile diğer tarafta yaşama elverişli olmayan konutların olduğu, alt ve üst yapının yetersiz, kurumsal ilgisizliğe maruz bırakılmış, sıkıştırılmış, kent hafızasında uzak durulması gereken yerler olarak işaretlenmiş mahallelerdir. Bu mekânsal ayrışma, bireylerin erişim gücüne bağlı olarak sosyal bir ayrışmaya da neden olur.

Bu araştırma kentsel alanda hakim olan mekânsal ve sosyal ayrışmanın ortaya çıkardığı farklı nitelikteki mahallelerde muhtarlığın somutlaşma biçimlerini, formel ve enformel alanını, tanımlanmalarını, mahalledeki konumlanmasını ve ortaya çıkan derin farklılıkların kuramsal ve kavramsal izlerini aramaktadır. Bu amaçla İzmir ve Malatya’da farklı nitelikteki yirmi sekiz mahallede muhtarlar ile derinlemesine görüşmeler ve mahallelerde gözlemler yapılmıştır. Sahadan edinilen verilerin analizinde bilgisayar destekli nitel veri analizi (Computer Assisted Qualitative Data Analysis- CAQDAS) araçlarından MAXQDA kullanılmıştır.

Saha araştırması kentte hakim üç farklı mahalle tipinin olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu mahalleler gerek fiziksel özellikleri gerekse içerdiği toplumsal sınıf bakımından birbirinden ayrılmaktadır. Muhtarların mahalle

tanımlarından yola çıkılarak oluşturulan bu tipolojiye göre kentler üst ve orta üst sınıfın, alt ve orta alt-sınıfın ve muhtarlarının “orta halli”, “orta direk” olarak tanımladığı grupların yaşadığı mahallelerden oluşmaktadır. Muhtarların deneyimlerinin, somutlaşma biçimlerinin, formel ve enformel alanlarının, tanımlanma biçimlerinin ve mahalleli ile kurdukları ilişkilerin bu mahalleler arasında oldukça farklılaştığı ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Muhtar Somutlaşmaları, Mahalle Muhtarlığı, Mekânsal Ayrışma, Sosyal Ayrışma, Mahalle Tipolojileri, Fenomenoloji.

ABSTRACT

Doctoral Thesis

Doctor of Philosophy (PhD)

**A Phenomenological Field Study on Neighborhood Typologies and Mukhtar
(Headman) Experiences Created by Spatial and Social Segregation**

Fatih ÇİÇEK

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Public Administration

Public Administration Program

With the adoption of the neoliberal ideology, important structural changes occurred in a short period of time in the cities which turned into the accumulation area of capital. The spatial manifestation of urbanization and urban transformation practices created neighbourhoods surrounded by closed-door complexes, luxury residences, shopping centers, parks and gardens on one hand, and housing unsuitable for living, inadequate infrastructure and superstructure, exposed to institutional indifference on the other. These are neighborhoods that are compressed and marked as places to be avoided in the urban memory. This spatial segregation also causes a social segregation depending on the accessibility of individuals.

This research aims to reveal embodiment of the headmen (mukhtar), formal and informal work area they have, how they are defined, their positioning in the neighborhood and the theoretical and conceptual traces of the deep differences that arise in the neighborhoods of different qualities, which are revealed by the spatial and social segregation prevailing in the urban area. For this purpose, in-depth interviews and observations were conducted with the headmen in twenty-eight different neighborhoods in Izmir and Malatya. Data

obtained from the field was analyzed using MAXQDA, which is a computer-assisted qualitative data analysis (CAQDAS) tool.

The field research revealed that there are three different types of neighborhoods prevailing in the city. These neighborhoods differ from each other in terms of both their physical characteristics and the social class they contain. According to this typology, which was created based on the neighborhood definitions of the muhtars, cities consist of neighborhoods where the upper and middle upper class, the lower and middle lower class, and the groups defined by the mukhtars as "middle class" live. It has been revealed that the experiences of the muhtars, their embodiment, width of their formal and informal area, the way they are defined, and the relations they establish with the neighborhood residents differ considerably between these neighborhoods.

Keywords: Embodiment of Neighborhood Headmen, Social Segregation, Spatial Segregation, Neighborhood Typologies, Phenomenology.

**MEKÂNSAL VE SOSYAL AYRIŞMANIN YARATTIĞI MAHALLE
TİPOLOJİLERİ VE MUHTAR DENEYİMLERİ ÜZERİNE
FENOMENOLOJİK BİR ALAN ARAŞTIRMASI**

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar LİSTESİ	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ	x
EKLER LİSTESİ	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ARKA PLAN

1.1. TOPLUMSAL MEKAN, TOPLUMSAL SINIF VE HABİTUS	9
1.1.1. Toplumsal Mekan	9
1.1.2. Toplumsal Sınıf, Tabakalaşma ve Habitus	12
1.2. KENTTE HAKİM AYRIŞMAYA PUTNAM’IN ÇERÇEVESİ İLE BAKMAK	14
1.3. VATANDAŞ OLUŞTUR(A)MAYAN KENTLEŞME DENEYİMİ	16
1.4. KLİENTALİZM VE PATRON-ADAMI İLİŞKİ AĞLARI	20

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ ÜZERİNE

2.1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	23
2.2. METODOLOJİ	27
2.3. ARAŞTIRMA SAHASI VE KATILIMCILARIN BELİRLENMESİ	28

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GEÇMİŞTEN BUGÜNE TOPLUMSAL BİR MEKAN OLARAK MAHALLE

3.1. SOSYO-MEKAN OLARAK MAHALLE	33
3.2. OSMANLI MAHALLESİ	35
3.2.1. Dokunun Bozulması	36
3.3. KENTLERDE YÜKSELEN YÜKSEK DUVARLAR: TÜRKİYE’DE KENTLEŞME VE KENTSEL DÖNÜŞÜM	37
3.3.1. Türkiye’de Kentleşme	38
3.3.2. Türkiye de Kentsel Dönüşüm	42
3.3.2.1. Çılgın Kalabalıktan Uzakta...: Mekânsal Ayrışma	47
3.3.2.2. Sosyal Ayrışma	50
3.4. İYİ, KÖTÜ, ÇİRKİN: YENİ KENTLERİN YENİ YÜZLERİ	53

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

“PEK GEREK YOK” İLE “KAOS OLUR” ARASINDA SALINMAK: MUHTAR SOMUTLAŞMALARINDAKİ FARKLILIKLARIN NEDENLERİ ÜZERİNE

4.1. KLİENTALİZM/PATRONAJ İLİŞKİLERİ VE VATANDAŞ OL(A)MAYAN KENTLİ YOKSUL	63
4.2. KURUMLARIN İKİRCİKLİ TUTUMLARI	73
4.3. KOMŞULAŞAN/AKRABALAŞAN MUHTAR	77
4.4. MUHTARSIZ MAHALLE OLUR MU?	84
4.5. MUHTARLIK DENEYİMİNİ FARKLILAŞTIRAN DİĞER FAKTÖRLER	91
4.5.1. “ <i>Her Yol Var Bizim Mahallede</i> ”: Uyuşturucu Madde Kullanımı	91
4.5.2. “ <i>Niye Gelmesin Buraya? Burası Fakir Yer, Ucuz</i> ”: Geçiş Mahallesi	93

BEŞİNCİ BÖLÜM
SAHADAN HAREKETLE MUHTARI TANIMLAMAK: MUHTAR KİMDİR,
NE İŞ YAPAR?

5.1. MUHTARLIĞIN TEŞKİLİ	97
5.2. GEÇMİŞTEN BUGÜNE MUHTAR	99
5.3. MUHTAR NE İŞ YAPAR?	102
5.3.1. “Zenginden Alıyoruz Garibana Veriyoruz”: Yardım Merkezi/Hayır Kurumu Muhtarlık	102
5.3.2. “Her Yerde, Her İşte Muhtar. Joker gibi. ”: Kurumun Mahalledeki “Eli, Ayağı, Gözü” ve Boşluk Doldurucu Muhtar	107
5.3.3. “Biz Devletin Uç Beyleriyiz”: Devletin Mahalledeki Uzantısı Muhtar	112
5.3.4. “Mahalleli ile Devlet Arasında Köprüyüz”: Köprü ve Aracı Muhtar	115
5.4. KİM, NEDEN MUHTAR SEÇİLİR/OLUR?	118
5.5. MUHTAR NE İŞ YAPAR? MUHTARIN TEMEL MEŞGULİYET ALANLARI	124
5.6. TARTIŞMA VE DEĞERLENDİRME	130
SONUÇ	130
KAYNAKÇA	139
EKLER	

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Muhtarların Temel Meşguliyetleri

s. 125

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Temel Meşguliyetleri Gösterir Frekans Grafiği (1)s. 128

Şekil 2: Temel Meşguliyetleri Gösterir Frekans Grafiği (2) s.129

EKLER LİSTESİ

- EK 1:** Görüşme Verilerine Yönelik Maxqda Kod Sistemi ek s. **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**
- EK 2:** Saha Araştırması Yapılan Yerleri Gösterir Haritalar ek s. **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**
- EK 3:** Etik Kurul Onay Belgesi ek s. **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**

GİRİŞ

Neoliberal ekonomik modelin hakim model olarak benimsenmesi ile hızlı bir biçimde sermayenin birikim alanına dönüşen kentlerde kısa sürede önemli yapısal değişiklikler meydana gelmiştir. Kentleşme ve kentsel dönüşüm pratikleri, kenti meydana getiren en küçük yerleşim birimi olan mahalleler arasında önemli fiziksel ve sınıfsal farklılıkların oluşmasına neden olmuştur. Türkiye’de hakim kentleşme ve kentsel dönüşüm pratiklerinin mekânsal tezahürü bir yanda kapalı kapılı siteler, lüks rezidanslar, alış-veriş merkezleri, park ve bahçeler ile donatılmış mahalleler ile diğer tarafta yaşama elverişli olmayan konutların olduğu, alt ve üst yapının yetersiz, kurumsal ilgisizliğe maruz bırakılmış, sıkıştırılmış, kent hafızasında uzak durulması gereken yerler olarak işaretlenmiş mahallelerdir. Bu mekânsal ayrışma, bireylerin erişim gücüne bağlı olarak sosyal bir ayrışmaya da neden olur.

Bu mekânsal çeşitlilik, yönetsel bir kurum olan mahalle muhtarlığının oldukça farklı şekillerde somutlaşmasına ve fonksiyonel alanının bazı mahallelerde oldukça genişlerken bazı mahallelerde daralmasına neden olmuştur. Massicard (2015) muhtarlığın fiziksel, ilişkisel ve sosyal olarak vatandaşa en yakın kurum olduğunu söyler. Muhtarlığın bu özelliği, içinde bulunduğu mahalle/toplumsal mekan tarafından değiştirilmesini/dönüştürülmesini ve yeniden üretilmesini kolaylaştırır. İlişkisel ve fiziksel yakınlığın sebep olduğu yoğun etkileşim, muhtarın deneyimlerine ve somutlaşma biçimlerine yansır. Bu durum farklı toplumsal mekan kadar farklı muhtar somutlaşmaları ve deneyimleri ortaya çıkarır. Bu yüzden mahalle muhtarlığının bu durum göz önüne alınarak incelenmesi zorunlu hale gelir. Bu bağlamdan hareketle, araştırma mahalle muhtarlığına¹ odaklanmaktadır.

Bütün muhtarlar aynı işler ile mi meşguldür? Alt sınıfın yaşadığı bir mahalledeki muhtar ile orta-üst veya üst sınıfın yaşadığı bir mahalledeki muhtar aynı deneyimleri mi edinir? Mahalleli muhtar ilişkisi mekan ve bağlam bağımlı mıdır, yoksa standart mıdır? Muhtarlar kendilerini nasıl tanımlarlar? Vatandaş-devlet ilişkisinde muhtar nerede durur? Bu sorulara cevap bulmak için yapılan bu araştırma

¹ Köy muhtarlığı bu araştırmanın dışında tutulmuştur. Bunun başlıca nedeni kentsel alanda görülen mekânsal ve sosyal ayrışmanın köylerde görülüyor olmasıdır. Bu nedenle muhtar deneyimlerinde ve somutlaşma biçimlerinde kentsel alanda görebileceğimiz çeşitliliğin köy muhtarlığında görülmemesidir. Ayrıca köy muhtarlığı mahalle muhtarlığından farklı olarak bir tüzel kişiliğe sahiptir. İdare sistemi içindeki yeri mahalle muhtarlığına kıyasla daha belirgindir.

muhtar deneyimlerinin, somutlaşma biçimlerinin, vatandaş-devlet ilişkisinde durduğu yerin ve tanımlanma biçimlerinin mekanın içerdiği toplumsal sınıfa bağlı olarak oldukça farklılaştığını/çeşitlendiğini ortaya koymuştur. Bu nedenle araştırmanın odağına bir toplumsal mekan olan mahallenin yerleştirilmesi ve bütüncül bir yaklaşımın benimsenmesi gerekli görülmüştür. Mahalle muhtarlığına ilişkin yürütülen çalışmalar muhtarlığın kuruluşu ve tarihsel gelişimi (Çadircı, 1993; Akyıldız, 2006; Güneş, 2009), mahalle muhtarlığının sorunları (Taylan, 1992), muhtarın belediye ve yerel yönetimlerle olan ilişkileri ve aracılığı (Arıkboğa, 2018, 2000), muhtarlığın işlevi, muhtarın görevleri ve sahip olduğu araçlar ve yerel demokrasi ve katılım üzerine yoğunlaşmaktadır. Fakat muhtarlığın daha iyi anlaşılması ve muhtarın daha iyi tanımlanabilmesi günümüz kentleri göz önüne alındığında, mahallenin/mekanın odağa alınması ile mümkündür. Bu nedenle bu çalışmada mahalle muhtarlarının deneyimlerini ve somutlaşma biçimlerini ortaya çıkarmak amacıyla İzmir’de üç metropoliten ilçeden on dört mahalle ve Malatya’da iki metropoliten ilçeden on dört mahalle² olmak üzere yirmi sekiz mahallede muhtarlar ile derinlemesine görüşmeler ve mahallelerde gözlemler yapılmıştır. Bu mahalleler üç farklı kategoriye bağlı olarak seçilmiştir. Bazı mahalleler üst ve orta-üst sınıfın, bazıları orta-alt ve alt sınıfın, bazıları ise muhtarlarının “orta direk”, “orta halli” olarak tanımladığı grupların yaşam alanlarıdır. Böyle bir kategoriye bağlı olarak seçim yapılmasının sebebi farklı nitelikteki sosyo-mekanlarda ortaya çıkan deneyimlerden “tipik bir öz” bulmaya çalışmaktır. Farklı toplumsal mekanlarda üretilen pratiklerin ve somutlaşma biçimlerinin açığa çıkarılması, muhtarın fonksiyonel alanının sınırlarının anlaşılması ve farklılaşmaların bağlamının ifşa edilmesi ancak böyle mümkün olmuştur. Mahalle seçimi yapılırken mahallede hakim konut biçimleri, park-bahçe gibi sosyalleşme alanlarının varlığı veya yokluğu, yol-kaldırım kalitesi, zincir marketlerin ve alış-veriş merkezlerinin varlığı veya yokluğu gibi fiziksel özellikleri ile gelir ve eğitim seviyesi gibi niteliksel özellikler göz önünde bulundurulmuştur.

² Bu araştırma kapsamında görüşme yapılan mahalleler illerin metropoliten ilçelerinde bulunan mahallelerdir. Saha araştırması içinde 6/12/2012 tarihinde resmi gazetede yayımlanan 6360 sayılı kanun ile tüzel kişiliği kaldırılarak mahalle statüsüne dönüştürülen alanlar (köyler) bulunmamaktadır. Araştırma yapılan mahalleler, illerin merkez mahalleleridir. Bu araştırma, kentlerde görülen sosyal ve mekânsal ayrışmanın alanı olabilecek yakınlıktaki mahallelerdir. 6360 sayılı kanun ile mahalle olan alanlar bu çalışmanın dışında tutulmuştur. Araştırma alanları çalışmanın sonuna ek olarak koyulmuştur.

Kentlerde görülen mekânsal ve sosyal ayrışma, kentsel gruplar arasındaki gelir dengesizliğinin mekanda somutlaşması sonucu ortaya çıkar. Kent içinde bazı mekanlar bazı gruplar için erişilmez iken, bazı mekanlar yaşamak zorunda kalınan yerlerdir. Kent içindeki sınıfsal yerleşme düzeni, sınıfsal olarak benzer özelliklere sahip grupların aynı mekanlarda yoğunlaşmasına neden olur. Böylelikle kendi içinde oldukça homojen olan mahalle tipleri ortaya çıkar. Diğer taraftan kenti oluşturan mahalleler arasında önemli fiziksel ve sınıfsal farklılıklar mevcuttur. İşte bu çeşitlilik muhtarlığın mekana bağlı olarak çeşitli şekillerde somutlaşmasına olanak sağlar. Bu araştırma, kuruluş itibarıyla özdeş olan mahalle muhtarlığının mekana bağlı olarak nasıl farklı şekillerde somutlaştığını, bu farklılaşmanın kavramsal ve kuramsal karşılığını, muhtar deneyimlerinde görülen çeşitliliğin sebeplerini, muhtar-vatandaş ilişkisinin nasıl bir düzlemde gerçekleştiğini, muhtarlığın bazı mahallelerde geniş bir enformel alan yaratırken bazı mahallelerde neden formel alanına sıkıştığını ortaya koymaktadır.

Bu çalışma önemini özgünlüğünden, gömülü olanı ortaya çıkarmasından, disiplinler arası ve bütüncül bir yaklaşım benimsemesinden ve literatürde önemli bir boşluğu doldurmasından alır. Yukarıda da değinildiği gibi muhtarlık üzerine yapılan çalışmalar çok önemli bir değişken ve muhtarlığın varlık yeri olan “mahalleye” gerektiği önemi vermemiştir. Oysaki mahalle, muhtarlığa anlamını veren, onu dönüştüren ve farklı şekillerde yeniden üretendir. Bu nedenle bu çalışmada toplumsal bir mekan olarak mahalle odağa alınmış ve farklı nitelikteki birçok mahallede veri doyuma ulaşana kadar görüşmeler yapılmıştır. Muhtarlık görünenden fazlasıdır. Muhtarların anketler ve kapalı uçlu sorular aracılığıyla ortaya çıkarılması olanaklı olmayan deneyimleri ve hikayeleri vardır. Muhtar deneyimlerinde ve somutlaşmalarında görülen farklılaşmanın “gömülü” nedenleri ortaya çıkarmak için muhtarlara kulak verilmiştir. Edindikleri deneyimleri neden edindikleri, mahalleler arasındaki farklılığın ne sebeplerden kaynaklandığı ve neden oldukları şekilde “somutlaştıkları” gibi sorulara muhtarlar ile yapılan uzun görüşmeler sayesinde cevap verilebilmiştir. Bu çalışma ile idari bilimlerin alanına sıkışan mahalle muhtarlığı, sosyoloji ve siyaset bilimi gibi bilim dallarının iş birliği ile disiplinler arası bir perspektif ile ele alınmıştır. Bu alanların sunduğu katkı ile muhtar somutlaşmalarında

ve deneyimlerinde görülen farklılaşmanın kavramsal ve kuramsal bir açıklamasını geliştirmek olanaklı hale gelmiştir.

Saha araştırması, muhtarlığın şu an maruz kaldığı akademik ilgisizliğe rağmen, toplum-devlet ilişkisinde oldukça önemli bir yerde durduğunu göstermektedir. Kentsel dönüşüm pratiklerine bağlı olarak kent içinde belli alanlara sıkışan, kamu kurumlarının ilgisizliğine maruz kalan, kent ile bağlantısı kurulmayan, kent kimliğine dahil edilmeyen ve kent hafızasında uzak durulması gereken, tehlikeli, suçla ilişkili olarak işaretlenen mahallelerde muhtarlar çok ciddi bir boşluğu doldurmaktadır. Orta-alt ve alt sınıfın yaşadığı bu mahallelerde muhtarın çok önemli iki rolü öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki vatandaş ile kurumlar arasında bağlantı kurmak. Eğitim ve ekonomik seviyenin oldukça düşük olduğu bu mahallelerde vatandaşların kurumlarla etkileşimin bilgisine sahip olmadığı, kent içi etkileşiminin oldukça düşük olduğu ifade edilmiştir. Bu durum muhtarı kaçınılmaz olarak vatandaş ile kurumlar arasında aracılık yapan bir figüre dönüştürür. Muhtar mahallede varlık gösteren tek kurumdur. Diğer kurumların sistematik ilgisizliğine maruz kalan mahallelerde muhtarlık bir kurum olarak daha belirgindir. Bu nedenle muhtarların kendilerini sıklıkla “biz devletin uç beyleriyiz”, “kurumların eli, ayağı, gözüyüz”, “cumhurbaşkanının mahalledeki temsilcisiyiz” şeklinde tanımladıkları kaydedilmiştir. Bahsi geçen mahalle tipinde muhtarlığın öne çıkan diğer rolü bir sosyal yardım merkezi gibi çalışmasıdır. Mahalle muhtarlıklarının devletin sağladığı sosyal yardımların dağıtımında belli bir rolü vardır. Hatta yardım almaya uygun olabilmek için mahallenin muhtarından “fakirlik kağıdı” alınması gerekir. Fakat burada asıl önemli olan muhtarın kendi kurduğu enformel yardım ağıdır. Orta-alt ve alt sınıf mahalle muhtarlarının neredeyse tamamı onlara yöneltilen “En çok ne ile meşgul oluyorsunuz?” sorusuna yardım bulma /yardım dağıtma cevabını vermişlerdir. Bu tip mahallelerde “sosyal yardım” muhtarların varlık sebebi haline gelmiştir. Hatta muhtarlar arasında kimin daha fazla yardım dağıtacağına yönelik bir rekabet vardır. Daha fazla yardım dağıtanın daha iyi muhtar olduğu şeklindeki önerme bu tip mahallelerde yanlış değildir. Bu mahallelerde muhtarlar, muhtarlığın olmazsa olmaz olduğunu, muhtarlığın kaldırılması gibi bir durumda mahallenin kurumlar ile bağlantısının kopacağını ifade etmişlerdir. Diğer taraftan orta üst ve üst sınıfın yaşadığı mahallelerde muhtarlığın oldukça dar bir formel alana sıkıştığı, en önemli meşguliyetlerinin evrak işleri (tebligat dağıtımı) olduğu kaydedilmiştir. “Asıl işimiz,

işimiz olmayan şeyler” diyerek enformel alanının kendisini ne kadar meşgul ettiğini ifade eden alt sınıf mahalle muhtarlarının aksine, orta-üst ve üst sınıf mahallelerde muhtarlık yapanlar “meşguliyetleri” olarak formel işlerini işaret etmişlerdir. İlerleyen bölümlerde farklılaşma alanları, farklılaşmanın nedenleri ve kavramsal ve kuramsal karşılıkları kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır.

Bu çalışma mekan (mahalle), muhtar ve mekan kullanıcısı (mahalleli) arasındaki etkileşimin neden farklı şekillerde meydana geldiğini açığa çıkarmıştır. Kentin en küçük yerleşim birimini oluşturan mahalle, komşuluk ilişkilerine, mimari ve fiziksel müdahalelere, üretim ve tüketim biçimlerine bağlı olarak sürekli olarak form değiştirir. Toplum ve iktidarın müdahalelerine açık olan mekan (mahalle), sadece fiziksel olarak dönüşmez. Fiziksel dönüşüm, yeri değiştirirken, yerin içerdiği toplumsal grubun da değişmesine neden olur. Bu devingenlik, ilişkilere, mekanın yeniden üretimine ve gündelik pratiklerin şekillenmesine olanak sağlar. “Mahalleli/mekân kullanıcısı gündelik çevre yoluyla kendisini ortaya koyar ve anlar; yaşanan mekân, davranışlara, davranışlar yaşanan mekâna anlamını verir” (Schuitema, 2016:25’den aktaran: Bektaş, 2019:22). Mekan ve kullanıcısı arasındaki bu etkileşim, kendisi de bu mekanın kullanıcısı olan muhtarı özgünleştirir. Mekanın kimliğinin gerektirdiği şekilde somutlaşan muhtar, farklı kimlikteki mekanlarda muhtarlık yapan meslektaşlarından farklılaşır. İşte bu araştırma bu ilişkiselliği/etkileşimi irdeleyerek farklılaşmanın gömülü nedenlerini bütüncül ve disiplinler arası bir yaklaşım ile ortaya çıkarmıştır. Araştırma bu açıdan literatüre özgün bir katkı sunmaktadır.

Muhtar somutlaşmalarını, deneyimlerini, gündelik pratiklerini, muhtarın tanımlanma biçimlerini, deneyimlerdeki ortaklaşmayı/farklılaşmayı ve bunların nedenlerini ortaya koyan bu araştırmanın birinci bölümü kuramsal ve kavramsal temeli oluşturmak için yazılmıştır. Mekanı, mekan kullanıcısını, muhtarı ve bunlar arasındaki etkileşimi anlamlandırmamıza yardımcı olan toplumsal mekan kavramı ele alınmıştır. Mekanın içerdiği toplumsal sınıfın muhtar ile kurduğu ilişkinin, mahallelinin yatkınlıklarının, gündelik pratiklerinin ve tabakalaşmış bir kentsel alanda nerede durduklarının açıklanabilmesi için Bourdieu’nun habitus, toplumsal tabakalaşma ve toplumsal sınıf kavramları kullanılmıştır. Böylelikle mahallelinin muhtar ile kurduğu ilişkinin gömülü nedenleri açığa çıkarılmıştır. Yine bu bölümde, bu araştırmaya

çerçeve olan Robert Putnam'ın *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy* adlı çalışmasında kullandığı yaklaşım ele alınmıştır. Putnam, yaptığı çalışmada farklı toplumsal yapılara sahip İtalya'nın çeşitli bölgelerine kurulan yerel hükümetlerin, o topluluklar tarafından nasıl farklı şekillerde somutlaştıklarını ve bu farklılıkların nedenleri ortaya koymuştur. Benimsediği yaklaşım ve kullandığı kavram seti bu çalışmaya da ışık tutmuştur. Birinci bölümde ayrıca vatandaşlık bilinci kavramı ele alınmıştır. Türkiye'de meydana gelen kentleşme deneyimi beklendiği gibi olmamış, kente karışıp anonimleşmesi beklenen yeni gelenler, kentte hayatta kalmanın yolunu hemşerilik başta olmak üzere çeşitli ilişki ağlarında aramışlardır. Bu durum bireyin atomize olmasını, bireyselleşmesini ve bilinçli bir kentli yurttaş olmasını engellemiştir. Yine bu bölümde, vatandaşlık bilinci ile bağlantılı olarak, patron-adamı ilişki ağlarına değinilmiştir. Bireyselleşmekten ziyade çeşitli ilişki ağlarına dahil olan yeni gelenlerin kentsel alanda nasıl pratikler edindikleri, muhtarı nasıl konumlandıkları ve kurumlarla ve kent ile nasıl ilişki kurdukları açıklanmıştır.

İkinci bölüm araştırmanın amacına, önemine, benimsediği metodolojiye ve araştırmanın sahasına ayrılmıştır. Bu bölümde çalışmanın neden önemli olduğu, literatüre nasıl bir katkı sağladığı, araştırmanın nerelerde ve nasıl yapıldığı ayrıntılı olarak aktarılmıştır.

Üçüncü bölüm bu araştırmanın bağlam bölümüdür. Bu bölümde toplumsal bir mekan olan mahalle, Türkiye'de kentleşme, kentsel dönüşüm ve bu dönüşümün yarattığı mahalle tipleri ele alınmıştır. Bu bölüm, takip eden bölümlerde ele alınan muhtar somutlaşmalarındaki farklılıkları ve muhtar deneyimlerindeki çeşitliliğin anlaşılmasını kolaylaştırması açısından önemlidir. Burada ilk olarak Osmanlı'dan bugüne mahallenin kent yaşamında nasıl bir yer edindiğine ve nasıl bir dokuya sahip olduğuna değinilmiştir. Küresel ve yerel çeşitli gelişmelere bağlı olarak zaman içinde geçirdiği değişim aktarılmıştır. Türkiye'de kentleşme ve kentsel dönüşüm pratikleri incelenerek bugün kentlerde hakim olan mahalle tipleri ortaya çıkarılmıştır. Bu tipoloji oluşturulurken muhtarların "mahallenizi nasıl tanımlarsınız?", "mahallelinin eğitim ve gelir seviyesi nasıldır" vb. sorulara verdikleri cevaplar üzerinden hareket edilmiştir. Yani mahallelerin tanımlanması katılımcılara bırakılmıştır. Bir mahalle tipolojisi oluşturulması muhtar deneyimlerinde ve somutlaşma biçimlerinde görülen farklılaşmanın sebeplerinin anlaşılması için kaçınılmazdır.

Dördüncü bölüm muhtar somutlaşmalarındaki farklılıkların nedenlerine ayrılmıştır. Sahanın verisine geniş yer verilen bu bölümde, bazı mahallelerde komşulaşan/akrabalaşan muhtarın, bazı mahallelerde vatandaş tarafından tanınmıyor olmasının nedenleri açığa çıkarılmıştır. Mahalle tiplerine bağlı olarak muhtar fonksiyonel alanının neden ve nasıl değişkenlik gösterdiği, bazı mahallelerde çok geniş bir enformel aksiyon alanı oluşurken bazı mahallelerde neden formel alana sıkıştığı cevaplanmıştır. Mahalle tiplerinin farklı şekillerde somutlaştırdığı muhtar aktarımlarına yer verilmiştir. Yine bu bölümde kurumların mahallede bıraktığı boşluğun muhtar tarafından nasıl doldurulduğu, bazı mahallelerin neden muhtarsız olamayacağı aktarılmıştır. Diğer taraftan, bazı mahalle muhtarlarının “muhtarlığa çok gerek kalmadı, kaldırılması düşünülebilir” şeklindeki beyanlarına neden olan sebepler açığa çıkarılarak bu sebeplerin kavramsal ve kuramsal izleri sürülmüştür.

Son bölümde muhtar(lık) tanımlanmış ve ne iş yaptığı üzerinde durulmuştur. Muhtarlık hazır idari kategoriler içinde tanımlanamayacak kadar geniş bir yelpazede aksiyon almaktadır. Kamuda dijitalleşme ile birçok evrak işinin e-devlet vb. platformlara taşınması ile formel alanı oldukça daralan mahalle muhtarlığının “bir iş yapmadığı”, “akşama kadar oturduğu” yönünde bir algı olduğu beyan edilmektedir. Fakat sahanın verisi -en azından belli nitelikteki mahalleler için- bunun tam aksini ortaya koymaktadır. Çünkü muhtarın asıl meşguliyeti bilinen değil bilinmeyen işleridir. Özellikle orta-alt ve alt sınıfın yaşam alanı olan mahallelerde muhtar olanlar asıl işlerinin “iş olmayan” şeyler olduklarını ifade etmektedirler. Bu araştırmayı önemli ve özgün yapan özelliklerinden en önemlisi de budur. Bu çalışmada muhtar yaptığı işler üzerinden tanımlanmaktadır. Muhtarın mahallede nasıl konumlandığı, mahalleli ile nasıl bir ilişki kurduğu, nasıl bir fonksiyonel alana sahip olduğu üzerinde durularak muhtar ve muhtarlığın daha kapsayıcı bir portresi ortaya konmuştur. Bu bağlamda, bu bölümde ilk önce muhtarlığın kuruluş saikleri irdelenmiştir. Kuruluşundan günümüze kadar olan süreç içinde devlet-toplum ilişkisinde nerede durduğu ve nasıl bir işlev edindiği aktarılmıştır. Daha sonra, sahanın verisinden yola çıkılarak muhtarın eylem repertuarı ortaya konmuştur. Çeşitli nitelikteki mahallelerde yapılan görüşmeler mekan niteliği-meşguliyet alanı (iş türü) tespitine olanak sağlamıştır. Böylelikle “nasıl toplumsal mekanlar nasıl muhtar somutlaşmaları ortaya çıkarır” sorusuna bir cevap üretilmiştir.

Özetle, bu araştırma mahalle muhtarlığının fenomenolojik bir resmini çekmektedir. Muhtarlığın aldığı çeşitli/farklı formlar ortaya çıkarılırken, bu çeşitlilik ve farklılığa sebep olan gömülü unsurlar gün yüzüne çıkarılmıştır. Görünen üzerinden yapılan yüzeysel ve hazır tanımlamaların aksine, muhtarın tanımlanması yaptığı işler ve devlet-toplum ilişkisinde tuttuğu yer üzerinden yapılmıştır. Mekan, mekan kullanıcısı ve muhtar arasındaki ilişkisellik disiplinler arası bir yaklaşım ile irdelenerek keşifsel bir çalışma yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ARKA PLAN

1.1.TOPLUMSAL MEKAN, TOPLUMSAL SINIF VE HABİTUS

Kentsel alanı oluşturan en küçük yerleşim birimi olan mahalle ve bu mahallede kurulu muhtarlık ve muhtar somutlaşmaları üzerine yürütülen bu çalışma, mekan üzerine odaklanmayı kaçınılmaz kılar. Mekanın fiziksel yapısına ve kent içindeki konumuna ek olarak, o mekan üzerinde yaşayan topluluğun yapısına, ilişki kurma biçimine ve toplumsal sınıfına odaklanmak gereklidir. Çünkü “mekân, üzerinde yaşayanların sosyoekonomik durumları ve kültürel değerleriyle tarihsel olarak ürettikleri pratikler ve iktidar ilişkileri aracılığıyla fiziksel bir düzlem olmanın ötesine uzanır ve toplumsal yapıya yerleşir” (Bektaş-Ata, 2019:19). Bu nedenle mekan ve mekanın en önemli bileşeni olan ve mekana kimliğini kazandıran toplumsal sınıfın ve o sınıfın yatkinliklerini ve gündelik hayat pratiklerini anlamayı kolaylaştıran habitusun birlikte ele alınması kaçınılmazdır.

Mekanın fiziksel özellikleri ile toplumsal yapının iç içe geçerek ortaya çıkardığı toplumsal mekan, mekanda muhtar pratiklerinin ve somutlaşmalarının en önemli belirleyeni konumundadır. Benzer toplumsal mekanlarda benzer pratiklerin ortaya çıkması, muhtarlık kurumunun yapısının mekan bağımlı olması ile ilgilidir. Toplumsal mekan üzerinde kurulu ilişkilerin, mekanda yaşayan failerin eylemlerinin, pratiklerinin, sınırlılıklarının ve yatkinliklerinin belirleyeni ise failin habitusudur. Bu nedenle, mekana bağlı olarak ortaya çıkan muhtar pratikleri ile somutlaşmalarındaki farklılığın toplumsal mekan/sınıf ve habitusun birlikte ele alınması ile daha anlaşılır hale geleceği düşünülmektedir. Bu kısımda, (toplumsal) mekan, toplumsal sınıf ve habitus kavramları ele alınacaktır.

1.1.1. Toplumsal Mekan

Lefebvre'nin (2000) mekanı ele alış biçimi, mekan-bağımlı davranış pratiklerinin anlaşılmasında önemli bir katkı sunmaktadır. Ona göre fiziksel (bina, AVM, kentsel alanlar, iş alanlar vb.) mekan veya bu mekanların zihinsel haritaları,

toplumsal mekanı tanımlamak için yeterli değildir. Toplumsal mekanlar, bu fiziksel mekanlar üzerinde yaşayan toplumsal kesimlerin, gündelik pratiklerine bağlı olarak oluşur. Mekan üzerindeki toplumsal kesimlerin hem içeriyle (birbirleri) hem de dışarıyla (kent içi etkileşim, kurumlar ile kurulan ilişkiler) olan etkileşimi mekanın kendine özgü bir kimliğe bürünmesine katkı verir (Şentürk, 2014). Bu bağlamdan hareketle, mekan kullanıcısı olan mahalleli ile muhtar arasındaki etkileşimin meydana geldiği mahalle, toplumsal bir üründür ve biriciktir. Bu mekanda ortaya çıkan deneyimler, mekana içkin toplumsal sınıfın özelliklerine bağlı olarak ve o özelliklerin bir ürünü olarak ortaya çıkar. Deneyimlerdeki farklılaşmanın ve örtüşmelerin daha iyi anlaşılması için mekanın konum, yer, coğrafi alan gibi dar anlamlarından koparılıp, daha bütüncül bir anlam taşıyan toplumsal mekan olarak ele alınması gereklidir.

Lefebvre'ye (2014:24) göre (toplumsal) mekan, (toplumsal) bir üründür. Üretilen toplumsal mekan, bir “ürünü”, bir şeyi ya da nesneyi değil, bir ilişkiler bütünüdür. Ona göre mekan, pasif, boş bir şey veya tükenmekten, yok olmaktan başka anlamı olmayan bir “ürün” değildir. “Mekan kavramı tek başına bırakılamaz ve statik kalmaz; diyalektikleşir: ürün-üretici olan mekan, ekonomik ve toplumsal ilişkilerin dayanağıdır”.

Mekan üzerinde bulunan toplumsal kesimlerin pratikleriyle oluşan (Şentürk, 2014:145) toplumsal mekan, coğrafi olan yeri (space) de kapsar. Mekan bir bütün olarak var olur ve dinamiktir. Kentin en küçük yerleşim birimini oluşturan mahalle, komşuluk ilişkilerine, mimari ve fiziksel müdahalelere, üretim ve tüketim biçimlerine bağlı olarak sürekli olarak form değiştirir. Toplum ve iktidarın müdahalelerine açık olan mekan (mahalle), sadece fiziksel olarak dönüşmez. Fiziksel dönüşüm, yeri değiştirirken, yerin içerdiği toplumsal grubun da değişmesine neden olur. Bu devingenlik, ilişkilere, mekanın yeniden üretimine ve gündelik pratiklerin şekillenmesine olanak sağlar. “Mahalleli/mekân kullanıcısı gündelik çevre yoluyla kendisini ortaya koyar ve anlar; yaşanan mekân, davranışlara, davranışlar yaşanan mekâna anlamını verir” (Schuitema, 2016:25'den aktaran: Bektaş, 2019:22). Lefebvre'ye göre mekan bir toplumsal ilişkidir, fakat mülkiyet ilişkilerine de içkindir. Toplum ve iktidarın müdahalesine açık olan mekan, toplumsal güç ilişkilerine bağlı olarak mekanın kimleri içerebileceğini, kimi dışarıda bırakacağını belirler. Dışarıdan yapılan müdahaleler ve mekan içinde ortaya çıkan sosyo-mekansal pratikler, mekanın

kime ait olduğunu, mekan kimliğini ve kent içindeki konumunu belirler (Bektaş Ata, 2019).

Bu durum kent içinde farklı yapılara sahip mekânsal somutlaşmalar meydana getirir. Lefebvre (2014:26) modern mekanın belirgin özellikleri olarak homojenlik-parçalılık ve hiyerarşikliği sayar. Mekanın parçalandığını, paylara ve parsellere ayrıldığını, kırıntılara dönüştüğünü söyler. Bu durumun “gettolar, yalıtılmış alanlar, mahalle grupları, etrafla ve çeşitli merkezlerle doğru düzgün birleşmemiş sözde topluluklar ürettiğini” ifade eder. Üretilen ve güç ilişkilerine bağlı olarak yeniden üretilen mekan, homojen bir form kazanır. Mekanın bu özelliği, sınırları içinde ortaya çıkan sosyo-pratiklerin ve deneyimlerin kendi içinde örtüşürken, farklı toplumsal mekanlardan ayrışmasına/farklılaşmasına neden olur. Sahanın verisi, toplumsal sınıfın konumundan bağımsız olarak (ister üst ister alt olsun), toplumsal mekanda üretilen pratiklerin mekan içinde ve benzer mekanlar arasında benzerlik gösterirken, farklı toplumsal mekanlar arasında önemli ölçüde farklılaştığını göstermektedir.

Kentin, sermaye birikim alanına dönüşmesi ile geçirdiği hızlı ve köklü değişim/dönüşüm, kentte kümelenmelere, homojenliğe ve parçalanmaya sebep olmuştur. Konutun, barınma işlevinin erozyona uğratarak bir tüketim “ürünü” haline gelmesi, tabakalaşmış bir toplumda kentin gelir gruplarına göre hiyerarşik olarak düzenlenmesine neden olmuştur. Sınıfsal bir boyut kazanan kentsel kümelenme, mekanın içerdiği toplumsal kesimin pratiklerine bağlı olarak, mekanın kime ait olduğunu, kimi içerleyip kimi dışlayacağını da belirler. Böylelikle, toplumsal bir mekan olan mahalle, kent içindeki kimliğini inşa eder.

Lefebvre’ye (2014) göre bir toplumsal mekan yoktur, birden çok, hatta sonsuz çoklukta toplumsal mekan vardır. Ona göre, “toplumsal mekan” terimi sayılabilir olmayan bir kümeyi belirtir. Kent bir toplumsal mekandır, fakat onu oluşturan daha küçük birimler kendine özgüdür. Kentin kolektif kimliğine katkı sunarlar ama aynı zamanda kendi ölçeğinde diğerlerinden ayrılır. Bu kendine özgülük, mekanın içerdiği gündelik pratiklerde, estetik yapıda, davranışlarda, giyim kuşamda ve kent içindeki diğer gruplarla olan etkileşimde kendini gösterir. Pratikler mekan bağımlı hale gelir. Bu nedenle, pratiğin “neden (o)lduğu şekilde meydana geldiğinin” cevabı toplumsal mekanda gizlidir.

Kenti oluşturan mahallelerde, muhtarlık tanımının, muhtar deneyimlerinin ve somutlaşmalarının gösterdiği çeşitlilik mahallenin bir “toplumsal ürün” olmasıyla ilgilidir. Mekan bir toplumsal ilişkidir (Lefebvre, 2014), hareket ve bağlam arasındaki diyalektik ilişkiyle kurulur (Bektaş-Ata, 2019). Bu nedenle failin eylemlerinin ve mekanın çok katmanlı yapısının ortaya çıkarılması gereklidir. Eyleyen bir bağlam içinde hareket eder ve o bağlamı oluşturan ise mekan ve fail arasındaki ilişkidir. Bu ilişki, pratiklerin toplumsal mekanın yapısına bağlı olarak farklılaşmasına neden olur. Bu farklılaşmaların kuramsal ve kavramsal izlerini sürerken, mekanın bir bütün olarak ele alınması kaçınılmazdır. Bu nedenle, araştırma yapılan mahalleler bir tipoloji oluşturacak şekilde kümelenmiş ve mekanın dokusu açığa çıkarılmaya çalışılmıştır.

1.1.2. Toplumsal Sınıf, Tabakalaşma ve Habitus

Mekan toplumsal bir inşadır ve iktidar ilişkilerinden bağımsız değildir. Toplumsal mekan, özellikle kent mekanı, çokluk-çeşitlilik içinde ortaya çıkar. Devlet ve devleti oluşturan kurumların bir mekan kurgusu vardır ve mekan bu kurgunun ihtiyaçlarına göre şekillenir, yeniden üretilir (Lefebvre, 2014). Yeniden üretilen kentsel mekan içerdiği toplumsal grupların niteliğine göre kimlik kazanır.

Hakim kentsel dönüşüm pratiklerine bağlı olarak yeniden üretilen kentsel alan, sınıf ve statü farklılıklarını temsil edecek biçimde somutlaşır. Kent, tabakalı bir toplumsal yapıyı fiziksel mekanda somutlaşacak biçimde içselleştirir. Yani aynı kent mekanı içinde, duvarlar ile örülü, kapalı kapılı özel siteler ile kaliteli bir yaşama olanak vermeyen yerleşim yerleri aynı anda var olur. Bu farklı mekânsal somutlaşmalar, tabakalaşmış bir toplumsal yapıyı temsil eder. Farklı toplumsal sınıflar, farklı toplumsal mekanlar meydana getirirler. Bu mekanlar, mekan kullanıcılarının pratiklerini, yatkınlıklarını, neye erişip neye erişemeyeceğini belirler.

Bourdieu’nun toplumsal sınıf tanımının ve geliştirdiği habitus kavramının, mekan-bağımlı somutlaşma biçimlerinde ortaya çıkan farklılık ve benzeşmeleri aydınlatmada güçlü birer araç olduğu düşünülmektedir. Bu ikisinin birlikte ele alınması, mekana daha bütüncül bakabilmeyi olanaklı kılar. Çünkü Bourdieu’nun sınıfa ilişkin açıklamaları salt üretim ilişkileri boyutunu içermez, kültürel ve toplumsal olanı da kapsar. Sınıfı, habitus kavramı ile açıklayan Bourdieu’ya göre toplumsal sınıf,

benzer yatkınlık ve hayat olasılıklarını, benzer yaşam koşullarını ve koşullanmalarını paylaşan toplumsal gruplar için geçerli bir kavramdır (Swartz, 2013:215).

Bourdieu, hiyerarşik olarak yapılanmış toplumsal mekanın çok boyutlu olduğunu, bu nedenle ekonomi gibi tek bir nedensel mekanizmaya indirgenemeyeceğini öne sürer (Swartz, 2013: 203-204). Toplumsal mekanın içerdiği toplumsal sınıfın, salt üretim ilişkileri içindeki konumu üzerinden tanımlanmasının eksik bir sonuç doğurduğunu söyleyen Bourdieu, toplumsal sınıfın o üretim ilişkileri içindeki konumu ile özdeşleşmiş “sınıf habitusu” ile değerlendirmesinin daha doğru olduğunu söyler. Çünkü pratiği şekillendiren, bir bütün olarak mekandır.

Onun sınıf tahlilinde meslek ve gelire ek olarak, hayat tarzına işaret eden unsurlar, beğeniler, eğitim durumu gibi farklı faktörler aynı anda bulunur. “Bourdieu’nün sınıfları, tabakalaştırıcı etkenlerin birlikteliğidir; nasıl ki bütün, içerdiği tek tek parçaların toplamından fazlasıysa, Bourdieu’ye göre toplumsal sınıfları da tek bir belirleyici etken değil, tabakalaştırıcı unsurların bir aradalığı oluşturur” (Swartz, 2013: 206). Toplumsal mekanda meydana gelen somutlaşma biçimleri, gündelik pratikler, formel ve enformel alanın sınırları, mekanda bulunan toplumsal sınıfın salt ekonomik durumu ile açıklanamaz. Sınıf, kendinde bir yapıdan ziyade, siyasi ve kültürelidir (Lovell, 2005:48’den aktaran: Bektaş-Ata, 2019:30); bireyin ikamet ettiği mahalleden, bedenine, giyim tarzına, aksanına kadar “her şeyde” sınıfın izleri vardır. Muhtar ve mahalleli arasındaki ilişkinin dokusu bunu göstermektedir (bkz. Bölüm 4). Orta-alt ve alt sınıf mahalleleri ile orta-üst ve üst sınıf mahallelerinde görülen muhtar deneyimlerindeki karşıtlık salt ekonomik durum ile açıklanamaz. Mahallelinin habitusu, onun davranış biçimine de yansır. Alt sınıf bir mahallede muhtar olan Semra, kendisi ile daha iyi mahallelerde muhtarlık yapan meslektaşları arasındaki deneyimlerin nasıl farklılaştığı sorulduğunda şu cevabı verir: “Bir kere giyimden, kıyafetten başlıyor fark. [Orada]Hanım efendi, beyefendi, burada dayı, amca, abla. Orada resmi, burada biz aile gibiyiz. Hepimiz birbirimizi tanıyoruz. Ben öyle sizli bizli lafı sevmem”. Muhtar ile mahalleli arasındaki ilişkinin kurulduğu düzlem, toplumsal sınıfın habitusu tarafından şekillendirilir. Habitus, doğuştan gelen bir yeti değildir; ailede ya da emsal gruplarında yaşanan sınıfa özgü sosyalleşme deneyimlerine dayanan, “yapılanmış bir yapı”dır (Swartz, 2013:147). Failler bu yapının sınırları içinde hareket ederler ve bu durumu içselleştirmişlerdir. Kılık

kıyafete, ilişki düzeyine ve gündelik pratiklere sirayet eden habitus, var olanın “neden olduğu şekilde var olduğunu” anlamamıza yardımcı olur. Bazı mahallelerde “abi, abla, oğul, baba, anne, kardeş” pozisyonunda olan, akrabalaşan ve aileden biri haline gelen muhtarın diğer bazı mahallelerde, mahalleli tarafından tanınmaması, ilişkilerin “hanım efendi, beyefendi” düzleminde kurulması, toplumsal sınıfın ait olduğu habitus ile ilgilidir. Bu durum, muhtar deneyimlerinden, formel ve enformel alanın sınırlarına, muhtarın tanımlanmasına, muhtar-vatandaş ilişkisinin dokusuna kadar, “her şeyde” etkilidir.

Kent içinde oldukça farklılaşırken kendi içinde homojen bir yapı gösteren mekan (mahalle), habitusun kolektif bir temeli olmasından kaynaklanır. Muhtar pratiklerinin mahalle içinde oldukça tutarlı bir görüntü vermesinin sebebi “benzer hayat olasılıklarını içselleştiren bireylerin” aynı toplumsal mekanda bulunmasından kaynaklanır. Habitusu “şefsiz orkestrasyona” benzeten Bourdieu, bilinçli eşgüdüm olmaksızın “pratiklerin düzenliliğini, birliğini ve sistemliliğini” vurgular (Bourdieu 1990: 59). Bourdieu’ya göre, “aynı grubun, ya da farklılaşmış bir toplumda aynı sınıfın mensuplarının pratikleri, her zaman failerin bildiğinden ya da arzu ettiğinden daha fazla ve daha iyi uyum içindedir” (Swartz, 150). İleriki bölümlerde detaylı olarak ele alınan muhtar pratiklerinin benzer yapılarıdaki mahallelerde gösterdiği örtüşme ile farklı mahalleler arasında gözlenen karşıtlık, toplumsal sınıfın habitusu ile ilgilidir. Sosyo-ekonomik durumun bir açıklama gücü vardır, fakat mekanın çok katmanlı boyutu, daha bütüncül bir bakış açısı sunan habitus ile daha iyi çözümlenir.

1.2. KENTTE HAKİM AYRIŞMAYA PUTNAM’IN ÇERÇEVESİ İLE BAKMAK

Muhtarın mekan bazlı deneyimlerini, somutlaşma biçimlerini, fonksiyonel alanını, tanımlanma biçimlerini ve bu alanlarda ortaya çıkabilecek benzerlik ve farklılıklarının sebeplerini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma, Robert D. Putnam’ın “Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy” isimli çalışmasında kullandığı kavram setinden ve benimsediği çerçeveden faydalanmıştır.

Putnam (1994) yaklaşık 20 yıla yayılan geniş ölçekteki araştırmasında, İtalya’da kurumların demokratik performansı ve etkinliği ile vatandaş-kurum

ilişkilerinin dokusunda, ülkenin güneyi ile kuzeyi arasında oldukça büyük farklılıkların olduğunu ortaya koymuştur.

1970'lerden itibaren İtalya'da 20 kadar yerel hükümet kurulmuştur. Bu yerel hükümetler kurumsal/teknik açıdan birbirinin aynısıydı. Fakat içine kuruldukları sosyal, ekonomik, politik ve kültürel bağlam önemli ölçüde birbirinden farklılaşmaktaydı. Sanayi öncesinden-sonrasına, son derece Katolik olanlardan komünizme tutkuyla bağlı olanlara, hala feodalizmin izlerini taşıyanlardan hızla moderniteye ayak uydurmaya çalışanlara varan bir çeşitliliğe sahip farklı bölgesel toplumsal yapılar mevcuttu. İşte Putnam, bir botanikçinin genetik olarak aynı tohumu farklı toprak türlerine ekerek, gelişimindeki farklılıkları gözlemlemesi gibi, İtalya'da toplumsal olarak farklı düzenler üzerine inşa edilen özdeş kurumların, zaman içerisinde nasıl birbirinden farklılaştığını ortaya koymak için uzun bir zaman dilimine yayılmış bir araştırma yapmıştır. Araştırma sonuçları bu kurumların çok farklı yönlere evirildiğini, bazılarının oldukça başarılı olurken bazılarının akamete uğradığını ortaya koymaktadır.

Bu bölgesel hükümetlerin somutlaşma biçimlerinde, demokratik performanslarında, kurumların etkinliği ve vatandaş ile etkileşimin dokusunda ortaya çıkan farklılaşmayı/çeşitliliği açıklayan en önemli faktörün sivil katılım olduğu ortaya çıkmıştır. Sivil katılım, gazete okuma oranları, seçimlere katılım, kulüp üyelikleri gibi çeşitli etkinlikleri içermektedir. Emilia-Romagna ve Tuscany gibi bölgelerde çeşitli toplumsal organizasyonların olduğunu söyleyen Putnam, bu bölgelerde vatandaşların kamuyu ilgilendiren konularda aktif olduklarını, vatandaşlığın gereğini yerine getirdiklerini, patronaj sistemine dahil olmadıklarını ortaya koymuştur. Bu bölgelerin öne çıkan özelliği yurttaşlık bilincinin yerleşik/gelişmiş olduğu ve buna bağlı olarak kurum-vatandaş ilişkilerinin oldukça eşitlikçi ve demokratik bir düzlem üzerinde gerçekleştiğidir. Diğer taraftan, yurttaşlık bilincinin yerleşmediği (uncivic), yerleşmesine izin verilmediği bölgeler olan Calabria ve Sicilya gibi bölgeler vardır. Bu bölgelerde sosyal ve kültürel derneklere üyelik oldukça yetersizdir. Aktif vatandaşlık söz konusu değildir. Bu bölgelerde yaşayan insanlara göre kamu işleri (public affairs) “politikacılar” ve “patronlar” gibi önemli kişilerin (i notabili) işleridir, kendilerinin değil (Putnam,1993).

Putnam (1994:7), İtalya'nın bölgesel hükümetlerinin karşılaştırmalı analizinin, kurumsal gelişmenin ekolojisini ve dinamiğini anlamada eşsiz bir fırsat sunduğunu söyler. Buradan hareketle, aynı kurumsal yapıya sahip muhtarlığın sabit değişken kabul edildiği bu çalışma, farklılaşmaya sebep olan çevresel faktörleri ve bunların kavramsal ve kuramsal karşılığını, farklı sosyo-mekanlarda aramaktadır. Bu amaçla gerçekleştirilen saha araştırmasının bulguları, Putnam'ın araştırmasında vardığı sonuçlarla paralellik göstermektedir.

Putnam'a göre kurumların etkinliği içinde bulunduğu sosyal bağlam tarafından belirlenir (1994:8). Yani kurumsal etkinliği etkileyen faktörler kurumsal tasarım, sosyoekonomik ve sosyokültürel faktörlerdir. Kurumsal tasarım sabit olduğu için, kurumsal etkinlikte ortaya çıkan farklılıklar, kurumunu çevreleyen toplumsal yapıda aranmalıdır. Saha bulguları, orta-alt ve alt sınıf mahalleler ile orta-üst ve üst sınıf mahalleler arasında ortaya çıkan farklılaşmanın, Putnam'ın İtalya'da tespit ettiği farklılaşma ile benzer sebeplere bağlı olduğunu göstermektedir. Sosyo-mekanın yapısına bağlı olarak ortaya çıkan farklı somutlaşma biçimlerinin kavramsal ve kuramsal karşılığı, mekanın içerdiği toplumsal sınıfın vatandaşlık bilincinde, bir kamu kurumu olan muhtarlık ile ilişki kurarken bunu hangi düzlem üzerinde gerçekleştirdiğinde ve ait olduğu habitusun sosyal sermayesinde aranmalıdır.

1.3. VATANDAŞ OLUŞTUR(A)MAYAN KENTLEŞME DENEYİMİ

Kentler, barındırdığı toplumsal sınıflar dikkate alındığında oldukça heterojen alanlardır. Buna rağmen, kenti oluşturan daha küçük birimler (muhitler, mahalleler) kendi içinde homojen bir yapıya sahiptir. Kentlerin bugün sahip olduğu bu yüz, uzun süreli toplumsal süreçlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Köyden kente göç ile başlayan, global ve yerel gelişmelere bağlı olarak şekillenen bu süreç, kentte hakim üretim ve iktidar ilişkilerine bağlı olarak son halini almıştır. Türkiye'nin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkelerin yaşadığı kentleşme deneyimi beklenen sonucu vermemiştir. Göç edenlerin kentli yurttaşlar olması beklentisi tam anlamıyla gerçekleşmemiştir.

Kentleşme olgusu yaşanmaya başladığında, pozitivist bir toplum bilimi anlayışının beklediği, köyden kente gelen kitlenin bir kültürel dönüşüm yaşayarak,

kent yaşamına angaje olacağıydı. Kente gelenlerin atomistik bireyler olarak, anonim ilişkiler içinde, doğrudan toplumsal kontrol altında bulunmadan, birincil ilişkilerden ikincil ilişkilere geçerek, çeşitlenmiş ve geçici bağlara sahip olarak, kentin gerektirdiği kültürel değerleri benimseyerek yaşayacakları yönündeki beklenti gerçekleşmemiştir (Tekeli, 1995:72). Kente gelenler bir dönüşüm yaşamış olmakla birlikte, bu dönüşüm kent sosyolojisinin beklediği doğrultuda olmamıştır. Atomize olması, bireyselleşmesi beklenen yeni gelenler, kentte hayatta kalmanın yolunu “hemşerilik” ve patron-adamı ilişki ağlarında aramışlardır. Kente tutunmanın, kentin yarattığı ranttan pay almanın ve kentte “öteki” olarak konumlandığı kentliye karşı yalnız olmamasının yolunu patron-adamı ilişkilerinde, hemşerilik derneklerinde arayan yeni gelenler, bireyselleşmekten ziyade cemaatleşme yoluna gitmiştir. Böylelikle, kentte bir yurttaş olarak var olmak yerine, çeşitli ilişki ağlarına dayanarak, kentte hayatta kalmanın, bazen kestirme bazen dolambaçlı yollarına başvurabilmektedirler.

Türkiye’nin kent deneyini 1) popülistik siyaset yapma biçimi ya da patron-adamı ilişkileri, 2)kentsel alanda oluşan rant ekonomisi ve 3) kentli yurttaşın oluşamayışı üzerinden anlamaya çalışan Tekeli, kentli yurttaş oluşamamasının nedenini doğrudan ve dolaylı olarak diğer iki olguya bağlar. Ona göre, bir ülkede siyaset yapma biçimi patron-adamı ilişkilerine hapsedildiğinde ve popülistik siyaset biçimi benimsendiğinde, orada bir yurttaşın oluşmasının imkanı kalmamıştır. Çünkü göç edenler patron-adamı ilişkisi içinde özel alanına ilişkin çıkarlarına odaklanırlar. Onlara göre sivil katılım bir zaman kayıbdır ve kentte tutunmanın en kestirme yolu hemşerilik ağlarına ve patron-adamı ilişkilerine dahil olmaktır (Tekeli, 1995: 72-74). Bu noktada Putnam’a bir referans daha vermek, konunun daha anlaşılır olmasını sağlayacaktır.

Putnam, İtalya’da yaptığı araştırmada kuzey bölgelerine kurulan hükümetlerin güney bölgelerine kurulanlara kıyasla daha etkin ve demokratik olmasını, kuzeyde yaşayanların bilinçli ve katılımcı yurttaşlar olmasına, sosyal, kültürel, spor vb. faaliyetlerde bulunan kuruluşlara (associations) üye olmalarına, katılım göstermelerine ve bu kuruluşlar vasıtasıyla bireyler arası güvenin tesis edilmiş olmasına bağlamaktadır. Yani Putnam, İtalya örneğinde, çeşitli kuruluşlara üyeliğin modern yurttaş oluşmasına önemli bir katkı sunduğunu ortaya koymaktadır. Türkiye üzerine yapılan araştırmalar “sivil toplum etkinliklerini oluşturmakta kritik rol

oynayan dernekleşme ve genelleştirilmiş kişisel güven (generalized interpersonal trust)” oluşturulması yönündeki tutum ve davranışların yerleşik demokrasilere oranla oldukça düşük olduğunu göstermektedir. Bulgulara göre Türkiye’de “toplumsal ve siyasal birliklere, gönüllü kuruluş ve derneklere üye olup, onlarda faal olan seçmen yaşı nüfus ortalaması %4-8 arasında bir yerde dururken, hiçbir gönüllü kuruluşa üye olmayan denek oranı ise %90 civarındadır” (Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu 2014:85). Aynı araştırma Türkiye’de bireyler arası etkileşimin oldukça düşük olduğunu da ortaya koymaktadır. Bireyin kent içindeki hareket alanını, kent ve kurum bilgisini, etkileşim yeteneğini iyi yönde etkileyen; aktif ve bilinçli bir vatandaş olmasına olanak sağlayan, kamusal alanın oluşumuna ve bireylerarası güvenin inşasına imkan veren toplumsal, siyasal, gönüllülük esaslı kuruluş ve derneklere üyelik, beklenenin tersi yönde ortaya çıkmıştır. Bireyin atomize, bilinçli ve aktif bir vatandaş olmasına olanak sağlayan katılım türleri yerine, hemşeri dernekleri, mahalle birlikleri ve çeşitli patron-adamı ilişkilerine dahil olması, bireyin cemaatleşmesine ve kentsel yurttaşlığı içselleştirememesine neden olmaktadır. Bu durum bireyin kent içindeki etkileşim biçimini, kurumlarla nasıl bir ilişki kurduğunu, kendini ve kentliyi nasıl konumlandığını da belirler. Kamu yetkilileri ile temas gibi olağan siyasal katılma türü gibi etkinliklerden de çekinen çok geniş bir kitlenin var olduğu (Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu, 2014) Türkiye’de, katılma türü içinde en yaygın ve düzenli olanın seçimden seçime sandığa gitmek olduğu saptanmıştır. Bu durum Türkiye’deki vatandaşlık algısından bağımsız değildir. Kadioğlu (2008) Türkiye’de vatandaşlığın savaş sonrasında ulusal birliğin tesisi ile var olduğunu ve Avrupa’daki benzerleri ile kıyaslandığında “şehirleşme” olgusu ile bağlantısının eksik olduğunu söyler. Bu eksikliğin yerel bir burjuvazi ve şehirleşme süreçlerinden önce vatandaşlığın gelmesinde kaynaklandığını ifade eden Kadioğlu, Türkiye’de vatandaşın henüz birey olmadan vatandaş olduğunu söyler. Gerçekten de ulus devletin kurulmuş olması ve takip eden süreçte kişilerin siyasal iktidarın oluşum sürecine oylarıyla katılmaları yurttaşın oluştuğunun varsayılması için yeterli olmuştur (Tekeli, 2001: 72). Türkiye’de hakların talep edilerek kazanılmaması, devlet eliyle yukarıdan verilmiş olması vatandaşlığın oluşumdaki önemli faktörlerden biridir. Bu durum Türkiye’de vatandaşlık eğitimi ile pekiştirilmiş ve vatandaşlık “haklar” dan ziyade “vazifeler” e dayandırılmıştır. İkinci meşruiyetten bu yana ilk ve orta öğretimde verilen vatandaşlık

derslerinin içeriğine bakıldığında vatandaşlığın “vazifeler” üzerinden evrimleştiği görülmektedir (Üstel’den aktaran; Kadioğlu, 2008:177).

Putnam’ın İtalya’nın farklı bölgelerinde farklı şekillerde somutlaşan kurumlara ilişkin vardığı sonuçlar, muhtarlığın mekan bazlı olarak gösterdiği değişkenliği anlamlandırmamıza yardımcı olmaktadır. İtalya’nın kuzey ve güney bölgelerinin politik, sosyal ve kültürel yapıları ile o bölgelerde var olan ilişki ağları, araştırma yapılan kentlerin farklı mahalleleri ile benzerlik göstermektedir. Bazı mahallelerde sakinler “yurttaş” olabilmişken, bazı mahallelerde bir vatandaşlık bilinci gelişmemiş, buna bağlı olarak muhtar ile kurulan ilişkiler muhtar lehine şekillenmiştir. Haklarının farkında olsa bile, muhtar aracılığıyla erişebileceği kaynakları ve muhtarın kent içindeki aracılığını koruyabilmek için, mahalleli muhtarı karşısına almamaktadır. Putnam, “kuzeyde insanlar vatandaş iken güneyde insanlar tebaydı” der. Bu tanımlamayı burada yapmayı seçmesekte, bazı mahallelerde, insanların “muhtarın eline bakan” kentli fakat yurttaş olamamış yoksullar olduğunu reddedemeyiz. Diğer taraftan, bazı mahallelerde muhtar ile mahalleli arasındaki ilişki mahalleli lehinedir. Çünkü mahallelinin muhtardan bir beklentisi yoktur.

Saha araştırmasında mekan bazlı olarak ortaya çıkan farklılıkların öne çıkan sebeplerinden biri vatandaşlık bilincidir. Orta-alt ve alt sınıf mahallelerde muhtarın enformel alanının genişleyerek formel alanından daha fazla yer kaplamasına, her iş için muhtara müracaat edilmesine, muhtar-mahalleli ilişkilerinin aile-akraba düzlemine çekilmesine sebep olarak vatandaşın kurumlarla iletişimin bilgisine yeterince sahip olmaması, kent içindeki mobilizasyonunun düşük olması ve “bilinçsiz” olması gösterilmiştir. Diğer taraftan, orta-üst ve üst sınıf mahallelerde, muhtarın mahalleli tarafından “gözetim” altında tutulması, mesai saatlerinde yerinde bulunmaya zorlanması ve yeri geldiğinde vatandaş tarafından azarlanabilmesi de yine vatandaşın “bilinçli” olması ile açıklanmaktadır.

1.4. KLİENTALİZM VE PATRON-ADAMI İLİŞKİ AĞLARI

Patronaj, patron ve adamı arasındaki karşılıklılık (reciprocity) ilişkisini ifade eder. Patron, elinde çeşitli sermaye türlerini barındıran tarafı, adamı ise patronun sahip olduğu bu pozisyondan çıkar sağlamayı amaçlayan tarafı temsil eder. Patron, sahip olduğu sosyal, politik ve ekonomik gücü kullanarak, adamının ihtiyaç duyduğu, ulaşmayı arzuladığı kaynakları ona sağlar (Weingrod, 1968:377). Karşılığında ise ondan siyasi destek ister. İşte bu ilişki de “klientalizm” olarak adlandırılır. Bu çalışmada bu iki kavram birbirinin yerine kullanılacaktır.

Türkiye toplum ve siyasetine sirayet eden bu ilişki biçimi hala oldukça aktiftir. Cumhuriyetin erken yıllarında daha çok kırsal alanda hakim bu ilişki biçimi, yoğun kentleşmenin yaşandığı 1950’lerden itibaren kentsel alana taşınmıştır. Özellikle göç edenler ile siyasi partiler arasında kurulan bu ilişki biçimi, modern vatandaşın oluşmasını engeller. Muhtarlık kurumunun mekana bağlı olarak gösterdiği değişikliğin anlaşılması için patron-adamı ilişkilerinin anlaşılması gerekmektedir. Muhtar somutlaşmalarında ortaya çıkan farklılığın önemli nedenlerinden olan kentsel yurttaşlığın oluşmaması, bireyin kent içinde anonimleşmemesi ve kentte hayatta kalmanın yolunu farklı ilişki ağlarında araması, klientalist ilişkilerin kentsel alanda var olmasından kaynaklanır. Bu kısımda klientalizmin ve patronaj siyasetinin nasıl Türk toplum ve siyaset yapısına sirayet ettiğine ve muhtar somutlaşmalarında görülen farklılıkları açıklamada neden önemli olduğuna değinilecektir.

Patronaj ilişkileri ve klientalizm siyasetin, yönetimin, toplum ve ekonominin kesişim noktasında bulunduğu için sosyal bilimler açısından önemli (Roniger, 2004: 354) ve açıklama gücü yüksek kavramlardır. Bu kavramlar bireyler arası ilişkilerden sosyal ağlara, politik bağlılıklara ve parti stratejilerine kadar birçok konunun açıklanmasında başvurulmuş kavramlardır (Sayarı, 2014:2). Bu kavramların açıklama gücü, özellikle Türkiye gibi popülist siyaset biçiminin hakim olduğu, kırdan kente göçün hızlı ve kitlesel yaşandığı ve bu göçenlerin kentsel yurttaşlar olmak yerine belli ilişki ağlarına dahil oldukları gelişmekte olan ülkelerde daha yüksektir.

Sayarı’nın (2014) aktardığına göre Türk siyaset ve toplum yapısına yerleşen klientalizmin kökenleri Osmanlı devletinin toplum yapısında aranmalıdır. Türkiye’de klientalizm üzerine yapılan çalışmalar, Osmanlı’da yerelin önde gelenleri/ayanlar

(notables) ile köylüler arasında var olan klientalistik ilişkilere dikkat çekmektedirler. Merkezi otoritenin çevrede etkinliğini yitirmeye başlamasıyla beraber, memurun aşırı ve keyfi uygulamalarına karşı ayanın korumasını isteyen köylüler, klientalistik ilişkilerin başlamasına yol açmıştır. Bu durum ayanları, merkezi hükümet ile tebaa arasında aracılık yapan bir sosyal sınıfa dönüştürmüştür. 20. yy. başlarına gelindiğinde ayanların bu pozisyonu eşrafa ve kırsalda ağalara geçmiştir. Siyasi partilerin ilk ortaya çıkışı (1908-1918) ile klientalist ilişkiler daha da önem kazanmıştır. Siyasi partiler taşra teşkilatını oluştururken taşranın önde gelenlerini parti kadrolarına kazandırarak çevreyi kontrol etmenin aracına dönüştürmüşlerdir. Bu eğilim, cumhuriyetin ilanı ile Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) tarafından devam ettirilmiştir. Bu durum CHP'ye çevreyi kontrol altında tutma olanağı verirken, taşranın önde gelenleri de sosyal, siyasi ve ekonomik etkilerini arttırma olanağı bulmuştur.

Klientalizm ve patron-adamı ilişkileri, otoriter tek parti döneminden çok-partili döneme geçiş ile siyasi destek (oy) devşirmenin en önemli araçlarından biri haline gelmiştir (Heper ve Keyman, 1998; Sayarı, 2014). Klientalist ilişkileri kullanmak isteyen partiler, taşrada örgütlenirken parti temsilcileri olarak yerelin önde gelen isimlerini kadrolarına katmaya gayret etmişlerdir. Literatürde, siyasi patronajın oy toplamının en önemli araçlarından biri haline gelmesinin sebebi olarak Demokrat Parti gösterilmektedir (Heper ve Keyman, 1998; Sayarı, 2014; Sunar, 1990; Szyliowicz, 1962). Demokrat Parti'nin Türkiye'de demokratikleşme sürecinin bir parçası olarak ortaya çıktığı dönem, modernist, bürokratik bir devlet yapısı ile endüstrileşmemiş, gelenek içinde kaybolmuş bir toplum yapısının aynı anda var olduğu bir dönemdir. Kendisini “devlet elitleri” karşısında konumlandıran Demokrat Parti, halkı devlete karşı koruyacağı vaadiyle kapsayıcı ve popülist bir siyaset biçimi benimsemiştir. Demokrat Parti'nin araçsallaştırdığı klientalist ilişkiler, devam eden süreçte Adalet Partisi, Doğruiyol Partisi gibi merkez sağ partilerince de kullanılmış ve nihayetinde sol partilerce de benimsenmiştir.

Türkiye'de hakim bu ilişkiler üzerine yapılan araştırmalar, Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu bölgeleri ile geriye kalan bölgeler arasında bu ilişkilerin yaygınlığı ve formu arasında önemli farklılıkların olduğunu saptamaktadır. Çok-partili döneme geçiş doğu ve güneydoğuda patronaj ilişkilerinin yapısında bir değişiklik meydana getirmemiştir; patron-adamı ilişkileri büyük toprak sahipleri (ağalar) ve bu topraklarda

Çalışanlar (maraba) arasında kalmaya devam etmiştir. Aşiret ve büyük aile yapısının var olduğu bu bölgelerde aşiret reisinin veya aile babasının sözü genel kabul görmektedir. Aile yeleri bağımsız değildir ve verilen kararlar ile bağlıdırlar. Diğer taraftan, geriye kalan bölgelerde patron-adamı ilişkileri yerini siyasi partiler ile seçmen arasına bırakmıştır. Daha yaşanabilir hayat koşulları için İstanbül, Ankara, İzmir ve Adana gibi büyük kentlere akın eden milyonların ilk yerleşim yerleri gecekondü alanları olmuştur (Bkz Bölüm 3). Kentsel hizmetlerden yoksun olan bu gecekondü alanları, patron-yanaşma/müşteri ilişkilerinin kurulması için oldukça uygun bir ortam oluşturmaktadır. Elektrik, su, yol, ulaşım gibi altyapı hizmetlerinin ulaştırılması ile hazine arazisi üzerine konan bu yerleşimlerin tapulandırılması hem yerel hem de merkez siyaset ile kentli yoksular arasındaki ilişkinin kurucularıdır. Oy havuzunun çok geniş bir bölümünü oluşturan bu alanlar, siyasi partilerin formel ve enformel kanallar kullanarak siyasi destek aradıkları yerlerdir (Sayarı, 2014: 660-61). Sherwood'un (1967: 57) gözlemine göre Adalet Partisi bu durumu şöyle kullanmıştır: "İstanbül veya Ankara'ya göç eden tipik bir köylü hiç vakit kaybetmeden hemşerilerinin yaşadığı mahalleye gider. Adalet Partisinin yereldeki adamı/temsilcisi göç eden bu köylüye yerleşmesi konusunda yardımcı olur. Otoritelerle, kurumlarla olan sorununu giderir, ona aracılık yapar. Ona iş sağlar". Bu yolla kente yeni g edenler belirli ilişki ağlarına dahil edilirler.

Türkiye'de görülen plansız ve hızlı kentleşme, kent çeperlerinde geniş gecekondü alanlarının oluşmasına neden olmuştur. Bu gecekondü alanları, kaçak yollarla inşa edildiği için, yol, su, elektrik, ulaşım gibi hizmetlerden ya yoksundu ya da beklenen düzeyde faydalanamıyordu. Siyasi partilerin birer "oy havuzu" olarak gördüğü bu alanlar, oy satın almanın en yaygın görüldüğü yerler haline gelmiştir. Yol, su, elektrik, vb. hizmetlerin sağlanacağı vaadiyle gecekondü alanlarının oylarına talip olan siyasi partiler, böylelikle klientalist ilişkileri tesis ederler. Köyden henüz göç etmiş olanların gelir gelmez kendisini içinde bulunduğu bu durum, onun kentsel bir yurttaş olarak var olabilmesinin önünü hemen kapatır. Bir ndeki başlıkta da değinildiği gibi, artık kentte hayatta kalmanın yolunu bir vatandaş olarak sahip olduğu haklar ve görevler üzerinden değil, içine girdiği ilişki ağları üzerinden, daha kestirme yollarda arayacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ ÜZERİNE

2.1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu araştırma tasarlanırken ulaşmayı arzuladığımız temel amaç farklı sosyo-mekarlarda ortaya çıkan muhtar deneyimlerini, muhtarın fonksiyonel alanını ve tanımlanma biçimlerini açığa çıkarmaktır. Buradan hareketle, aşağıda detaylı olarak aktarıldığı üzere, muhtarın ve muhtarlık kurumunun fenomenolojik bir resmini çekmek için nitel bir araştırma yöntemi benimsenmiş ve katılımcılar ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Nitel araştırmanın gerektirdiği şekilde yürütülen görüşme sürecinin erken bir evresinde, yapılan görüşmelerin ilk analizine bağlı olarak, araştırmaya yeni sorular ve amaçlar dahil olmuştur. Sahanın çok katmanlı yapısının araştırma sürecine müdahalesine izin verilmiş ve görüşme sorularına eklemeler/güncellemeler yapılmıştır. Böylelikle araştırmanın kapsamı genişlerken cevap bulmak istediği sorular ve açığa çıkarmak istediği “gömülü” faktörler çeşitlenmiştir. Bu sürecin sonucunda araştırmanın cevaplamak istediği sorular şekillenmiştir. Bunlar:

- i. Sosyo-mekana bağlı olarak muhtarlar nasıl somutlaşır ve muhtarlık kurumu nasıl yeniden üretilir?
- ii. Muhtar deneyimlerinde bir benzerlik ve farklılaşma var mıdır? Varsa bu farklılaşmanın nedenleri nelerdir, kuramsal ve kavramsal karşılığı nedir?
- iii. Muhtarın formel alanına ek olarak bir enformel alanı var mıdır?
- iv. Muhtar mahallede nasıl konumlanır ve mahalleli ile olan ilişkisi nasıldır?
- v. Muhtar nasıl tanımlanır? Eylem repertuarından hareketle kendisini nasıl tanımlamaktadır?

Bu soruları cevaplamak amacıyla gerçekleştirilen bu çalışma bütüncül bir yaklaşım benimseyerek fail ile mekan ve failler arasındaki ilişkiye odaklanmıştır. Sahanın çok katmanlı yapısı göz önüne alınarak, muhtarların mikro etkileşim süreçleri/biçimleri irdelenirken makro düzeyde sosyal, kültürel, mekânsal ve ekonomi-politik çevre göz ardı edilmemiştir. Olgu meydana geldiği bağlam içinde anlamlandırılmıştır.

Muhtar ve muhtarlık kurumu üzerine yapılan çalışmaların sayısı oldukça azdır. Bu akademik ilgisizliğe sebep oluşturabilecek çeşitli faktörler gösterilebilir. Muhtarlık siyasi bir ofis değildir, idari bir dokuya sahiptir. Bu yüzden siyaset bilimi, sosyoloji gibi disiplinler yeterli ilgiyi göstermemişlerdir. Ayrıca muhtarlığın, kamuda yaşanan dijital dönüşüm ile formel olarak işlevini yitirmeye başladığı, önemsizleştiği varsayılmaktadır. Muhtar ve muhtarlık üzerine yapılan çalışmalar muhtarlığın kuruluşu ve tarihsel gelişimi (Çadırcı, 1993; Akyıldız, 2006; Güneş, 2009), mahalle muhtarlığının sorunları (Taylan, 1992), muhtarın belediye ve yerel yönetimlerle olan ilişkileri ve aracılığı (Arıkboğa, 2018, 2000), muhtarlığın işlevi, muhtarın görevleri ve sahip olduğu araçlar ve yerel demokrasi ve katılım üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu çalışmaların büyük çoğunluğu muhtarlara yapılan anketler üzerinden veri elde etmişlerdir. Diğer taraftan, Massicard'ın (2022) 2013 yılında İstanbul'un altı mahallesinde yaptığı saha araştırmasının ele alınma biçimi bu çalışma ile kısmi olarak örtüşmektedir. *Street-Level Governing Negotiating the State in Urban Turkey* isimli bu çalışmada Massicard muhtarların vatandaşa yakın ve onlar tarafından ulaşılabilir olmasından kaynaklı olarak birçok enformel talebe cevap verdiklerini söyler. Bu süreci sokak düzeyinde hükümet etme (governing) veya devletin varlığının mahalledeki uzantısı olarak görür. Bu durumun yerel toplumun devletten ayrışmasını zorlaştırdığını söyler. Muhtarlığın “melez”, “tamamlanmamış” bir kurum olduğunu aktardığı bu çalışmada, muhtarın rolünü de inceler. Massicard değişen belediye kanunlarının, kent planlamasının ve muhtarlar üzerindeki otoritenin, bu kurumu nasıl değiştirdiğini ve özerkliğini kaybetmesine neden olduğunu aktarır. Bu çalışma ile kısmi olarak örtüşüyor olsa da muhtarlığı ele alış biçimi, bağlamı ve araştırma soruları gibi çeşitli yönlerden farklılık göstermektedir.

Mahalle muhtarlığına ilişkin literatürde önemli bir eksiklik vardır. Çünkü saha araştırması Muhtarlığın görüldüğünden fazlası olduğunu, muhtarın fonksiyonel alanının ve yoğunluğunun bağlam ve mekan bağımlı olduğunu, muhtarlığın tek bir tanım altında açıklanamayacağını ve toplum-devlet ilişkisinde çok önemli bir yere sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle mahalle muhtarlığına ilişkin akademik bilgi üretiminin sadece idare biliminden değil, siyaset bilimi ve sosyoloji gibi bilim dallarından faydalanılarak gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Çünkü muhtarlık vatandaşa en yakın kurumların başında gelir ve içinde bulunduğu toplumsal

mekandan bağımsız değildir. Mahalle, muhtarlığı dönüştürebilme, yeniden üretebilme gücüne sahiptir. Bu çalışmada muhtarlığın farklı mahallelerde incelenmesinin sebebi muhtar içinde bulunduğu mekan ve bağlam ile ele alarak, daha bütüncül bir anlama ulaşmaktır. Bu amaç için bu çalışmada disiplinler arası iş birliğine gidilmiş ve siyaset bilimi, sosyoloji ve idari bilimlerin alet çantasındaki farklı araçlardan faydalanılmıştır.

Bu çalışmayı özgün ve önemli kılan, muhtar ve muhtarlığı ele alış biçimi, benimsediği yöntem ve literatürde doldurduğu boşluktur. Var olan çalışmalardan farklı olarak, bu araştırmada çeşitli mahallelerden muhtarların sesine kulak verilmiş ve “muhtar olarak var olmanın” ne anlama geldiği ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Tümevarımsal ve bütüncül bir yaklaşım benimsenerek, karmaşık ve çok boyutlu bir fenomen olan kentin farklı mahallelerinde muhtarın deneyimleri, somutlaşma biçimleri, mahallede kurduğu ilişkiler ve mekanın muhtarlık kurumunu dönüştürücü etkisi açığa çıkarılmıştır.

Bu çalışma birçok açıdan literatüre önemli katkılar sağlamaktadır. Muhtar ve muhtarlığa ilişkin var olan çalışmalardan farklı olarak burada salt bir durum tespiti yapılmamıştır. Bunun yerine, olguların neden “olduğu şekilde” meydana geldiği de açığa çıkarılmıştır. Bu bağlamda, muhtarın somutlaşma biçimleri açığa çıkartılırken onu içeren sosyo-mekan da ele alınmıştır. Fenomenlerin bağlamı içinde değerlendirilmesi gerektiğini, özünün ancak böyle anlaşılacağını öne süren fenomenoloji, gerçekliğin öznel olduğunu söyler. Bu çalışma da farklı sosyo-mekanlarda meydana gelen muhtar somutlaşmalarını açığa çıkarırken, benzerlik ve farklılıkların izini toplumsal bir mekan olan mahallede aramıştır. Bu yolla sadece somutlaşma biçimleri değil, bunları üreten sosyo-kültürel, politik-ekonomik faktörler ile, göç, kentleşme ve kentsel dönüşüm gibi olgular ile olan ilişkisi de ifşa edilmiştir.

Her ne kadar toplumsal algıda muhtar ve muhtarlık bir şekilde yer etse de tanımlanmamış bir kurum ve kişidir. Köy muhtarlığı bunun dışındadır çünkü köy tüzel kişiliğe sahiptir ve muhtar da o tüzel kişiliğin başında olan seçilmiş kişidir. Aynı tanımlama mahalle muhtarlığı için yapılamaz çünkü mahallenin bir tüzel kişiliği yoktur. Bu boşluğu doldurmak amacıyla saha araştırması yapılırken, muhtarın, eylem repertuarına ve mahalleli ile olan ilişkisine bağlı olarak bilincinde kendini nasıl tanımladığı ortaya konmuştur. Bazı mahallelerde “komşulaşan”, “akrabalaşan” ve aileden biri haline gelen muhtar ile mahalleli olan ilişkisini formel bir düzeyde ve

sınırlı tutan bir muhtar aynı kişi değillerdir. Hem muhtarın kendini tanımlama biçimi hem de mahalleli tarafından “nasıl görüldüğü” sosyo-mekana bağlı olarak farklılık göstermiştir. Buradan hareketle, bu farklı somutlaşma biçimleri ile mahalledeki konumlanmalar arasındaki karşıtlığın nedenleri irdelenirken, kuramsal ve kavramsal karşılığı verilmiştir.

Muhtarın sosyo-mekana bağlı olarak nasıl bir eylem repertuvarına sahip olduğunu açığa çıkarmak için kentlerin farklı nitelikteki mahallelerinde görüşmeler yapılmıştır. Bu çeşitlilik ile amaçlanan farklı toplumsal mekanların muhtarı nasıl somutlaştırdığını açığa çıkarmak ve muhtarın fonksiyonel alanının sınırlarını çizmektir. Böylelikle, ortaya çıkan farklılaşmanın izini sürmek ve toplumsal mekan bazlı bir açıklama geliştirmek olanaklı hale gelmiştir. Muhtarların bazı mahallelerde dar bir formel alan içine sıkışırken bazı mahallelerde kendilerine neden çok geniş bir enformel alan yarattıklarının cevabı verilmiştir.

Massicard (2015) muhtarlık için “ara ve melez”, “tamamlanmamış” kurum der. Muhtarlık idare sistemi içerisinde alışlagelmiş/hazır kategoriler içinde tanımlanamamaktadır. İdare perspektifinden bir tanımlama yapsak bile bu tanımlamanın muhtar ve muhtarlığı tam karşılamayacağını düşünmekteyiz. Çünkü muhtarlık fiziksel, ilişkisel ve sosyal olarak vatandaşa en yakın kurumdur ve içinde bulunduğu toplumsal yapı tarafından yeniden üretilir. Bu nedenle tanımlanırken, hazır/basmakalıp tanımlamalar yerine “ne iş” yaptığı üzerinden ve somutlaşma biçimine bağlı olarak tanımlanmalıdır. Bu araştırma, muhtarın, gündelik iş pratiklerine ve muhtarı olduğu mahalle ile kurduğu ilişkilere bağlı olarak kendisini nasıl tanımladığını açığa çıkarmıştır. Muhtarların deneyimlerinde görülen çeşitlilik ve farklılık, onları aynı tanım altında toplamamıza olanak sağlamaz. Tüm muhtarları aynı şekilde tanımlamak gerçeği de yansıtmamaktadır. Muhtarların kendilerini çok çeşitli şekillerde tanımladıkları görüşmüştür. Bu tanımlamalar ileriki bölümlerde kapsamlı olarak ele alınmıştır.

Özetle bu araştırmanın amacı Türkiye’nin İzmir ve Malatya illerinin farklı mahallelerinde bulunan muhtarların, mahallelerinde muhtar olmaktan kaynaklı deneyimlerini açığa çıkarmak, muhtarın formel ve enformel alanının sınırlarını belirlemek, mekana bağlı olarak muhtar deneyimlerin neden farklılaştığını veya benzeştiğini ve bu farklılık ve benzerliklerin nedenleri anlamak ve kuramsal karşılığını

bulmak ve muhtarı tanımlamaktır. Çok boyutlu ve karmaşık bir fenomen olan kentin farklı sosyo-mekanlarında muhtarın nasıl somutlaştığını, ilişkilerin nasıl bir düzlemde kurulduğunu açığa çıkarmaktır.

2.2. METODOLOJİ

Bu araştırma nitel bir araştırmadır. Nitel araştırmalar bir dizi farklı bilimsel yaklaşım için geniş kapsamlı bir tanımlayıcı olarak kullanılır. Bu araştırma türünün felsefi temelini iki önemli şey oluştur. İlki, nitel araştırmanın sübjektif bir ontolojisi vardır. Yani gerçeklik sübjektif olarak inşa edilmiştir ve bağlam bağımlıdır. Pozitivist gelenekte olduğu gibi gerçeklik kesin ve ön-kabullü/verili değildir. İkincisi, nitel araştırmanın epistemik temelleri bilgi üretiminin/inşasının, bilen ile bilinen arasında kurulan göreceli ilişkiden ortaya çıktığını söyler. Bu yüzden nitel bir araştırma yapılırken, araştırmacı yorumlamaya, anlamaya ve tanımlamaya dayalı dönüşümsel bir sürecin içinde hareket eder (Wilding ve Whiteford, 2005:98).

Bu çalışmada nitel bir araştırma yöntemi olan fenomenoloji kullanılmıştır. Fenomenoloji bir “öz” arayışıdır. Salt bir yöntemin ötesinde bir felsefedir aynı zamanda (Dowling 2007:131; Camero, Schaffer ve Hyoon-Ae, 2001). Fenomenolojik yöntemin temel karakteristiği tanımlamaya/açığa çıkarmaya yönelik olmasıdır. Özne/fail ile fenomen arasındaki gönüllü ilişkiselliği keşfetmek, eylemin/durumun içine “gömülü” özü ortaya çıkarmak ve eylemin gerçekleştiği dışsal çevreyi ve bağlamı ifşa etmek fenomenolojik yöntemin güçlü yanıdır (Finlay, 2012:17).

Fenomenoloji yorumlayıcı ve tanımlayıcıdır. Bu nedenle anlamaya çalıştığı fenomenin gerçekleştiği bağlamı ortaya çıkarmaya çalışır. Yani fenomeni anlamaya, yorumlamaya ve tanımlamaya çalışırken öznenin “hayat koşullarını” göz önüne alır (Finlay, 2012:22). Fenomenolojinin değeri “var olmanın” (being/existence) zenginliğini ve muğlaklığını ortaya çıkarabilmesindedir. Sıradan gelen (bilindiği düşünülen), görüldüğü kadarıyla anlaşıldığı düşünülen şeylerin çok katmanlı, incelikli, kendini göstermeyen ve beklenmedik yanlarının ortaya çıkmasının büyüklüğünü söyleyen Finlay, fenomenolojinin buna imkan verdiğini, “olağan-dışılığı” açığa çıkardığını söyler (2012:33).

Sosyal fenomenler söz konusu olduğunda gerçeklik öznel ve bağlam bağımlıdır. Aynı olgu/fenomen farklı bağlamlarda farklı biçimlerde somutlaşabilir. Deneyimi biçimlendiren öznel arasında kurulan ilişkinin “nasıl” bir dışsal çevre ve sosyal inşa içinde ortaya çıktığıdır. Mekan-bağımlı muhtar deneyimlerini açığa çıkarmak ve anlamlandırmak için bu yöntemin benimsenmesinin sebebi burada aranmalıdır.

Fenomenoloji insanın dünyayı nasıl deneyimlediğini önceler ve irdeler (Patton, 2015). “Yaşananın” özüne ulaşmaya çalışır. Bağlamını ifşa etmeye gayret eder. Mekana bağlı olarak ortaya çıkan çeşitliliğin ve farklılaşmaların nedenlerini, bağlamını ve kuramsal karşılığını aradığımız bu çalışmanın fenomenolojik yöntemi benimsemesinin bir nedeni de budur. Olgular, ancak bağlamı içinde değerlendirildiğinde anlaşılır. Anket veya farklı metotlarla edinilmiş verilerin, olgunun neden “o şekilde” meydana geldiğini anlamlandırmamıza olanak sağlayan “bağlamı” ifşa etmesi olanaklı değildir. Bu çalışmada amacımız ölçmek/oranlamak değildi, bilinmeyen/gömülü olanı açığa çıkarmaktı. Bu nedenle katılımcılarla derinlemesine görüşmeler ve mekanda gözlemler yapılmıştır.

2.3. ARAŞTIRMA SAHASI VE KATILIMCILARIN BELİRLENMESİ

Nitel araştırmalar kendisine konu ettiği olay, olgu, süreç ve fenomene yönelik bilginin derinliğini artırmaya, onu anlayıp tanımlamaya yönelik olduğu için verinin kimden toplandığı çok önemlidir. Nicel araştırmalarda olduğu gibi rastgele bir seçim yapmak metodolojik bir hatadır. Bunun yerine, nitel araştırmacılar saha/katılımcı belirlerken amaçlı bir seçim yaparlar. Katılımcılar, araştırmacının sorusuna aranan cevabı bulabileceğimiz veriyi sağlayabilecek kişiler olmak zorundadır. Nitel bir araştırmada katılımcıları belirlerken araştırma sorumuzu sık sık sormak ve katılımcılar ile yaptığımız görüşmelerden elde ettiğimiz veriden bu sorunun cevabını çıkarıp çıkaramayacağımızı muhakeme etmek zorundayız (Miles ve Huberman, 1994).

Bu araştırma Türkiye’de farklı sosyo-mekanların muhtar deneyimlerini nasıl farklılaştırdığını, muhtar somutlaşmaları üzerindeki etkisini, muhtarlık kurumunu nasıl yeniden ürettiğini, muhtarın formel ve enformel sınırlarını nasıl yeniden atadığını ve muhtar tanımlamalarında ortaya çıkan farklılıkların sebeplerini anlamaya

yöneliktir. Bu yüzden katılımcı belirlerken bu amaca yönelik bir seçim yapılmıştır. Muhtar deneyimlerinde ortaya çıkan çeşitliliğin tespit edilebilmesi için alanların da çeşitlendirilmesi gereklidir. Buradan hareketle, bu çeşitliliğe ulaşmak için çoklu durum/maksimum çeşitlilik örnekleme kullanılmıştır.

Belirli bir davranış seti ve somutlaşma biçiminin “nerede”, “nasıl”, “neden” ve “hangi bağlamda” ortaya çıktığını anlayarak, o davranış setinin ortaya çıkmasına sebep olan çevresel faktörleri, hangi faktörlerin hangi davranışı ürettiğini, hangi özellikteki yerelerde ne tür davranışların ortaya çıktığını ifşa etmek belli oranda çeşitliliğe ulaşmak ile mümkündür (Miles ve Huberman, 1994:29).

Onwuegbuzie ve Leech'e (2007) göre birden fazla durumun incelendiği nitel araştırmalarda araştırmacının ana hedeflerinden biri ele aldığı durumları kıyaslama ve karşılaştırma imkanı yaratabilmesidir. Katılımcılar belirlenirken oluşturulacak farklı boyut ve indikatörler çerçevesinde seçilecek farklı örnekler bize örnek-içi ve örnekler-arası bir karşılaştırma imkanı sağlar. Bu yöntem ile sadece deneyimlerin nasıl farklılaştığı değil, aynı zamanda bu farklılaşmaya sebep olan faktörlerin de anlaşılması sağlanır.

Bu araştırmada, mahalle muhtarlarının deneyimlerini ve somutlaşma biçimlerini ortaya çıkarmak amacıyla İzmir’de üç metropoliten ilçeden on dört mahalle ve Malatya’da iki metropoliten ilçeden on dört mahalle olmak üzere yirmi sekiz mahallede muhtarlar ile toplamda 1121 dakika görüşme yapılmıştır. 5 Aralık 2020 tarihinde başlayan saha araştırması 28 Nisan 2021 tarihinde verinin doyuma ulaşması ile sonlandırılmıştır. Bu mahalleler üç farklı kategoriye bağlı olarak seçilmiştir. Bazı mahalleler üst ve orta-üst sınıfın, bazıları orta-alt ve alt sınıfın, bazıları ise muhtarlarının “orta direk”, “orta halli” olarak tanımladığı grupların yaşam alanlarıdır. Böyle bir kategoriye bağlı olarak seçim yapılmasının sebebi farklı nitelikteki sosyo-mekanlarda ortaya çıkan deneyimlerden “tipik bir öz” bulmaya çalışmaktır. Farklı toplumsal mekanlarda üretilen pratiklerin ve somutlaşma biçimlerinin açığa çıkarılması, muhtarın fonksiyonel alanının sınırlarının anlaşılması ve farklılaşmaların bağlamının ifşa edilmesi ancak böyle mümkün olmuştur. Mahalle seçimi yapılırken mahallede hakim konut biçimleri, park-bahçe gibi sosyalleşme alanlarının varlığı veya yokluğu, yol-kaldırım kalitesi, zincir marketlerin ve alış-veriş merkezlerinin varlığı veya yokluğu gibi fiziksel özellikleri ile gelir ve eğitim seviyesi gibi niteliksel

özellikler göz önünde bulundurulmuştur. Araştırma sahasının İzmir ve Malatya olarak belirlenmesinin çeşitli sebepleri vardır. İlk olarak, araştırmaya bir doğu-batı boyutu kazandırmak için bu iller seçilmiştir. İkinci olarak, her iki il bulunduğu bölgedeki illere oranla oldukça yüksek göç almaktadır. Göç, muhtar deneyimleri ve somutlaşmaları üzerinde önemli bir belirleyendir. Göç aynı zamanda kentleşme, kentsel dönüşüm, kentte sosyal ve mekânsal ayrışma gibi olguların açıklanmasında başvurulan önemli bir konudur. Son olarak, her iki ilde görülen kentsel dönüşüm pratikleri birbirinden farklıdır. Malatya, son on yılda çok hızlı bir kentsel dönüşüm deneyimi geçirmiş bir mekan olarak kent içi nüfus hareketinin yoğun olduğu bir ildir. Malatya’da kentsel dönüşüm mekanın fiziksel ve nüfus yapısında önemli bir değişiklik meydana getirecek biçimde gerçekleşmektedir. Diğer taraftan İzmir, Malatya’da olduğu kadar kapsamlı kentsel dönüşüm deneyimi yaşamamıştır. İzmir’de dönüşüm, Malatya’ya kıyasla daha yavaş ve mikro bir düzeyde gerçekleşmektedir. Son olarak her iki ilde de derin kentsel ayrışmalar mevcuttur. Görüşme yapılan mahalleler kendi içinde oldukça homojen bir sınıfsal yapıya sahipken, mahalleler arasında derin sınıfsal farklılıklar vardır. Bu durum, muhtar somutlaşmalarının ve pratiklerinin mekana bağlı olarak gösterdiği çeşitliliği anlamlandırmamıza yardımcı olmaktadır. Boyd (2001) iki ila on arasında katılımcının, Cresswell (1998: 65-113) ise on kadar katılımcı ile yapılan “uzun mülakatların” fenomenolojik bir çalışmada verinin doygunluğa ulaşması için yeterli olacağını söyler.

Mahalle muhtarları gerek formel yollardan (muhtar dernekleri, belediye meclis toplantıları vb.) gerekse enformel kanallar aracılığıyla birbirini tanıyan, deneyimlerini birbirleriyle paylaşan ve kimin, nasıl mahallelerde muhtarlık yaptığını bilen kişilerdir. Sahaya giriş yapılırken bu faktör göz önüne alınmıştır. Araştırmacı sahaya giriş yaptıktan sonra, görüşme yaptığı katılımcıdan, kendisini “tanımlanan niteliklere sahip” mahallelere yönlendirmesi için aracılık yapmasını istemiştir. Bu yolla, araştırmada arzulanan çeşitliliğe ulaşılmıştır. Katılımcı belirlenirken kullanılan bu yöntem “amaca yönelik seçim” yapmaya olanak sağlayarak, araştırmanın cevaplamak istediği sorulara cevap üretmeyi mümkün kılmıştır.

2.4. VERİLERİN ANALIZI

Veri analizi bir veri yığınının düzen, yapı ve anlam kazandırma sürecidir ve bir araştırmanın en önemli ayaklarından birini oluşturur.

Veri analiz süreci araştırmacının sürekli ileri-geri yapan, tekrar eden ama aynı zamanda ardışık bir süreç izlemesini gerektirir. Bu karmaşık süreç araştırmacının verinin tümüne hakim olmasını, veriyi kümelerle ayırmasını ve bu kümelerle anlam atfetmesini gerektirir. Veri analiz süreci bir inşa sürecidir. Tek başına bir anlam ifade etmeyen veri parçacıkları sınıflandırıp kategorize edilir. Bu veri kümeleri içinde örüntülü bir düzenlilik aranarak temalar inşa edilir. Bu süreç bir elbise dolabına düzen vermeye benzetilir. Dolabın içindeki tüm elbiseler veriyi oluşturur. Bu elbiseler rengine, çeşidine, giyildiği sezona veya kumaşına göre sınıflandırılabilir. Bu sınıflandırma tercihi araştırmacının cevap aradığı soruya göre belirlenir (Rossman and Rallis, 2012: 262-63).

Yin (2016: 185-187) veri analiz döngüsünü beş aşamada tamamlar. İlk aşamada toplanan veriler derlenir (compiling) ve araştırmacının tercih ettiği şekilde sınıflandırılır. İkinci aşamada bu geniş veri yığını daha küçük parçalara ayrıştırılır (deassembling) ve araştırmacı bu küçük parçalara kodlar veya etiketler atar. Bu ilk iki aşama arasında çift yönlü bir etkileşim vardır. Üçüncü aşamada, bu parçalar temalar ortaya çıkaracak şekilde gruplandırılır (reassambling). Dördüncü aşama bu temalardan bir hikaye ortaya çıkartma ve veriyi yorumlama aşamasıdır (interpreting). Yorumlama, veri analizinden bir hikaye yaratma aşamasıdır. Yorumlama, araştırmanın tüm aşamaları olduğu gibi, parça ile parçalardan oluşturduğumuz bütün arasında git-gel yaptığımız, her birini daha iyi anlamak için diğerinden yardım aldığımız yinelemeli bir aşamadır. Denzin'e (1994:504) göre veriyi anlamlandırma mekanik veya basmakalıp bir süreç/iş değildir, bir sanattır. Bu aşama bulgularımıza önem atfettiğimiz, bulguları anlamlandırmaya çalıştığımız ve bu anlamlardan sonuçlar ürettiğimiz bir aşamadır (Patton, 2002). Son aşamada araştırmacı, veriden ortaya çıkardığı hikayeden sonuçlar üretir (concluding). Bu aşamalar lineer bir eğilim göstermez ve birbiri ile sürekli bir etkileşim içindedir.

Bu araştırmanın verilerinin analizine görüşmelerin erken bir evresinde başlanmıştır. Yapılan görüşmelerden elde edilen ses kayıtları deşifre edilerek açık kodlama yapılmıştır. Böylelikle veriler daha küçük parçalara ayrılarak, bu parçalar arasında düzenli bir örüntü ortaya çıkarılmıştır. Bu örüntüler temalaştırılarak anlamlı

bir bütün oluşturulmaya çalışılmıştır. Veri analizi sonucunda çeşitli temalar ortaya çıkmıştır. İleriki bölümlerde bu temalar kapsamlı bir şekilde ele alınarak, teorik ve kavramsal karşılığı sunulmuştur.

Veri analiz edilirken bilgisayar destekli nitel veri analizi (Computer Assisted Qualitative Data Analysis- CAQDAS) araçlarından MAXQDA kullanılmıştır. MAXQDA dünyada yaygın olarak kullanılan nitel veri araçlarından biridir. Birçok veri tipini (pdf, excel, ses kaydı, vs) analiz etmekte kullanılan bu yazılım, görüşmelerden elde edilen verilerin analizinde önemli bir işlev grmştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GEÇMİŞTEN BUGÜNE TOPLUMSAL BİR MEKAN OLARAK MAHALLE

Bu bölümde kentleri oluşturan birim olarak mahalle ve süreç içinde çeşitli gelişmelere bağlı olarak geçirdiği dönüşüm ele alınacaktır. İlk olarak, kısaca klasik anlamda mahalle kavramı ve içerdiği mana üzerinde durulacaktır. Mahallenin edilgen bir yapı olmadığı göz önüne alınarak, bireyi nasıl şekillendirdiği, onun hayatına olan etkisi ve sosyal bir mekân oluşu işlenecektir. Daha sonra klasik mahalle yapısının nasıl değiştiği ve bu değişime neden olan gelişmeler ele alınacaktır. Bu sebeple, kısaca kentleşme ve sonrasında yaşanan kentsel dönüşümün kent mekânı üzerinde hem fiziksel hem de sosyo-ekonomik etkileri konuşulacaktır. Bu etkilerin kentsel alanda sebep olduğu mekânsal ve sosyal ayrışma ele alınacaktır. Son olarak bu gelişmelerin kentlerde ortaya çıkardığı mahalle biçimleri saha araştırmasından hareketle ortaya konmaya çalışılacaktır.

Bu bölümün amacı sonraki bölümler için bir bağlam oluşturmaktır. Muhtarlığın mahallenin çeşitli niteliklerine bağlı olarak nasıl farklı somutlaştığı, fonksiyonel alanının bu çeşitlilikten nasıl etkilendiği, kendisine yarattığı enformel alanın nasıl ve neden meydana geldiği, muhtar deneyimlerinin çeşitliliğinin ve farklılaşmasının nelerden kaynaklandığı gibi çeşitli sorulara verilecek cevaplar bugün kentlerimizi oluşturan birbirinden oldukça farklı mahalleleri ve bunların nasıl meydana geldiğini anlamakta gizlidir. Bu nedenle mahallenin geçmişte ve günümüzde nasıl bir yapıya sahip olduğu ve dönüşümün arkasındaki etkiler bu noktada ele alınmalıdır.

3.1. SOSYO-MEKAN OLARAK MAHALLE

Mahalle kentin bir ögesi ve en küçük yerleşim birimidir. Bir kente kimliğini kazandıran ve diğerlerinden ayıran onu oluşturan mahallelerdir. Her kentin olduğu gibi her mahallenin de bir kimliği vardır. Mahalle salt bir fiziksel mekân değil aynı zamanda toplumsal bir alandır. Mahallenin mimari/fiziksel yapısı ve kent içindeki

lokasyonu³, mahalleyi anlamak isteyenler için önemli ip uçları verebilir. Fakat burada mahallenin niteliği ile ilgili önemli olan diğer belirleyici o mekânda hayatını sürdüren insan topluluğudur. Mahalleyi oluşturan insandır. İnsanın kültürünü, inancını, değerlerini ve yaşam biçimini yansıtmaları ile ortaya çıkan mekânsal ve toplumsal bir yaşam ünitesidir. Mahalle, “insan ve mekânın el ele verip dokuduğu yeni bir birlik, yeni bir hayat sahnesidir” (Alver, 2010:117). Mahalleyi sadece mekândan veya içinde yaşadığı insan topluluğundan hareketle değerlendirmek yanlıştır. Bu ikisi birbirini tanımlar ve tamamlar nitelikteki unsurlardır. Alver’in (2010: 113) deyiimiyle, “mahalle şehrin damarı ise insan da o damardaki kandır”.

Kenti oluşturan mahalleler en küçük yönetim birimleridir. Kapsamlı bir mahalle tanımı onu hem içinde barındırdığı okul, cami/mescit, çeşme, kahvehane, oyun alanı gibi kurumsal/mekânsal düzlemde hem de aileden sonra ilk ilişkilerin kurulmaya başlandığı, komşuluk ilişkilerinin ve örgütsel bağların inşa edildiği sosyal bir alan olarak tanımlar. (Şahin & Işık, 2011). “Mahalle kişilerden meydana gelmiştir, ama kişilerin üstünde bir kolektivitedir, bir yapıdır, mekân üzerinden kurulan bir sosyal ilişkiler ağıdır. Mahalledeki sosyal ilişki ağları mahalleli arasında hem bir dayanışmayı hem de bir toplumsal denetim ve baskıyı üretmektedir; gözetleme ve kollama birlikte mevcuttur” (Erman, 2010:172)

Mahallenin mekân olduğu bu sosyal alan içinde bireylerin kimlikleri şekillenir. Mahallenin üst kimliği bireyin kimlik oluşumunda aktif bir etkidir. Aynı şekilde mahalleye kimliğini kazandıran da tek tek bireylerin kimliğidir. Yani bu alanda bir etkileşim söz konusudur. İkisi de birbirini temsil etme gücüne sahiptir. Her mahallenin kendine özgü bu sosyal ve fiziki yapısı onu diğerlerinden farklılaştırır. Bu niteliksel farklılık içine inşa edilen kurumları kendi niteliği çerçevesinde yeniden yorumlar, değiştirir ve ona yeni bir kimlik kazandırır. Farklı yerelliklerin kurumları dönüştürücü etkisini en iyi gözlemleyebileceğimiz yer mahalle ve bu mahalledeki muhtarlıktır. Massicard (2015: 281) muhtarların Weberyen anlamda bürokrat olmadıklarını, muhtar ile mahalleli arasındaki ilişkinin, yöneten ile yönetilen arasındakine benzer klasik bir bürokratik ilişki olmadığını söyler. Yani vatandaşın kopuk, belli mesai saatleri içinde çalışan, belli protokollere bağlı değildir. Muhtar hem fiziksel hem de sosyal

³ Mahalledeki hakim yapılaşmanın gecekondu olması veya lüks rezidans ve sitelerden oluşması ile mahallenin şehrin sınırları içindeki konumu-merkez veya çeperde olma durumu.

olarak vatandaşa en yakın olan seçilmiştir ve yargılanırken devlet memuru niteliği ile yargılanır. Bu yüzden bu kurumun içinde bulunduğu mekândan ve sosyal kurgudan daha hızlı ve daha çok etkilenmesi beklenir. Zaten muhtar mahalleden biridir ve genellikle mahallenin en çok tanınanıdır. Çünkü seçimle işbaşına gelir.

3.2. OSMANLI MAHALLESİ

Osmanlı şehrinde mahalle, “birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirlerinin davranışlarından sorumlu [ve] sosyal dayanışma içinde olan kişilerden oluşmuş bir topluluğun yaşadığı yerdir. Bir diğer tanımıyla, aynı mescitte ibadet eden cemaat ’ın, aileleriyle birlikte yerleştikleri şehir kesimidir” (Ergenç, 1984:69). Sınıf ve statü farklılıklarının şekillendirmediği, zenginin konağı ile fakirin evinin karşılıklı olduğu bir yaşam alanıdır (Ortaylı, 2000). Osmanlı şehrinde mahalle sadece mekânsal bir alanı değil aynı zamanda “gündelik hayatı her yönüyle kapsayıcı, zengin bir anlam bütünlüğünü” içinde barındırır (B. Alada, 2008:117).

Osmanlı’da mahalle temel bir yönetim birimidir. Bir yönetim birimi haline gelmesinde “müteselsil sorumluluk” müessesinin önemli payı vardır. Bu sorumluluk mahallelinin birbirini tanımasını, birbirinin eylemlerinden sorumlu olmasını ve böylece mahallede bir oto-kontrol mekanizmasının kurulmasını sağlamıştır. Bu müessese sayesinde mahallede ikamet eden vergi mükelleflerinin kim oldukları ve vergilerini eksiksiz ödemeleri sağlanmıştır. Böylelikle mahallede merkezi otoritenin yanı sıra güvenliğin sağlanması da amaçlanmıştır. Mahalleye bu dokusunu kazandıran çeşitli kurumlar vardır. Camii veya mescit mahallede bulunan erkeklerin özellikle akşam ve yatsı vakitlerinde toplandığı bir mekandı. Burada görünür olmak bir mahalleli için “tanınan” ve “güvenilen” biri olmak için oldukça önemliydi. Camii, mahallelinin bir “cemaate” dönüştüğü yerd. Bu cemaatin ve dolayısıyla mahallenin lideri imamdı. Bütün mahalleli birbirine, imam ise bütün mahalleye kefil edilmiştir (Ergenç, 1984). İmamlar mahalledeki doğum, ölüm, evlenme, boşanma, yer değiştirme gibi kapsamlı bir görev ve sorumluk alanına sahipti. Bunların yanında, mahallede ahlakın korunması ve anlaşmazlıkların çözülmesinde de imam sorumluydu (Ergin, 1936’ dan aktaran Arıkboğa, 1998:89). Mahallenin mali olarak kendi kendine yetebilen bir birim olmasını sağlayan kurum “avarız akçesi vakfi”, diğer adıyla mahalle sandığıdır. Bu

kaynağa aktarılan gelir mahallede ikamet edenlerden toplanır ve okul, cami, yol vb. yapım ve onarımında; imam, müezzin, öğretmen gibi kamu görevlilerinin maaşının karşılanmasında ve mahallede ihtiyaç sahiplerine yardım edilmesinde kullanılırdı (Arıkboğa, 1998: 90). Böylelikle mahallede bir dayanışma kurumu inşa edilmiştir.

Mahalle bir yasal statüsü ve tüzel kişiliği olmamasına rağmen sahip olduğu sosyal doku ve bünyesinde barındırdığı çeşitli kurum ve müesseseler sayesinde oldukça sistematik ve iyi işleyen toplumsal bir mekandı. (B. Alada, 2008; Arıkboğa, 1998).

3.2.1. Dokunun Bozulması

19.yy'a gelindiğinde hem global ölçekte hem de Osmanlı sınırları içinde meydana gelen bazı gelişmeler, Osmanlı'da klasik döneminin mahallesinin hem fiziksel yapısında hem de iktisadi ve toplumsal dokusunda bir dizi değişikliğe sebep olmuştur. Anadolu'da artan nüfusun şehirlere doğru bir göçü tetiklemesiyle üretimde yaşanan azalmalar, ticaret yollarının değişmesi ve bunun bir gelir krizi yaratması, iltizam sistemine geçiş ile beraber mültezimlerin yerel güç haline gelmeye başlamaları, dünyada yaşanan sanayileşme, milliyetçilik akımlarının güçlenmesi ve batının dünyadaki güç merkezi haline gelmesi gibi çeşitli sebepler Osmanlı'da yapısal ve kurumsal bazı değişiklikleri tetiklemiştir. Bu değişiklikler özellikle ticaret merkezi haline gelen kıyı şehirlerinde daha yoğun hissedilmiştir. Mevcut kurumların bu değişen yapıya yeterince ayak uyduramaması, Tanzimat döneminin bürokrasisinin batı şehri özentisi, ticaret yaparak zenginleşmiş azınlık tüccarlarının baskısı gibi çeşitli sebepler batı tarzı şehir yönetim modelinin uygulanmasının önünü açmıştır (Alada, 2008:180-182; Tekeli, 1983).

Sınıf ve statü farklarının şekillendirmediği klasik mahalle, Tanzimat'tan itibaren süregelen yenileşme hareketiyle sadece mekânsal olarak değil, toplumsal, iktisadi ve sınıfsal olmak üzere çok boyutlu bir değişim geçirmiştir. 1900'lü yıllara gelindiğinde ekonomik durumun mahallenin niteliğinde belirleyici olduğu, aynı sosyal sınıfa mensup olanların şehrin belli yerlerinde kümелendiği, dayanışan topluluktan bağımsız bireye dönüşün yaşandığı gözlemlenmektedir. Mahalle, kendi içinde yaşadığı bu kopuşa ek olarak, göçün taşıdığı kırsal nüfusunda eklemelenmesiyle alt kültürün etkilerine de maruz kalmıştır. (Alada, 2008: 194)

Sanayileşme sürecinin hız kazanması ile kentlere doğru yaşanan yoğun göç, Osmanlı'da oldukça homojen bir yapıya sahip olan mahallenin yapısını derinden etkilemiştir. Geleneksel anlamıyla mahalledeki herkesi içine alan, onlara bir aidiyet hissi veren (birlik, aynı olma) ve kolektif bir kimlik olan “mahallelilik” yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlamıştır (Alver, 2010) Mahalleler daha heterojen, dışarıya daha açık, bir aidiyet ve güven hissi oluşturmeyen konaklama alanlarına dönüşmüşlerdir (Şahin ve Işık, 2011). Mahalle sadece sosyo-kültürel olarak değil, fiziksel olarak da farklılaşmaya başlamıştır. Bu farklılaşma “kentleşme pratiklerinin kendine özgü dinamikleri sonucu, mahalle tipolojilerinde genişleyen bir çeşitlilik” ortaya çıkarmıştır (Çılgın ve Yirmibeşoğlu, 2019:103). Osmanlı'da mahalle yapısı cemaat niteliği taşıdığı için içeride aynı iken, başka mahalleler ile kıyaslandığında farklılık gösterebilirdi. Bugün geline nokta, mahalleler bu “içeride aynı olma” vasfını koruyamamış, çeşitli sebeplere bağlı olarak birbirinden kopuk, farklı, mahalleye aidiyet duymayan ve kendini orada güvende hissetmeyen, komşusunun kim olduğunu bilmeyen, kendisinden başkasını -- aynı mahallede olsa bile -- “öteki” olarak gören birer yaşam alanına dönüşmüştür. Hızlı ve kontrolsüz kentleşme sonucu kent çeperlerinde oluşmuş gecekondu mahalleleri, kentsel dönüşüme uğramış toplu konut mahalleleri, özel girişimlerle oluşturulmuş lüks site ve rezidans mahalleleri ve 6360 sayılı kanun ile mahalleye dönüştürülmüş köyler idari olarak aynı kategoride yer almalarına rağmen hem kendi içlerinde hem de bağlı bulundukları kent içindeki diğer mahallelerle kıyasla oldukça farklı sosyo-kültürel mekanlardır. Osmanlı'da sınıf ve statü farklarının şekillendirmediği mahalle, bugün bir yüzü gecekondu ile kaplı iken diğer yüzünde lüks rezidansların yükseldiği yaşam alanına dönüşmüştür. Bu birim içinde yaşayanların aynı kimliği paylaştığını öne sürmek oldukça zordur.

3.3. KENTLERDE YÜKSELEN YÜKSEK DUVARLAR: TÜRKİYE'DE KENTLEŞME VE KENTSEL DÖNÜŞÜM

Burada Türkiye'de kentleşmenin ve sonrasında yaşanan kentsel dönüşümün kısa bir kronolojisi ve bu dönüşümün niteliği ele alınacaktır. Türkiye'de kentsel dönüşüm pratiklerinin nasıl meydana geldiği ve bu dönüşümün kentlerde ortaya çıkardığı sosyo-mekansal, fiziksel, toplumsal ve ekonomik sonuçlar incelenecektir.

Saha araştırmasının bulguları muhtarın rolünün, somutlaşma biçiminin, mahalleli ile olan ilişkisinin ve fonksiyonel alanının mekan tarafından belirlendiğini ortaya çıkarmıştır. Mekânın yapılaşma biçimi, içinde barındırdığı nüfusun sosyo-kültürel yapısı, ekonomik gelişmişlik düzeyi ve eğitim seviyesi muhtarın “kim” olduğunu ve “ne” yaptığını doğrudan etkileyen dinamiklerdir. Bu yüzden, mekân ve muhtar arasındaki organik bağın ortaya konması ve bütünsel bir bakış açısı edinmek için bu bağlamın burada inşa edilmesi gereklidir.

Bu bakımdan, kentsel alanlar ve içinde barındırdığı nüfus ile ilişkisi bir bütün olarak incelenmelidir. Mekân --en azından kentsel ayrışma bağlamında düşünüldüğünde-- edilgen bir yapı, salt bir fiziksel alan değildir. Kent alanları birer sosyo-mekandır. Bir kentin bir semtini sosyal bilimlerin penceresinden baktığımızda fiziksel özellikleri ile tanımlamayız. Mekân, içinde yaşayan topluluğun özelliklerine bağlı olarak anlamlı, tanımlanabilir bir hal alır. Bu bakımdan, mekân ve insan etkileşimli ve iç içe geçmiş iki farklı ama bağımsız değişken iken muhtarlık kurumu bu denklemde bağımlı değişkenimizdir. İnsanın mekânı dönüştürebileceği gibi, mekân da insanı dönüştürebilmektedir. Bu dönüşüm tek bir düzeyde gerçekleşmez. İnsan-mekân ilişkisindeki dinamik doğal olarak insanın kurum ile ilişkisini de düzenler. Mekânın oluşumu ve dönüşümünün nasıl gerçekleştiği ve ortaya çıkardığı sonuçlar bulmacanın önemli bir parçasını oluşturur. Bu sebeple, önce kısaca kentleşme, daha sonra kentsel dönüşüm olguları ele alınacaktır.

3.3.1. Türkiye’de Kentleşme

Bu çalışmada kentleşme sebeplerinden ziyade ortaya çıkardığı sonuçlar üzerinden tartışılacaktır. Kentleşmeden kaynaklı nüfus hareketi ve bu nüfusun vardığı yerde ortaya çıkardığı sosyo-mekân --geniş ölçekte kent, dar ölçekte mahalle-- tartışılacaktır. Türkiye’de kentleşme ile ilgili çalışmalar ağırlıklı olarak kentleşme modelleri ve politikaları (Işık, 2005; Kızıroğlu, 2013; Genç, 2014) ile göçün nedenleri ve dönemleri (Gür ve Ural, 2004; Yılmaz ve Çiftçi, 2011) üzerine yoğunlaşmıştır. Türkiye’de kentleşme literatürüne bakıldığında kentleşmenin farklı şekillerde dönemlere ayrıldığı görülür. Tekeli (2011) Cumhuriyet dönemi kentleşmesini ele alarak kentleşmeyi 2. Dünya Savaşı öncesi ve sonrası olarak değerlendirirken, Özgür (1998) 1950 öncesi, 1950-60 Demokrat Parti dönemi ve 1960 sonrası planlı kentleşme

olarak ayırır. Şevket Işık (2005) kentleşmeyi 1923-50, 1950-80 ve 1980 sonrası olarak üç dönemde ele alırken, Yılmaz ve Çitçi (2011) düşük kentleşme dönemi (1923-50), kırsal çözülme kaynaklı kentleşme dönemi (1950-60), kentsel gelişme dönemi (1960-80) ve kentsel dönüşüm dönemi (1980 sonrası) olarak ele alır. Tarık Şengül'ün (2009) yaklaşımına göre ise, Osmanlı deneyimi Cumhuriyet dönemi kentleşmesi üzerinde etkili olmuş ve sonraki süreç ulus-devletin kentleşmesi (1923-50); emek gücünün kentleşmesi (1950-80) ve sermayenin kentleşmesi (1980 sonrası) olarak belirlemiştir (Arslan, 2014;6).

Kentleşme olgusunun bu çalışma açısından önemi, kente göçü salt bir mekânsal nüfus hareketi olarak ele almaktan ziyade, bu nüfus akışının sosyal, ekonomik, kültürel, kurumsal ve politik bir dizi değişim ve dönüşüm yarattığı gerçeğini gözden kaçırmamaya gayret ediyor oluşudur. Kentleşmenin yarattığı bu geniş yelpazedeki değişimler, farklı boyutlarda çeşitli sorunları ortaya çıkarmıştır. Bu sorunlara kimi zaman kurumlar yoluyla devlet müdahale ederken, devletin ulaşamayacağı veya görmezden geldiği daha mikro alan ve sorunlara enformel çözümler geliştirilmiştir. 1950'lerden itibaren süregelen kentleşme hareketinin büyük kentler üzerinde oluşturduğu stres azımsanacak bir seviyede değildir. Buna rağmen, bu devasa hareketin oluşturduğu sorunlar zaman içinde kentler tarafından absorbe edilmiştir. Bu büyük yapısal dönüşümün sadece kurumlar eli ile idare edilebilmesi henüz gelişmemiş (erken yıllar için) veya gelişmekte olan ülkeler için olağan değildir. Türkiye'de kentleşmenin kendine özgü olan tarafı, kente göç edenlerin oluşturdukları ilişki ağları ve enformel kanallar⁴ ile sorunlarına kolektif olarak çözüm geliştirebilme özellikleridir (Işık ve Pınarcıoğlu, 2012: 95-96; Ayrıca bkz: Şengül, 2009; Arslan, 2014).

Türkiye'de kentleşmeyi ortaya çıkardığı toplumsal etkiler düşünüldüğünde 1980 öncesi ve sonrası olarak iki döneme ayırmak bu çalışmanın cevaplamak istediği sorulara yanıt vermek için yeterli olacaktır. 1950'li yıllarda başlayan kente göç dalgası devletin ve kentlerin daha önce deneyimlemediği; kente göç edenler için ise bilinmeyen, keşfedilecek yeni bir alandı. Fakat, 1980 sonrasında, kentleşme olgusu, kentlerin tecrübe ettiği, kentte oluşan toplumsal kümelenmeler sayesinde yeni

⁴ Kentlere göç sonrası oluşan enformel ilişki ağları ile cemaat tipi yapılanmalara çalışmanın ileriki bölümlerinde detaylı olarak değinilecektir.

gelenlerinde kente angaje olmakta zorlanmadığı bir olgu haline gelmeye başlamıştır. Dolayısıyla bu iki dönemin dinamikleri ve kısa-orta ve uzun vadede ortaya çıkardığı toplumsal, mekânsal, kültürel, politik ve ekonomik sonuçlar da farklı olacaktır. Dönemsel değerlendirmeyi gerekli kılan bir diğer unsur, bu tarihler arasında kentlerde bulunan sınıfların zaman içinde gösterdiği değişiklikler ve kentlerdeki özellikle 1980 sonrası derinleşen gelir dağılımındaki dengesizliktir.

1980 öncesi kentlerde konut formlarının iki farklı şekilde ortaya çıktığı görülmektedir. Bu iki farklı konut tipi, aynı zamanda iki farklı toplumsal sınıfı ve yaşam biçimini temsil etmektedir. Orta sınıf olarak nitelendirilen kentlilerin yaşam alanı olarak ortaya çıkan apartmanlar ve kente göç edenlerin barınak olarak kent çeperlerinde oluşturdukları gecekondu bu iki oldukça farklı tarafı temsil eder. Öyle ki, gecekondu kaçak yollarla plansız olarak inşa edilen ve dolayısıyla altyapı sorunları bulunan; kente yeni göç eden marjinal kesimlerin yaşam alanıdır. Diğer taraftan apartmanlar, imar kurallarına uygun olarak yasal yollarla inşa edilen, alt yapı sorunları daha inşa esnasında çözülen, planlı, formel ve kentli orta sınıfın yaşadığı alanlardır (Işık ve Pınarcıoğlu, 2012:103).

Bu iki farklı konut tipinin üretim süreçleri incelendiğinde ortaya çıkan ilişki ağlarının niteliği—formel veya enformel—yukarıda yapılan ayrımı doğrulamaktadır. Apartmanlar, 1980 öncesi güçlü olmayan konut sektöründe, diğer ülkelerde çok göremeyeceğimiz bir üretim biçimini ortaya çıkarmıştır. Küçük arsa sahipliğinin hakim olduğu, inşaat sektörünün henüz gelişmediği kentlerde, kat karşılığı yap-satçılık hâkim konut üretim modeline dönüşmüştür. Buna göre arsa sahibi, arsasını üstleniciye devrederek karşılığında belli sayıda kat almaktadır. Üretici ise, arsaya hiç para ödmeden inşa ettiği apartmanın dairelerini satarak sermaye edinmekte ve bu üretim döngüsünü sürdürebilmektedir. Diğer taraftan, kente yeni göç edenler, arsa sahibi olmadıkları için formel konut piyasasına girememektedir. Devletinde pasif bir rol yüklendiği bu konut piyasası, göç edenlerin kendi enformel konut piyasasını oluşturmalarına, kendi ilişki ağları ve imkanları çerçevesinde konut üretimine girmelerine neden olmuştur. Devletin ve formel konut piyasasının bıraktığı bu boşluğu, bir gecede inşa edilen gecekondu doldurmuştur.

Genel hatları ile 1980 öncesi, devletin pasif kaldığı, formel konut piyasasına dahil olamayan göçenlerin hazine arazisi üzerine hemşerilik ve akrabalık ilişki ağları

sayesinde konut inşa ettikleri; formel konut piyasasının ise küçük sermaye sahipleri ile arsa sahipleri arasında kurulan ilişkiye dayandığı akışkan bir kentleşme modelinin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönem –hem devletin toplumsal uzlaşıda henüz hakem rolünde olması, hem de kentteki rant mücadelesinin 1980 sonrasında olduğu kadar şiddetli olmaması—kentleşmenin yumuşak bir şekilde gerçekleştiği; kente göç edenlerin başka şartlar altında kolaylıkla edinemeyeceği kazanımlar edindiği bir dönemdir. Fakat ithal ikamesi ekonomi modelinin bozulmaya başlaması ile sınıflar arası uzlaşının korunamaması, takip eden süreçte benimsenen neoliberal ekonomi modeli ve küreselleşme etkisi, yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur (Işık ve Pınarcıoğlu, 2012:102-122; Şengül, 2009; Arslan, 2014).

1980 sonrası dönem devletin iç piyasada sınıflar arası dengeyi korumaya yönelik tedbirleri terk edip, ekonomide daha pasif bir rol almaya başladığı dönemdir. Küresel sermayeye kapıların açılması, refah devletine özgü birtakım uygulamaların sona ermesi, özelleştirmeler ile devletin ekonomideki rolünün daralması 1980 sonrası dönemin kentleşme pratiklerinin genel karakteristiğini büyük oranda etkilemiştir. İthal ikamesinin sona ermesi ile zengin ve yoksul arasındaki gelir dağılımının hızla makul seviyelerden uzaklaşması, özellikle büyük kentlerde derin toplumsal, mekânsal ve kültürel ayrışmaların da tetikleyicisi olmuştur. Kentsel rantın devletin hakemliği altında daha geniş bir toplumsal tabana yayıldığı bir dönemden, kentleşmeyi yönlendiren kurumların yıkıldığı; daha kontrolsüz, daha acımasız ve daha dışlayıcı bir döneme geçilmiştir. Bu dönem, iki şekilde meydana gelen klasik kentleşme eğilimlerini çeşitlendirmiş ve keskin ayrımların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kentsel alanlarının yeniden bölüşümüne, kent yoksulları ve orta sınıfa ek olarak, kente yeni gelen global sermayenin yarattığı üst sınıf ve onun konut edinme biçimi de eklenmiştir. 1980’den önceki dönemde küçük sermayenin yap-sat usulü ile yapılaşan kentler, kent merkezinden dışarı doğru halkalar şeklinde büyürken, takip eden süreçte, değişen kentleşme dinamikleri nedeniyle sıçramalı gelişme olarak adlandırılan bir büyüme modeline geçmiştir (Işık ve Pınarcıoğlu, 2012:128-133).

Özetle Türkiye’de kentleşmenin, Erder’in (1999: 68) ifade ettiği gibi ne “piyasa” kurallarına ne de etkin kamu denetiminin olduğu “planlı” kurallara dayanmadığı; kentleşmenin süreç ve sonuçlar şeklinde gerçekleştiği söylenebilir. Kalıcı bir kentleşme politikasının yokluğunda “kendi kendine” şekillenen kentleşme

pratikleri, 1980’den sonra global ve yerel ölçeklerdeki çeşitli gelişmeler neticesinde kentleri sermayenin rant alanı haline getirmiş ve bu pratiklerin neden olacağı sosyal maliyetler göz ardı edilmiştir. Özellikle 2000’li yılların başında, kentleşmenin yerini kentsel dönüşüme bırakması ile bu sosyal maliyet giderek artmış ve kentlere bugünkü sınıf bazlı mekânsal ayrışma hakim olmuştur.

3.3.2. Türkiye de Kentsel Dönüşüm

Kentsel dönüşümün kentlerde derin mekânsal, toplumsal ve ekonomik sonuçlar doğuracak etkide meydana gelmesi erken 2000’li yıllarda başlamış ve günümüzde hala devam etmektedir. Çünkü bu dönemde yaşanan kentsel dönüşüm gerek neoliberalizmin etkisi gerekse hükümet politikaları sonucunda beraberinde mekânsal ve sosyal ayrışmayı da getirmiş ve kentlerde belirgin bir sınıfsal nitelikte yerleşme düzeni oluşturmuştur.

Kentsel dönüşümün Türkiye’de önemli bir fenomen haline gelmesi 2000’li yılların başında, bir dizi önemli gelişmeyi takiben başlamıştır. 1999 İzmit depremi, dünyada yaşanan ve Türkiye’de ciddi ölçüde hissedilen ekonomik kriz ve Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AKP) tek başına iktidar kurması Türkiye’de kentsel dönüşümün hikayesinin başlangıcı olarak kabul edebiliriz. 2000 öncesinde bütçe açıkları, yüksek enflasyon ve yasal boşluklar devleti bir kentsel dönüşüm girişimden alıkoyarken, diğer taraftan özel sektör (GYO’lar, finans şirketleri, büyük müteahhitler vb.) kentsel dönüşüm için ya kaynaktan mahrumdu ya da bunu ekonomik açıdan yeteri kadar karlı bulmuyordu (Kuyucu, 2018). AKP iktidara geldikten sonra ortaya koyduğu Acil Eylem Planı’na konut politikasını dahil etmiş ve bunun ekonomiye bir ivme kazandırmasını amaçlanmıştır (Arslan, 2014). Toplu Konut İdaresi’nin yeniden düzenlenerek aktif hale getirilmesi bu döneme denk gelmektedir. 2005 yılında çıkarılan 5393 sayılı belediye kanunu ile 5366 sayılı koruma alanlarını yenileme projelerine açan kanun, kentsel dönüşüm projelerinin yasal bir zemine oturtulması için yapılan iki önemli düzenlemedir. Fakat, ivedilikle yapılan ve iyi düşünülmemiş bu düzenlemeler, mevcut koruma kurulu yasa ve yönetmelikleri ile uyum sağlamış ve uygulamada aksaklıklara neden olmuştur. 2005-2012 yılları arasında ekonomik büyümede görülen artış ve çıkarılan bu yeni kanunlar, Türkiye’de daha önce tecrübe

edilmemiş çapta kentsel dönüşüm projelerinin fitilini ateşlemiştir. Lakin, bu kentsel dönüşüm projelerinin çok azı nihayete kavuşmuş, büyük bir kısmı ya karar aşamasında ya da uygulama esnasında çeşitli engellere takılmıştır.

Deprem tehlikesi altındaki bölgelerin güvenli hale getirilmesi, kentlerde ekonomik dönüşümün başlatılması ve altyapı sorunu olan düşük standartlı konut alanlarının yenilenmesi gibi amaçları olan bu büyük çaplı kentsel dönüşüm projelerinin uygulanmasında aksaklık yaşanmasının önündeki engellerler nelerdi? Bu soruya vereceğimiz cevap, hem Türkiye’de kentsel dönüşüm pratiklerinin nasıl meydana geldiğini hem de bu pratiklerin kentlerde nasıl sosyolojik, ekonomik ve mekânsal etkileri olduğunu anlamamıza yardımcı olacaktır.

Büyük çaplı kentsel dönüşüm projelerinin sekteye uğramasının önündeki en büyük engellerden biri az önce bahsi geçen hukuki karmaşa ve bunun neden olduğu kurumsal çatışmalardır. Mevcut imar, planlama ve koruma mevzuatının yeniden düzenlenmeden, üzerine ivedilikle inşa edilen yeni hukuki düzenlemeler, kurumlar arasında bir yetki karmaşası yaratmıştır. Merkezi yönetim ile yerel idarelerin farklı partilerden olduğu yerlerde bu durum daha belirgin bir hal almış ve haliyle kurumlar arası koordinasyon imkânsız hale gelmiştir. Bu duruma ek olarak, özellikle İstanbul gibi büyük kentlerde, yerel halkın örgütlü olarak dönüşüme karşı çıkması, toplumsal muhalefet ve hukuki mücadele projelerin aksaklığa uğramasına neden olmuştur. Farklı toplumsal bileşenlerin dışında bırakılarak ivedilikle planlanan kentsel dönüşüm projeleri, sağlam bir hukuki ve idari altyapıdan mahrum kalmış ve merkezi hükümeti farklı çözüm yolları üretmeye itmiştir. İşte bu noktada Türkiye’de “kentsel dönüşümün dönüşümü” (Kuyucu, 2018) veya kentsel dönüşümde “yeniden ölçekleme” (Şahin, 2018) başlamıştır.

Kentsel dönüşüm projelerinin arzulanan hızda ve oranda gerçekleşmiyor olması, beklenen ekonomik katkıyı üretememesi ve yavaşlayan ekonomik büyüme, merkezi hükümetin kentsel dönüşümü yeniden formülize etmesine neden olmuştur. Bu projeler eliyle ekonomiye canlılık getirmeyi amaçlayan AKP, önemli adımlar atarak dönüşüm projelerinde karar alma yetkisini merkezileştirmiş (Şahin, 2018), projelerde ölçeği küçültmüş ve toplumsal muhalefeti güçsüzleştirme yoluna gitmiştir. Atılan bu adımlar Türkiye’de kentleşmenin biçimini, niteliğini ve doğurduğu sonuçları derinden etkilemiştir. Kentsel dönüşüm projelerinin kapsamı daraltılarak bina ve

parşel bazına indirgenmiştir. Kentlerin daha yaşanılabilir bir alana dönüştürülmesi amacı taşıyan büyük kentsel projeler yerini kısa vadeli ekonomik çıktıya bırakmıştır. İlk tasarlandığı haliyle “bölgesel tasarımı amaçlayan ve karmaşık fiziksel, ekonomik ve sosyolojik sorunlara çözüm üretme odaklı” projeler kısa vadeli ekonomik kazanca feda edilmiş ve Türkiye önündeki önemli bir yeniden yapılanma fırsatı kaçırmakla kalmamış, daha derin sosyal, ekonomik ve mekânsal sorunlara yol açacak olan bir sürecin başlangıcını yapmıştır (Kuyucu, 2018:375).

Bu strateji değişimi ile kentsel yeniden yapılanma “...şehrin acil dönüşüm ihtiya ı olan bölgeleri yerine, müteahhitler ve mülk sahipleri için kazanç olanaklarının yüksek olduğu alanlara yoğunlaşarak asıl sorunları çözümsüz bırakmaktadır” (Kuyucu, 2018:377). Dönüşümün bütüncül mekânsal yeniden yapılanmadan koparılarak, bina ve parşel boyutuna indirgenmesi, müteahhitlerin ve arsa sahiplerinin rant temelli aksiyon almalarına ve dolayısıyla dönüşümün “ihtiyaçtan” zıyade kısa vadeli ekonomik çıkara endekslenmesine neden olmuştur. Bu karar, devam eden yıllarda bir yanı ultra lüks site ve rezidanslar ile donatılmış diğer yanı hala altyapı sorunları olan, depreme dayanıksız ve niteliksiz konutlar ile kaplı kentsel alanlar ortaya çıkaracaktır. Kentsel dönüşüm pratiğinin 2010 yılında geçirdiği revizyon, mekânsal eşitsizliklere bağlı olarak sosyo-ekonomik ve sosyo-mekansal eşitsizlikleri derinleştirmiş, daha da önemlisi kentlerde belirgin bir sınıfsal-mekânsal ayrışmayı ve dolayısıyla sosyal kopuşu derinleştirmiştir.

Kentsel dönüşüm, yerinden dönüşümden zıyade, yani orada yaşayanların hayat şartlarını daha nitelikli konutlar inşa ederek iyileştirmek yerine, mekânın fiziksel ve demografik niteliğini yükselterek, pahalı ve lüks alanlar haline getirmiş ve nüfusun değişimine, yerinden etmeye dönmüştür (Kuyucu ve  nsal, 2010). Böylelikle, büyük ölçekli kentsel dönüşüm projelerinin, niteliksiz konutların iyileştirilmesi, daha yaşanabilir kentsel alanların oluşturulması ve şehirli yoksulların yaşam şartlarının iyileştirilmesi gibi amaçlarla başlayan serüveni, potansiyel kentsel rant alanlarının belirli aktörlere aktarılması olarak son bulmuştur (1945). Çünkü bölgede yaşanan fiziksel ve demografik dönüşüm, konutu daha pahalı hale getirerek, zaten orada yaşayan dar gelirlinin orada kalmasını zorlaştırmıştır. TOKİ’nin kuruluş amacı ile pratiği arasındaki paradoks, bu durumu daha net ortaya koymaktadır; “...kuruluş amacı alt gelir gruplarının konut ihtiya ını karşılamak olmasına rağmen, [TOKİ] vizyon

projelerine yönelmiş ve büyük inşaat şirketleriyle yaptığı anlaşmalarla ‘yoksulları’ kentlerin görünmez kısımlarına tahliye etmenin aracı olmuştur” (Arslan, 2014:5). Biraz ileride bugünkü mahalle yapıları ele alınırken kentsel dönüşümün nasıl etkiler ortaya çıkardığı daha iyi anlaşılacaktır.

Erder (1999) Türkiye’de kentleşmenin ne piyasa kurallarına ne de etkin kamu denetimin olduğu “planlı” kurallara dayanmadığını, bu yüzden oldukça karmaşık bir niteliğe sahip olduğunu ve kenti tanımlarken “fili tanımlamaya kalkan kör” durumuna düştüğümüzü söyler. Türkiye’de hâkim kentsel dönüşüm pratiklerini göz önüne aldığımızda, mekânda görülen değişimin/dönüşümün, salt bir fiziksel düzenleme ile sınırlı kalmadığı, asıl önemli etkinin bölgede yaşayan nüfusun niteliği üzerine olduğu görülmektedir. Kentleşme yoluyla üretilen yeni kentsel alanlar, özellikle konut alanları, haliyle kentte bir nüfus hareketliliğine ve yeni yaşam biçimlerinin oluşmasına/örgütlenmesine sebep olmaktadır.

Erder (1999) radikal nüfus hareketlerinin olmadığı geleneksel toplumlarda konutun kullanım değeri olan bir “barınak” olduğunu ve konutun toplumsal konum belirlemek dışında başka anlamı olmayabileceğini belirtmektedir. Diğer taraftan, “Ticarileşmenin yaygınlaştığı toplumlarda, konutun anlamı salt “barınak” olmanın ötesine çıkarak, spekülasyon, gelir, yatırım, birikim, güvence gibi çok boyutlu alanlara da yayılmaktadır” der(prg.5). Bu bağlamda ele alındığında, şehirlerin çeperlerine kurulmuş gecekondu alanlarının özellikle özel girişim ile yeniden inşa edilen bölgeleri bir taraftan büyük bir rant yaratırken diğer taraftan şehir içindeki nüfus hareketini de ciddi ölçüde etkilemektedir. Bu yeniden dönüşen alanlara kurulan lüks sitelere şehrin zengin ve varlıklı nüfusu yerleşirken, oradaki kira ve yaşam maliyetini de yükseltir. Bu durumda kıyıda köşede kalan dar gelirli grubu o alanın dışına iterek, o bölgenin nüfus yapısında, niteliğinde önemli bir kayma meydana getirir.

Türkiye’de son 10 yılda gerçekleşen ve şehirleri koca birer şantiye alanına çeviren baş döndürücü hızdaki kentsel dönüşüm, kentlerin özellikle gecekondu alanı olarak nitelendirilebilecek yerlerinde kökten bir değişime neden olmuştur. Bütün alanın yıkılarak yeniden inşa edilmesi ve genellikle kentsel alan içinde değerli lokasyonlarda bulunan bu alanların dönüşüm sonrasında yarattığı artı değer, kısa vadeli ekonomik canlılık yaratsa da uzun vadede oluşturduğu tahribat kentlerde kronik bir mekânsal, sosyal ve sınıf bazlı ayrışmaya sebep olmuştur. “Kent merkezine yakın

değerli arazilerin bu şekilde kamulaştırılarak yeni bir şehir planlamasıyla orta ve üst sınıflar ile şirketlere tahsis edilmesi ve böylece mekân üzerinden rant elde edilmesi süreci, yalnızca Türkiye’de cereyan etmekte olan bir olay değildir elbette. Benzer süreç, bundan önce Chicago, New York, Londra gibi büyük metropollerde uygulanmıştır. Kentsel dönüşüm, genel anlamda, birilerinin yerinden edilmesi ile temizlenen mekâna başka birilerinin yerleştirilmesini ifade eder. Bu ise kentte yaşayanların sınıf temelinde mekânsal olarak ayrışması anlamına gelmektedir.” (Çetin, 2012: 183)

Küreselleşen ekonomik sistemde kentler, diğer kentlere karşı avantajını korumak, rekabet gücünü arttırmak ve global sermaye için çekim alanı haline gelmek amacıyla, --neoliberal ekonomik modelin hâkim model olarak benimsenmesiyle beraber-- mekanda köklü değişikliklere gitmiş ve kentsel alanın kullanım hakkı konusunda önemli değişiklikler yapmışlardır. Bu amaç doğrultusunda kentsel alanda yapılan en kapsamlı değişiklikler kentsel dönüşüm adı altında yapılan yeniden yapılaşma ve kentsel alanın kullanımı ile ilgili mevzuat düzenlemeleridir. Kentsel dönüşüm ile gecekondu ve kentsel çöküntü alanlarının yıkılarak, yerine yüksek katlı konutlarının inşa edilmesi yoluyla, aradaki rant farkının sermayeye aktarılması sağlanırken gecekondu alanlarının sağlıklı kent parçalarına dönüştürülmesi, afet riski taşıyan bölgelerin güvenli yaşam alanlarına dönüştürülmesi ve kentsel bütünleşme gibi söylemler ile bu süreçler meşrulaştırılmaktadır. Güzey (2012) Türkiye’de kentsel dönüşümün sistematüğini şu şekilde özetlemektedir:

Türkiye’de kentsel dönüşüm, kentsel alanların ve özellikle kent merkezlerindeki gecekondu alanlarının yenilenerek kentsel arsa pazarına kazandırılmasında başlıca araç olarak öne çıkmaktadır. Bu süreçte gecekondu alanlarında konutun azalan değeri ile kentsel arsanın merkezi konumundan kaynaklı artan değeri arasındaki rant farkının kentsel aktörler arasında paylaşımı, dönüşümün motivasyonunu belirlemektedir. Kentsel dönüşüm gecekondu alanlarının yüksek gelir/statü alanlarına dönüştürülmesi temelinde neo-liberal kent politikalarının uygulama aracı olmaktadır. Arz ve talebin bir üst ölçekte neo-liberal politikalar ile belirlenmesinin en açık göstergesi dönüşüm ve sonrasında gelişen soylulaştırma sürecinin yasal mevzuat ile meşrulaştırılmasıdır. Gecekondu alanlarının dönüşümü, gecekondu alanlarının sağlıklı yaşam koşulları ve yüksek suç potansiyeli ile eşleştirilmesine dayandırılmaktadır. Böylece sağlıklı kentsel parçalar kentlerin yeniden yapılandırılması sürecinde başlıca odak noktaları olurken, gönüllü ya da gönülsüz dışlanma/dışlama kendiliğinden oluşmakta, soylulaştırma dile getirilmeyen ancak beklenen sonuç olmaktadır. Dönüşümün toplum

tarafından yüksek kabul edilebilirlik düzeyi ile meşrulaştırılması devletin yasal yaptırımlar ve güçlü kamu kurumları ile yeniden kimlik kazanmasını gerekli kılmakta, bu yeni kimlik ise neo-liberal kent politikaları ve yeniden güçlendirilmiş kentsel aktörler ile şekillenmektedir. (64)

Kentsel dönüşüm pratiklerinin ve kentsel dönüşümün ekonomi-politiğinin yarattığı sonuçlar, sadece mekânsal değil, çok katmanlı/boyutlu sosyal, sınıfsal, kültürel ve ekonomik sonuçlardır. Bu sebeple kentsel dönüşüm salt mekân ile ilgili bir olgu değildir. Mekânın yeniden tasarımı ile başlayan süreç, takip eden zamanda kronik bir toplumsal sorun olan sosyal ayrışma, yabancılaşıma ve ötekileştirmeye dönüşmektedir. Bu sebeple, bu çalışmada mekânın dönüşümden ziyade, bu dönüşümün yarattığı sonuçlara daha fazla odaklanılmaktadır. Bu, mekânın dönüşümünün daha az önemli olduğu şeklinde anlaşılmamalıdır. Bireyin mekân ile kurduğu ilişki, ona atfettiği yeni anlam, onu nasıl yorumladığı, bu çalışmanın özüne daha yakındır. “Bu bağlamda, yeni-liberalizmin kentinde yalnızca görkemli gökdelenlerin, lüks rezidansların, plazaların yer almadığı, janus’un diğer yüzünde ayrışma, kutuplaşma, yoksulluk, yoksunluk ve sefaletin tüm çıplaklığıyla görünür hale geldiği yadsınamaz bir gerçekliktir. Bu nedenle, yeniliberalizmin kenti dönüştürme süreci ele alınırken, ekonomik, toplumsal ve mekânsal boyutların bir arada değerlendirilmesi bir gerekliliktir” (Sipahi, 2012:113).

3.3.2.1. Çılgın Kalabalıktan Uzakta...: Mekânsal Ayrışma

1950’lerde başlayan ve 1980’den sonra, neo-liberal politikaların benimsenmesi ile hız kazanan kentleşme süreci, özellikle büyük kentlerde işsizlik, çarpık kentleşme, altyapı yetersizliği gibi sorunların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Refah devletinin küçülmeye başlaması ve özelleştirmeler ile daha da derinleşen gelir dağılımındaki eşitsizlik, sermayenin alanına dönüşen ketlerde, bir tarafta kentli zenginlerin artışına, diğer tarafta göç ile oluşmuş kalabalıkların işsizliğine ve alt sınıfın genişlemesine yol açmıştır. Bu uçurum gruplar arası bir sosyal ayrışma ile kendisini özel güvenli siterler olarak somutlaştıran mekânsal bir ayrılığı da beraberinde getirmiştir. Global ölçekte de benimsenen neoliberal ekonomi politikalarının meydana getirdiği orta-üst sınıf, kent merkezinin “uzaklaşılması gereken bir suç alanına” dönüştüğünü düşünerek, Amerika ve Avrupa’da benimsenen hayatı da örnek alarak, kent dışında,

alt sınıfın ulaşamayacağı, korunaklı, suçtan arındırılmış ve çeşitli sosyal imkanları da beraberinde sunan, çevrelenmiş-korunaklı sitelere kaymaya başlamıştır.

Kentsel ayrışma sadece kentli zenginin kendisini alt sınıflardan ayırtmak, daha güvenli, izole bir yaşam sürme arzusunun sonucu değil aynı zamanın konutun bir tüketim aracına dönüşmesi ve sosyal statüyü temsil edebilme gücüne sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Kentte oluşan orta-üst sınıfın sahip olduğu ekonomik güç, mekânı dışlayıcı bir şekilde tasarlamasına imkân sağlamıştır (Özgür, 2006; Erder, 1999). Küresel sermaye ile iç içe geçmeyi başarmış, uluslararasılaşmış metropollerde, çok hızlı bir büyüme ve zenginleşme yaşanıyor olsa bile bunun sosyal ve mekânsal yansımaları pek de arzulanan bir biçimde gerçekleşmemektedir. Bunun başlıca nedeni, kentlerdeki zenginleşmenin çok küçük bir grubun kontrolünde olması ile kentli alt sınıfların giderek daralan iş gücü piyasasında yeterince yer bulamamalarıdır. Bu gelir dağılımındaki dengesizlik, yoksulluk ve dışlanmışlık ile zenginlik ve gösterişin eş zamanlı olarak aynı kent içinde var olmasına neden olmaktadır. Bu durum doğal olarak kentte bir mekânsal ayrışma ve sosyal dışlanmayı da beraberinde getirmektedir (Geniş, 2007b).

Kentsel ayrışma her ne kadar neoliberalizmin ortaya çıkardığı bir olgu olmasa da ayrışmanın dayandığı sebepleri ve ayrışmanın boyutunu değiştirmiştir. Din, kültür, coğrafya, meslek, etnisite gibi çeşitli sebeplerle çok eskiden beri kentlerde var olan mekânsal ayrışma, kentsel dönüşüm pratiklerine bağlı olarak bugün ekonomi politik olup güç ilişkilerine dayanmaktadır. Yani bugün kentsel ayrışma aslında sınıfsaldır. “Kapital sistem ile mekansal eşitsizlik ve ayrışmalar, kentsel yapının hiyerarşisini de belirlemektedir. Sosyal, sınıfsal, mekânsal farklılıklar; ötekileştirme ve toplumsal dışlamaya varan olguları da beraberinde getirmektedir. Alt kentleşme sürecine kadar uzanan kentsel mekânsal ayrışmalar; aslında sermayenin kendini yeniden üretimi sürecinde kullandığı araçlardan mekânsal olanıdır” (Akgün, 2014:29).

1980’lerden itibaren yaşanan ekonomik dönüşüm bir tarafta ihracata dayalı yeni zengin bir sınıf yaratırken, diğer tarafta globalleşmenin etkisi ile kentlerde oluşan finans, medya, sigortacılık, bankacılık vb. gibi hizmete dayalı sektörlerde istihdam olan yönetici sınıfı ortaya çıkarmıştır. Bu zenginleşen tabaka, imkanları el verdiği ve özellikle Kuzey Amerika ve Avrupa’da var olan konuta dayalı tüketim davranışlarına ayak uydurmak için, şehrin dışında, ormanlık ve manzaralı alanlarda, korunaklı, sosyal

ve spor faaliyetlerine imkan veren, kentin kalabalığı ve tehlikelerinden kurtaran konut arayışına girmiştir. İnşaat sektörünün, medya aracılığıyla güzelleyip pazarladığı bu korunaklı ve dışlayıcı-özel alanlar, bu arza talep oluşturacak zengin tabakanın oluşması ile kentten ayrılmış mekânsal alanlar oluşmasına olanak sağlamıştır. (Pérouse ve Danış, 2005:103; ayrıca bkz: (Bali, 2002; Keyder ve Öncü, 1993). Bu küreselleşmiş zengin sınıf, neo-liberalizmin yeni yaşam tarzını da oldukça hızlı benimsemiştir. (Görgülü, 2003).

Yeni-liberalizmin kentinin betimlemesi, tüm bu olguların odağına güvenliği yerleştirmiştir. Özellikle yaşam alanında güvenliğin bir kaygı haline dönüşmesini bir ihtiyaca çeviren global sermaye, şehirden uzak, korunaklı, kapalı/kapılı siteler ile bu ihtiyaca cevap vermiş ve müşterilerine güvenli, kendi gibi olanların yer aldığı, her ihtiyaca cevap verebilecek şekilde donatılmış yaşam alanları vadetmişlerdir. Konutun bu formu, hali hazırda var olan kentsel mekânsal ayrışmayı farklı bir boyuta taşıyarak, grupların hiçbir şekilde etkileşime geçememesine neden olmuştur. Dolayısıyla ayrışma kopuşa, tamamen yabancılaşmaya dönüşmüştür. (Geniş, 2007)

Mekânsal kümelenme/ayrışmanın ortaya çıkardığı toplumsal davranış kodlarını kavramsallaştırmak istediğimizde karşımıza ötekileştirme, korku, sosyal ayrışma, sınıfsal farklılıklar, statü, homojen gruplar, gerilim gibi toplumsal riskler taşıyan kavramlar çıkmaktadır. Mekânsal farklılaşma ile günümüz tüketim toplumlarında yaygın olan sembolik sermaye ve bunun atadığı statü, bu farklılaştırmayı derinleştirerek, kentlerde kronik bir sorun yaratmaktadır. Bu fiziksel ve sosyal kopukluk arasına örülen korku ve koruma duvarları, kentlerin geleneksel bütünleştirici kimliğini kaybederek, aksine ayrıştırıcı bir kimliğe bürünmesine neden olmaktadır. (Akgün, 2014:38)

Işık ve Pınarcıoğlu (2012), kentlerde yoksulluğun nöbetleşe olduğunu, her türlü yerel kaynaktan beslenen ilişki ağları sayesinde kent yoksullarının yaşama stratejisi oluşturduklarını ve bu stratejilerin kendilerinden sonra gelenlerin sırtından yürütüldüğünü ve yoksulluğun bir şekilde onlara devredildiğini söyler. Kentlerde kültürel olarak oluşan kümelenmenin yarattığı ağlar, kendisini iktisadi olarak göstermekte ve yoksulluk zaman içinde el değiştirmektedir. Kente daha sonra gelenler önce gelenlerin mekanını devralırken diğer grubun iktisadi olarak biraz daha güçlenmesine katkı sağlamaktadır. Görüşme yapılan birçok muhtar mahallelerinde

büyük bir nüfus devingenliği olduğunu ifade etmiştir. Kente yeni gelen yoksulun ilk uğrak yeri ile durumunda biraz iyileşme olanların hemen terk ettikleri yerin aynı yer oldukları kaydedilmiştir.

Neo-liberal politikalar, sermaye-devlet-emek ilişkilerini yeniden şekillendirmeden önce, kentsel alanlardaki mülkiyet hakları göreceli olarak farklı sosyal sınıflar tarafından paylaşılmaktaydı. Kentler henüz global sermayeye açılmadan önce hazinenin sahip olduğu geniş kentsel alanlar, kente yeni göç edenler için gecekondular, sanayiciler için de arazi avantajı sağlıyordu. Bu durum sanayici için ucuz emek üretirken, göçün maliyetini de azaltarak devletin sosyal harcamalarını azaltıyordu. Hazine arazisinin farklı sınıflar tarafından bu şekillerde kullanımı, kentteki sosyal sınıflar arasında yaşanabilecek bir rant mücadelesinin/çatışmanın önünü alıyordu. Kentte sınıflar arasında derin kopuşların önünü alan diğer bir etmen sınıfların mekânsal alanda henüz temas halinde olmalarıydı. Ulaşım ve teknolojik az-gelişmişlik işyerine yakın konut tercih edilmesine neden olurken, yap-satçılığın ürettiği apartman daireleri özel ve kamu sektöründe çalışanlar için karşılanabilir pahalılıktaydı. Bunlara ek olarak herkese açık kamusal alanların genişliği, sınıflar arası etkileşimi arttırmaktaydı. 1980’li yıllardan itibaren yeniden düzenlenen devlet ve sermaye arasındaki ilişkiler, kentsel alanın bir sermaye birikim alanına dönüşmesine, metalaşmasına ve kentsel alanlardaki hak sahipliğinin yükselen sınıflar lehine değişmesine neden olmuştur. Kentsel alanların kullanımına ilişkin getirilen yeni düzenlemeler, mülkiyet haklarını yükselen sınıf lehine yeniden düzenlemiş, kentsel alanların kullanımı alt sınıflardan üst sınıflara kayarken, kamusal mülkiyetten özel mülkiyete geçişi de hızlandırmıştır (Kurtuluş, 2006:8-9).

3.3.2.2. Sosyal Ayrışma

1980’lerin sonlarından itibaren metropollerde kapalı/kapılı yaşamsal alanlar yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu global trendin öncülüğünü Kuzey Amerika yapmıştır (Bknz: Blakely and Synder, 1997; Davis, 1992; Low, 1997; Zaner, 1997). Amerika’da başlayan kentten ayrılmış yaşam alanlarının ortaya çıkışını –özellikle Amerika bağlamında—şehrin ürettiği suç ve şiddet ile açıklayan birçok akademisyen vardır. (Caldeira, 2000; Coy and Pohler, 2002; Davis, 1992, 1998; Ellin, 2001; Judd, 1995;

Jurgens and Gnad, 2002, Lemanski, 2004; Low, 1997, 2003; Rodgers, 2004). Fakat bu ayrışmanın yaygınlaşmasına sebep olan farklı makro ve mikro ölçekte sosyolojik, ekonomik, kültürel, dini ve etnik temelli sebepler vardır.

Geniş (2007a: 773) e göre, kapalı toplulukların ortaya çıkışı ve yayılışı yeni liberal ekonomik modeli benimseyen devletin konut piyasasının dinamiğini ve aktörlerini değiştirmiş olmasıdır. Yeni ortaya çıkan inşaat firmaları ve global yatırımcıların, devletin de alan açması ile, keşmekeşe dönüşmüş şehir yaşamından izole, modern, güvenli ve kapalı konut alanları arz etmeleri, şehirli orta ve üst sınıfın ilgisini çekmiş ve lüks yaşam alanlarının üretiminde radikal bir yükseliş gözlemlenmiştir.

Yukarıda değinildiği gibi henüz lüks yaşam alanlarının şehirlerimize girmediği zamanlarda, kentlerde yapılaşmayı iki tür temsil ediyordu. Legal olarak inşa edilmiş, şehrin merkezi mahallelerinde bulunan apartmanlar ile, izinsiz inşa edilmiş, altyapı ve üstyapı sorunları olan şehirli alt sınıf veya şehre yeni göç edenler tarafından inşa edilen gecekondular. O zaman da bu düalist yapılaşma bir sınıf ve kültür ayrımının yansımaları temsil ediyordu. Apartmanda yaşayanlar modern orta sınıfı oluştururken, gecekondular, geri kalmışlığın, alt sınıfın ve köylü bir yaşam biçiminin temsilcisiydi (Geniş, 2007a: 775; Ayata, 1989; Öncü, 1997). Fakat sosyal ayrışma, bu gruplar henüz kentte bulunan kamusal alanda etkileşim halinde oldukları için bu denli derin değildi.

Geniş (2007a; 777) İstanbul’da bulunan kapalı lüks sitelerden birinde yaptığı saha araştırması kapsamında görüştüğü siteyi inşa eden firmanın halka ilişkiler direktörünün, kapalı/kapılı sitelerde amaçlananın çevresi ile organik bir ilişki kurmak olmadığını, aksine amacın dışarıya değil içeriye dönük bir yaşam biçimi sunmak; dışarıdan izole etmek olduğunu söylediğini aktarmaktadır. Önemli olan dışarıda kimin olduğu değil, bu kapalı kapılar arkasında kimlerin yaşadığıdır. Kentin orta-üst ve üst sınıfının, kentin iç içe geçmiş heterojen ve tehlike arz eden sosyal hayatından ve kamu hizmetlerinin aksaklığından kaçmak; daha izole, modern, çeşitli sosyal, spor ve kültürel aktiviteleri kesintisiz sunan kapalı sitelere gösterdikleri ilgi mekânsal ayrılığa ek olarak, sistemik bir sosyal ayrışmayı ve “ötekinin” üretimini kolaylaştırmaktadır. Kapalı kapılar ardında, kendisine benzeyen homojen grup ile kurduğu ilişki, duvarın diğer tarafında yaşayanları otomatik olarak öteki yapmakta ve onu bir tehlike olarak görmesine neden olmaktadır. Dışarı, tehlikeli, farklı, suç üreten ve dolayısıyla uzak

durulması gereken bir çevreye dönüşür (Geniş, 2007a; 792). Dışarıdaki itici faktörler ile birleşen bu “cazibe merkezlerinin” çekim gücü mekânsal ayrışmayı derinleştirmekle kalmaz, kentte yaşayan gruplar arasındaki etkileşime de son verir. Çünkü bu durum “...yalnızca benzerleriyle bütünleşme değil, daha yoğun olarak kendileri gibi olmayandan ayrışma, statü farkını aleni kılma girişimi [ve] sosyal ayrışmanın mekânsal tezahürüdür.” (Arslan, 2014:13)

Ayata (1989:103) kümelenmenin varlığını sürdürebilmesinin, kente yeni göç edenlerin kentte karşılaştıkları sorunlara üretebilecekleri pratik çözümlerin varlığına bağlı olduğunu ifade etmektedir. Yani kente yeni göç etmiş, henüz kent ile ilişki kuramayan, entegre olmakta güçlük çekenlerin ihtiyaç duyduğu yardımlaşma ve dayanışma ağlarının varlığıdır. Kümelenmenin kente yerleşmede hakim model olmasının sebebi, kente yeni göç edenlerin, onlardan önce göç etmiş akraba ve tanıdıklarından iş ve kalacak yer bulma, kurumlarla iletişim kurabilme, kente adaptasyon gibi geniş yelpazedeki konularda yardım alabilmeleridir. Kümelenmeyi hayatta tutan başka bir sebep ise kır ve köy yaşamını hala diri tutabilme ve köy ile bağlarını koruyabilme imkanı vermesidir. Kümelenme ile oluşmuş mahalleler, kır ve köyden kalma geleneklerin yaşam alanı bulmasına, sürdürülebilmesine imkan tanıdığı ölçüde varlığını sürdürebilmektedir. Bu tip yerleşmelerde yapılan araştırmalar evliliklerin aynı çevre içinde yapılmaya devam ettiğini tespit etmiştir (Karpaz, 1976). Varlığı ile fiziksel olarak kentte mekânsal bir ayrışmaya sebep olan kümelenme biçimindeki yerleşmeler, kent genelinde sosyal bir ayrışmanın da ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Kümelenme ile oluşmuş gecekondu mahallelerinde görülen “mahallelilik” kurumu, dışarıya karşı bir temsil gücüne sahiptir. Mahallenin dışında kalanın “öteki” olarak resmedildiği bu tabloda, kent ile bütünleşmemiş, kente entegre olmakta zorluk çeken ve mahalleli olarak sahip olduğu kimliği koruma eğilimdeki bu grup, bir “biz” ve “onlar” ayırımına giderek, kendisini apartmanda oturan, ekonomik durumu iyi şehirliden ayırır (Ayata, 1989; Şenyapılı, 1978). Aynı özelliklerin ve yaşam biçiminin apartman-hakim semtlerde mevcut olduğunu söylemek oldukça zordur. Apartman çevreleri içinde barındırdığı sınıfsal ve sosyo-kültürel çeşitlilik nedeniyle daha heterojen bir çevredir. Gecekondu bölgelerinde görülen yakın akrabalık/komşuluk ilişkileri arzulanan bir durum değildir ve kontrollü bir biçimde gerçekleşir.

Gecekonduarda görülen ilişki ağı komşuluk, hemşerilik, dayanışma, yardımlaşma gibi geniş bir yelpazeye sahip iken, apartmanda ilişki ağı oldukça kısıtlıdır. Zaten süregelen bir ilişkinin devamı olarak kümelenme biçiminde oluşan gecekondu bölgeleri, kentin yabancılaşması ile var olan ilişkilerin korunmasına, bazı durumlarda artarak devam etmesine olanak sağlamaktadır. Aynı ilişki ağının apartman çevrelerinde görülmemesinin çeşitli sebepleri vardır. Apartmanda yaşamın idame ettirilmesi gecekondu bölgelerine kıyasla oldukça pahalıdır. Pazar koşulları izin vermediği için apartmanda kümelenme ile oluşan bir ilişki ağı yoktur. Bunun yerine, apartmanda yaşamayı finanse edebilecek tek tek ailelerin yerleşmesi ile oluşur. Zamana yayılabilen ve kurulduğunda da oldukça kısıtlı olan komşuluk ilişkileri tek ilişki ağıdır. Gecekonduarda yoğun olan ilişki ağları belli bir noktaya kadar “hayatı” o çevre için ortak eder. Orada yaşayanlar komşularının sürdürdüğü hayata, dertlerine, sevinçlerine, yaşam biçimlerine hakimdir ve süregelen bir paylaşım vardır. Apartmanda ise yeni kurulan komşuluk ilişkisi, mahremiyet arayışına yenik düşer ve kısıtlı kalmak zorundadır. Bu durum gecekondu tipi yerlerde bir cemaatleşmeye götürürken, apartman hâkim yerlerde bireyselleşmenin önünü açar (Ayata, 1989: 125-126).

3.4. İYİ, KÖTÜ, ÇİRKİN: YENİ KENTLERİN YENİ YÜZLERİ

Bölümün başında ele aldığımız mahalle yapısı ve dokusunun kentlerin ve toplumsal yapıların oldukça dinamik olduğu şu zamanda hala varlığını sürdürdüğünü öne sürmek oldukça temelsizdir. Türkiye’de kentsel nüfusun hızlı ve plansız artışı kent mekanının yapısını korumayı imkânsız kılmıştır. Özellikle son yirmi yılda gerçekleşen kentsel dönüşüm ve buna bağlı kent-içi nüfus hareketleri, klasik anlamda bir mahalle ve mahallelik nosyonu bırakmamıştır. Bugün mahalleleri tanımlarken komşuluk ve dayanışma gibi kavramlar ile “bizim mahalle” gibi aidiyet oluşturan ve kimlik atayan tanımlama girişimleri kentsel alanda mümkün değildir. Bunun yerine bir mahalleyi tanımlanırken o mahallenin fiziki yapısı, konut kalitesi, park ve bahçe ile spor alanları, kira seviyeleri veya suç potansiyeli, güven(siz)liği, “uzak durulması gereken bir yer” olması gibi nitelikleri konuşulur. Bu sebeplerledir ki bu araştırmada mahalleler arasından seçim yapılırken mahallenin somut nitelikleri üzerinden hareket edilmiştir.

Bir mahalle tipolojisi ortaya koymak zordur. Fakat araştırma sırasında mahallelerde yapılan kısa gözlemler bile mahalleler arasındaki çok boyutlu farklılıkların somut yansımalarını görmek için yeterlidir. Bir mahallede tek bir tane zincir market, restoran, kahve evi bulunmazken, kimi mahalleler lüks restoran ve alış-veriş alanları ile çevrilidir. Benzer şekilde, çevre temizliği, yol ve kaldırımların varlığı/yokluğu ve çöp kovasının kalitesi (açık veya kapalı olması ile geri dönüşüm konteynırlarının varlığı-yokluğu) gibi temel hizmetlerin görünürlüğü bile mahalleleri belli ölçüde ayırmak için veri sağlayabilir. Bu araştırmaya veri sağlayan farklı illerin farklı mahalleleri arasından seçim yapılırken mahallenin fiziki yapısı, kent içindeki konumu, kira fiyatları, mahallede yaşayan nüfusun sosyo-ekonomik ve eğitim durumu göz önüne alınmıştır. Fakat mahallelerin tanımlanması araştırmacıya değil, orada yaşayan ve muhtarlık yapan, mahallesini tanıyan⁵ muhtarlara bırakılmıştır.

Bu kısımda, bugünkü kentlerin nasıl mahallelerden oluştuğu, İzmir ve Malatya illerinin çeşitli mahallelerinde yapılan görüşmelerden elde edilen veriler doğrultusunda tartışılacaktır. Çünkü farklı mahalle yapılarının, muhtarlık kurumunu birbirinden oldukça farklı somutlaştırdıkları, yeniden ürettikleri, muhtarın fonksiyonel alanını genişletip veya daralttıkları, muhtar ile vatandaş arasındaki ilişkinin niteliğini (formel veya enformel) etkiledikleri tespit edilmiştir. Ayrıca son kısımda muhtarın ve muhtarlık kurumunun mekâna bağlı olarak nasıl farklı somutlaştığını ortaya koyarken şimdi yapacağımız mahalle gruplandırması oldukça gereklidir. Buradan hareketle muhtarlar ile yapılan derinlemesine görüşmeler ve mahallelerde yapılan gözlemler sonucunda elde edilen veriler, bu araştırma kapsamında mahalleleri üç farklı grupta değerlendirebileceğimizi göstermektedir.

İlk grupta yer alan mahalleler altyapı sorunları olmayan, içinde yaşayan nüfusun sosyo-ekonomik olarak kent ortalamasının üzerinde olduğu, yüksek katlı lüks apartmanların bulunduğu, alışveriş merkezleri ve spor kompleksleri olan, kiraların yüksek olduğu ve muhtarlıkların birer “yardım merkezine”⁶ dönüşmediği

⁵ Muhtarın mahallesini ne ölçüde tanıdığı mahalleye bağlı olarak çeşitlilik göstermektedir. Kimi muhtarlar mahallede yaşayan herkesi tanıdığını ifade ederken, kimisi bunun mümkün olmadığını söylemektedir. Fakat istisnasız bütün muhtarların mahallesini tanımlarken zorluk çekmediği kaydedilmiştir.

⁶ Araştırma kapsamı içinde olan belli nitelikteki mahallelerde muhtarlıkların birer yardım kuruluşu gibi çalıştığı, yüzlerce hanenin muhtarlıklarda sosyal yardım dosyalarının bulunduğu tespit edilmiştir. Muhtarlıkların birer “sosyal yardım” merkezi gibi çalıştığı mahalleler genellikle orta-alt ve alt sınıfın

mahallelerdir. Bu grupta yer alan mahallelerin muhtarları, mahallenin niteliğine ilişkin bilgi verdiklerinde mahallelinin ekonomik geliri ile eğitim seviyesi ve genel hatları ile iş gücünün sektörel dağılımından bahsetmektedir. İzmir'in sahil hattı üzerinde yer alan mahallelerinden bazılarında yapılan görüşmelerde muhtarlar mahallelerini tanımlarken şu ifadeleri kullanmışlardır:

Benim mahalle levanten mahalle. Eğitim ve gelir düzeyi yüksek bir mahalle. Memur kesimi, ağır sanayi veya üretime yönelik bir nüfus yok (Cem, İzmir, Karşıyaka).

Burası farklı bir mahalle. Karşıyaka'nın son kurulan mahallelerinden bir tanesi. Eğitim seviyesi yüksek, gelir seviyesi yüksek.... Burası 1995'te oturuma açıldı. O tarihte Ankara'dan emekli olan Türkiye'nin çeşitli yerlerinden emekli olan bazı bürokratlar veya devlet memurları falan [buraya geldi]. Çünkü o anda Türkiye'de yapılmış en yeni binalar buradaydı. (Galip, İzmir, Karşıyaka).

%60'ı emekli burasının. Her yöreden, bölgeden mahalle sakini var. Yaşanılacak bir mahalle. 14 park var, otopark sorunu yok. Mahalle spor kompleksi olan bir mahalle. Sosyo-ekonomik durumu iyi. Birçok okul var. (Remzi, İzmir, Karşıyaka).

Yukarıda betimlenen bu mahalleler, Türkiye'de son yıllarda gerçekleşen kentsel dönüşüme ciddi derecede maruz kalmamış, yer yer eklemelerin, rezidansların, sosyal tesis ve spor alanlarının ve alışveriş merkezlerinin yapıldığı mahallelerdir. Kentsel dönüşüm vasıtasıyla mekânda kökten bir değişim yapılmayan “oturmuş” ve geleneksel olarak kentte sosyo-ekonomik ve eğitim düzeyi olarak orta-üst ve üst sınıfın ikamet ettiği alanlardır. Diğer taraftan, kentsel dönüşümün kimliğini tamamen değiştirdiği mahallelerde araştırma sahası içinde vardır. Bu “yeniden yaratan” kentsel dönüşüm, kent içinde önemli bir nüfus kaymasına sebep olarak, zaten fiziksel olarak yenilenen mekânın, sosyo-mekansal kimliğini de yeniden atamıştır. Kapsamlı bir kentsel dönüşüm geçiren Malatya ilindeki bir mahallenin muhtarı, mahallenin niteliğini --söylerken gururlanarak-- şu şekilde ifade etmiştir:

Bir modernizasyon oldu. 10 yıllık bir dönüşüm geçirdi. Ekonomik olarak en iyi mahalle diyebilirim. Malatya'nın en üst seviyesi diyebiliriz. Yeni bir mahalle olduğu için ilk tercih edilen mahallelerden biri burası. Malatya'nın sosyete mahallesi [Vurgu yazara ait]. (Kadir, Malatya, Yeşilyurt)

Başka bir muhtar, mahallesinde ikamet eden nüfusun yoğunluklu olarak ekonomik açıdan “iyi” durumda olduğunu, kendisine ve kıyas yaptığı başka bir mahalledeki muhtara yapılan yardım başvuruları üzerinden ifade etmektedir:

Malatya'nın yerlisi buradaydı.'a [daha iyi durumdaki başka bir mahalle] gitti bir kısmı. Gelir düzeyi yüksek, geneli üniversite mezunu. Zengin mahalle olduğu

ikamet ettiği; düzenli gelire sahip nüfusun düşük olduğu; yatay yapılaşmanın hakim olduğu; konut kalitesinin oldukça düşük olduğu yerlerdir. Bunun yanında bu mahallelerde muhtar-vatandaş ilişkisi oldukça enformel ve yoğundur. Muhtar mahalleye karışmıştır ve komşulaşmıştır.

için sosyal yardım tek tük geliyor. Mesela, ... ve [Muhtarlarının varoş mahalle diye nitelendirdikleri başka iki mahalleye atıf yapıyor] gibi yerlerde 500 hane vardır yardım isteyen. Buranın iyi tarafı biz de böyle bir durum yok. [Vurgu yazara ait] (Birol, Malatya, Yeşilyurt)

Kentsel dönüşüm sadece gerçekleştiği alanı sosyal ve fiziksel olarak değiştirmekle kalmaz. Çekim merkezi haline gelen bu yeni alan, kent içindeki çeşitli yerlerden sosyo-ekonomik durumu iyi olan nüfusu süzerek içine alır. Böylelikle kent içinde kentsel dönüşümden kaynaklı olarak, mahalleler arasındaki nitelik makası daha çok açılmaktadır. Kentsel dönüşümün kentsel ayrışmayı nasıl beslediğini, mahallenin sosyolojik ve sosyo-kültürel yapısı üzerinde nasıl bir etki bıraktığını, dönüşümden kaynaklı olarak nüfus kaybeden bir mahallenin muhtarı şöyle aktarmaktadır:

Herkesi çok iyi tanırım. Bizim mahalle eskiden Malatya'nın en seçkin mahallelerinden biriydi. Lakin durumu iyi olanların ...[Kentsel dönüşüm] bölgesine taşınmasıyla, yerlerine devlet memurları, sonra şehre yeni yeni taşınan insanların mahallesi olmaya başladı. Yani durumu iyi olan, imkanı elveren gittikçe, yerlerine durumu daha kötü olanlar gelmeye başladı. Mükemmel bir sınıf geçişi var. Bizim zorlandığımız konuda bu biraz. Müstakil evlerden (gecekondu) apartmanlara taşıyorlar, sosyo-kültürel yapıları çok farklı. Şehir yaşamına uygunluk konusunda sıkıntı çekiyorlar. Komşuluk ilişkilerinde sorun çıkıyor. Kapı önünde 10 çift ayakkabı bırakmak gibi. Ortak kullanımları bilmiyorlar. Adaptasyon sorunları yaşıyorlar. Ama daha gelişmiş yerlere göre iyi yanı şu ki bir aidiyet bağı var. Komşuluk ilişkileri daha iyi. Daha önceden bu mahallenin çoğu üniversite mezunuydu, Şimdi ortalama lise. [Vurgu yazara ait] (Abdullah, Malatya, Battalgazi)

Kentsel dönüşüm kapsamında çehresi 10 yıl gibi kısa bir sürede tamamen değişen ve kentin yerleşke olarak çekim alanlarından birine dönüşen başka bir mahallede, dönüşümden öncesinde ve sonrasında muhtar olduğu için, değişime yakından şahit olan bir muhtar mahallesini şöyle betimlemektedir:

Eski ...[mahalle] geneli bağ bahçe ile uğraşan, asgari ücretli çalışanların yoğun olduğu bir mahalleydi. Ama şimdi kültürel anlamda elit bir yere dönüştü. Belediye başkanları, emniyet müdürleri, vali yardımcıları, iş insanlarının oturduğu bir mahalleye dönüştü. Eski ...[mahalle] ile yeni ...[mahalle] arasında çok önemli fark var. İmar ile mahalle başka bir yere dönüştü. Daha rahat yardım ulaştırabiliyoruz bu sayede. Ekonomik durumu insanlar çoğaldı burada. [Vurgu yazara ait] (Hamit, Malatya, Yeşilyurt)

Muhtarları tarafından bu şekilde tanımlanan ve içinde yaşanılması “arzulanan” bu sosyo-mekanlar ilk grup mahallelerini oluşturmaktadır. Muhtarlarının benzer eylem repertuvarlarına ve meşguliyetlere sahip olmaları mahalle grubu içinde bir örtüşme göstermektedir. İleriki bölümlerde daha ayrıntılı işlenecek olan “farklı nitelikteki mahallelerin muhtarlıkları nasıl farklı yorumladıkları” sorusu, bu ayrımın analitik önemini gösterecektir.

İkinci grupta yer alan mahalleler, muhtarlarının mesailerinin çoğunu sosyal yardım bulmak için harcadığı; mahalledeki işsizlik, fakirlik, yetersiz eğitim ve uyuşturucu madde kullanımından şikâyet ettiği; mahallesini “unutulmuş” olarak nitelediği; konut kalitesinin oldukça düşük, altyapı sorunları tamamen çözülmemiş, apartman tipi konuttan ziyade yatay mimarinin hâkim olduğu; fakat muhtarlarının bir nebze de olsa dayanışma ve mahallelilik nosyonunun yaşatıldığını ifade ettiği yerlerdir. İzmir’in, şehrin üst nitelikteki yaşam alanlarına kuş-bakışı oldukça yakın fakat nitelik olarak arada uzun mesafeler olan, dışarıdan göç sonucu kümelenme biçiminde oluşmuş mahallelerin muhtarları şunları ifade etmiştir:

Bizim burası eskiden köy olan, sonradan dışarıdan gelen insanlarla -gerek Anadolu’dan gerek yurtdışından- yani göçmen dediğimiz muhacir dediğimiz insanların gelmesi ile oluşmuş bir toplum. Bir de buradaki insanların yüzde 80’i eğitim ve maddi yönden zayıf insanlardır. Buradaki vatandaşımızın yüzde 80’i ilkokul ortaokul mezunudur. Belki hiç tahsilli değildir. Anadolu’nun köylerinden, dışarıdan gelmiş. Bunların devletle olan bağı çok sıkı değildir. Vergi öder, askerliğini yapar ama karakola, belediyeye gitmeye çekinir. Oraya gitsem acaba muhtarım bir tanıdık var mı diye sorar. Elektrik yanmaz, su akmaz, otobüs gelmez, asfalt bozulmuştur, işte kedi köpek vardır rahatsız eden, komşular kavga eder, hatta evde karı-koca kavga eder bize gelirler [Vurgu yazara ait]. Asum, İzmir, Karşıyaka

Aynı mahallenin muhtarı çevresi ile kendi mahallesi arasında kıyas yaparken, kentsel ayrışmanın ne kadar derin olduğunu da gözler önüne sermektedir:

... [Kendi mahallesi] ve civarı Hindistan gibi çok zengin de var çok fakir de var. Kirası 4 bin lira olan [2021 yılı için] çok lüks siteler var. Bir de hala çadırda ve barakada yaşayan insanlar var. Asum, İzmir, Karşıyaka

Bahsi geçen mahalleye komşu mahallelerden birinin muhtarı mahallesini şöyle tanımlamaktadır:

Varoş diye geçiyor burası ama İzmir’in ilk kurulan mahallelerinden. Yüzyıllara varıyor burası. Burası dağın başıymış. Burası geri kaldı. Hep sahil kısmı rant hep orda. Bizim mahallemize uyuşturucu bağımlısı çoktur. Torbacı denen madde bağımlısı. Geldiğimde parklara kimse çıkamıyordu. Kimse caddede yürüyemiyordu. Akşam sekizden sonra kimse buraya gelip buradan geçemiyordu. Eğitim durumu orta. Mesela adam Muş’tan, Diyarbakır’dan, Van’dan gelmiş. En çok karşılaştığım burada, doğu ve güneydoğu kökenli insanlar. Adam hiç köyden çıkmamış. Okuma yazma zayıf. Genci de yaşlısı da aynı. Türkçe okuma yazma fazla bilmedikleri için [çeşitli] iş kollarında yer bulamıyorlar. İnşaatlarda [çalışıyorlar]. Yardım istiyor, kömür istiyor [vurgu yazara ait]. Özcan, İzmir, Karşıyaka

Görüşme yapılan mahallelerden birinin sınırları içine geçildiğinde, insana görünmeyen bir kapıdan geçildiği hissi veren “anı” ve derin ayrışmayı gözden kaçırmak mümkün değildir. Muhtarlığı bulmak için mahallede yürürken yapılan gözlem, kentsel alanlar

arasındaki uçurumun ne kadar derin olduğunu daha ilk dakikada göstermektedir. Bu mahallede sınıfsal bir ayrışmaya ek olarak, etnik bir farklılığın da bulunması, ayrışmayı daha da derinleştirmiştir. Mahallenin 46 yıllık muhtarı mahalleyi şu şekilde anlatmaktadır:

Burada gerçekten gariban kişiler var. Zaten mahalledeki en büyük sorun işsizlik. Çalışan yok. Millet çok zor durumda. İşsizlik burada çok kötü. Buna bir çare. Ara sıra okula, hastaneye adam alıyorlar ama geçici. 6-7 ay çalışıyor. Bir ailede 6-7 kişi var nasıl geçinecekler. ...buradaki alt yapı sorunu çözülmüş değil. Burada iki-üç günde, bir haftada bir milletin tuvaleti tıkanıyor, pislik gitmiyor. Onun için, ayağını vursalar muhtara koşuyorlar. Başka nereye gidecekler zaten. Kentsel dönüşüm gelse güzel olacak. Kenar mahalle olduğu için, en büyük sorunumuz da eğitimsizlik olduğu için bu mahalle muhtarsız olmaz. Mesela, en büyük derdimiz eğitimsizlik, altyapı sorunu, milletin refahı hayatı yok. Burada gününbirlik yaşıyor insanlar. Allahtan insanlar burada birbirlerini çok tanıyor, mesela komşusu aç kaldıysa yemeğin yarısını ona veriyor. Aç bırakmıyor yani. Yardımlaşma çok var kendi arasında. O gibi şeyleri çok güzel [ama] işsizlik ve uyuşturucu çok büyük problem bizde. İzmir'in göbeğinde تنها bir yerde kaldık. Sıkıştırdılar bizi. [bazı iş merkezlerinin taşınması sonucu] artık burası tamamen köhne bir yer oldu. Köy gibi oldu [vurgu yazara ait]. Arif, Konak, İzmir

Muhtarın ifade ettiği gibi, en büyük sorunun işsizlik ve yetersiz eğitim olduğu; lokasyon olarak değil ama nitelik bakımından “kenar” olarak nitelenen bu mahallede, insanların düzenli bir gelire sahip olmayışı ve bunun neden olduğu “günü birlik” yaşam pratiği, uyuşturucu madde kullanımı ve suç oranlarının yüksek olmasına neden olmaktadır. Muhtara göre meşgul olacağı bir işi olmadığı için eninde sonunda 13-14 yaşında çocukların bile uyuşturucu madde bağımlısı olabildikleri görülmektedir. Bu gibi yerlerde sosyal yardıma olan yüksek talep muhtarlığın niteliğini de önemli ölçüde etkilemektedir.

İzmir'in eski kent merkezlerinden biri olan bir mahallenin muhtarı⁷ da mahallesinin konumu, fiziki yapısı ve sosyo-ekonomik durumu ile ilgili bilgiler verirken, “mahallenin niteliği ve muhtarlığın somutlaşma biçimi” arasındaki ilişkinin ip uçlarını vermektedir:

Şehrin merkezinde ama kenarda kalmış diyebilirim. Konağın kalbi burası. Hastaneler buradan gitti. Ekonomileri zayıf, sosyal hayatları zayıf, hepsi zayıf annem. Küçük bir mahalle. Köy değil ama köy gibi bir yer. Yaşlılarımız, hastalarımız var. Mahalle yapısı olarak eski tip, kibrit kutusu gibi sefer taşı gibi üst üste evler. Ekonomileri çok zayıf. Evlatlarını yetiştirmek istiyorlar eğitim

⁷ Aynı zamanda Türkiye Muhtarlar Federasyonunda yönetici ve Türkiye genelinde muhtarlar ile toplantılar düzenleyen; muhtarlık mesleğine ve mahallesine oldukça hakim 25 yıllık bir muhtar.

olarak ama imkanları yetmiyor. Ayakta kalmaya çalışan insanlar. **Zaten muhtarlıkta bana cazip gelende onlara dokunabilmek. Özetle mahalle ekonomik ve eğitim seviyesi açısından çok yüksek değil, kol gücüne dayalı bir işgücü var mahallede.** İş yok. Gençlerimiz işsiz. Ve aş istiyorlar. Hele şu pandemi girdiğinden beri perişanız. **Saldırıyorum. Nerden erzak alacağım, nereden yardım bulabilirim diye. İhtiyaçları var çünkü.** Garson ve gece bekçisi olarak çalışanlar vardı. Ayakçılar, kahvede çalışıyorlar. Hepsi kapandı. Restoranlarda, pidecilerde, kafelerde çalışan insanlar. Akşam-sabah erzak istiyorlar [vurgu yazara ait] **Zeynep, Konak, İzmir**

Bazı mahalle muhtarları mahallelerinde bulunan mülteci sayısının fazlalığını ucuz kiraya bağlamaktadır. Yapılaşmanın yatay olduğu bu mahallelerde kira fiyatlarının düşüklüğü kente yeni göç eden, ekonomik olarak kırılgan grupların ilk uğrak yeridir. Muhtarlardan bazılarının “geçiş mahallesi” olarak niteledikleri bu yerler, ekonomik olarak biraz güçlenenlerin başka yerlere taşınması ile yoksulluğu yerine gelen yeni kişilere devrettiği sosyo-mekanlardır. Işık ve Pınarcıoğlu’nun (2012) “nöbetleşe yoksulluk” olarak adlandırdığı bu nüfus hareketini bu kategori içine aldığımız mahallelerin muhtarlarının geneli ifade etmiştir. İlk kategoride bulunan, “yaşanılması arzulanan” mahallelerin tam aksine, bu gruptaki mahalleler “ilk fırsatta terkedilmesi” gereken yerlerdir.

Ucuz kiraya ek olarak, yatay yapılaşmanın açtığı özel alan apartman tipi yerleşmelerin aksine sakinlerine daha geniş alan açar. Bu yaşam alanlarının sunduğu “kalabalık ikamet imkânı” bu yerlerin mülteciler ve dışarıdan yeni gelenler için tercih edilme olasılığını arttırmaktadır. Bu tip mahallelerin muhtarları konuya ilişkin olarak şunları ifade etmiştir:

Niye gelmesin buraya, burası fakir yer, ucuz. Kira 500 lira. 10-15 kişi bir evde kalıyor. Gitse Hatay’a, Şirinyer’e⁸ zaten ev vermezler kalabalık diye. Parası olan böyle yerlerden kaçıyor. Parasına göre. Bir de burada biz birbirimize yardım ediyoruz [diye geliyorlar] [vurgu yazara ait]. Semra, Gürçeşme, Konak, İzmir Çoktu (Suriye uyruklu). Burası geçiş bölgesiydi. İlk önce buraya geldiler. Buradan dağıldılar. Suriye’den göç eden ilk önce varoşa geliyor, sonra nerelerde akrabası varsa oralara gidiyor. Kendi yoğun bölgeye gidiyor. 400-600 arasında en iyisi [kira bedeli]. Kenar mahalle olduğu için pahalı değil. O yüzden Suriyeli buraya geliyor [vurgu yazara ait]. Yavuz, Gürçeşme, Konak, İzmir

2 bine yakın Suriyeli var mahallede. Ekonomik durumu zayıf bir mahalle. Buca’nın en yoksul mahallelerinden biriyiz. Bazılarının akrabaları var burada...Bir de fakir insanlar oldukları için, gidip şehir merkezinde, Karşıyaka’da oturmaz. Kiralarımız ucuz olduğundan dolayı buraları tercih ettiler [vurgu yazara ait]. İbrahim, Buca, İzmir

⁸ Hatay ve Şirinyer semtleri muhtarın mahallesine kıyasla daha “iyi durumda” olan mahallelerin bulunduğu semtlerdir.

Bu gibi yerlerin kentler için birer tampon bölge/ilk yaşam alanı⁹ olduğunu, imkanlar el verdiğinde mekânın başka gruplara devredildiğini muhtarlar şöyle ifade etmektedir:

Ekonomik olarak fakir. Eğitim durumu da çok düşük. Kenar mahalle, göç edenler oluyor buraya. Okuyan zaten gidiyor buradan. Bingöl, Muş, Van'dan gelenler çok [vurgu yazara ait]. Hasan, Yeşilyurt, Malatya [Mahallelinin] %70'inin ekonomik durumu düşük. Eğitim durumu da çok iyi değil. Bu mahallenin insanları fakir. Suriyeli var 7-8 kapı. İlk zamanlar daha çoktu. Madde kullanımı da var. Bir senedir operasyonlardan dolayı düştü. Kenar mahallelerden geliyor, burası bağ bahçe olduğu için. Malatya'nın ilk mahallesi. Durumu iyi olanlar başka yere taşındı. Dışarıdan durumu kötü olanlar geldi [vurgu yazara ait]. Veli, Yeşilyurt, Malatya

Son grupta yer alan mahalleler birinci ve ikinci grup arasında kalan yerlerdir.

Bu mahallelerin ekonomik ve eğitim seviyesi muhtarları tarafından “orta halli”, “orta direk” olarak ifade edilmektedir. İşgücünün sektörel olarak daha çeşitli olduğu; zengin, fakir ve orta hallinin aynı anda ikamet edebildiği; eğitim ortalamasının üniversite, ilkokul ve ikisi arasındaki dereceler tarafından dengeli olarak belirlendiği yerlerdir. Bu gibi yerler kısmi olarak kentsel dönüşüm yaşamış alanlar ile kentin cazibe merkezlerine yakın yerler olabilmektedir. Muhtarların mahallenin “durumunu” belirlerken diğer kategoriler ile kıyas yaptıkları kaydedilmiştir:

Benim burası daha iyi. [ikinci grupta yer alan iki mahalleye referans veriyor] gibi yerler ile mukayese edilemez. Burada memur, işçi takımı var ama. Durumu iyi olanlarda var. Ama bir Alsancak, Karşıyaka değil [vurgu yazara ait]. Kadir, Konak, İzmir

Birinci kategoride bahsedilen bazı mahallelerin muhtarları, mahallenin ekonomik ve eğitim seviyesinin iyi olduğunu söylerken, aldıkları yardım başvurularına referans vermişlerdi. Benzer şekilde üçüncü gruptaki mahallelerin muhtarlarından bazıları da yardım başvurularının azlığını işaret ederek mahallelerinin ortalama olduğunu ifade etmiştir:

Ekonomik durumları orta halli. Mesela Ramazandayız daha 5 kişi bile yardım talebinde bulunmadı. Bazı muhtarlara çok gidiyor. Herkesin evi var, kiracı çok az. En fazla 10 kişi ihtiyaç sahibi var [vurgu yazara ait] Fatih, Buca, İzmir

Diğer bazı muhtarlar kısmi kentsel dönüşüm etkisiyle mahallenin kent içindeki statüsünün yükseldiğini ifade etmişlerdir. Bu mahallelerde dönüşüm kısmi olduğu için nüfusunun bir kısmı ekonomik ve eğitim seviyesi açısından yükselirken, diğer kısmı dönüşümden etkilenmediği için mahalle her gruptan vatandaşın bulunduğu bir sosyal mekâna dönüşmüştür. Muhtarlar bu tip mahalleler için şunları söylemişlerdir:

⁹ Bu durum kente yeni gelen herkesi kapsamamaktadır. Kent içinde başka bir yerdeki barınma masrafını karşılayamayacak olanlar için geçerli bir durumdur.

*Orta sekme bir mahalle. Ne çok düşük ne çok yüksek. Hala müstakil yapılar var. Kentsel dönüşüme giren yerlerimiz var. Orta düzey. Bizim mahallenin imar durumu ile alakalı. Bazı lüks rezidans siteler var. Zenginler oturuyor. Popüler bir yer. Her kesimden, gelir durumu olarak, insan var. Alt, üst, orta durumlu insanlar. Bir taraftan alıp diğer tarafa veriyoruz. Hem zengini hem fakiri olan bir mahalle [vurgu yazara ait]. **Osman, Yeşilyurt, Malatya***

Başka bir mahallenin muhtarı, kentsel dönüşümün mahallesindeki nitelikli nüfusu çekip almadan önce üst seviye bir mahalle olduğunu, ancak giden nüfusun yerine yeni gelenin mahalleye ortalama bir nitelik kazandırdığını söyledikten sonra mahallesi ile ilgili şu tanımlamayı yapmıştır:

*Genellikle orta sınıf, orta direk bir mahalle. Dolayısıyla sosyal ve ekonomik açıdan kıt kanaat geçinen insanların çoğunluk olduğu bir mahalle haline geldi. Kenar mahalle diye ayırım yapıyoruz ya bazen, aslında oraların yaşam standardı bizimkinden daha yüksek. Çünkü insanlar orası ihtiyaç sahibi diye yardımı oraya götürüyor. Burada fakirin kapısı sık çalınmıyor. **Abdullah, Battalgazi, Malatya***

Muhtar beyanlarına ve sahada yapılan gözlemlere dayalı olarak oluşturulan bu sınıflandırma, ileriki bölümlerde muhtarın somutlaşma biçiminde görülen farklılıkları anlamlandırmamıza olanak sağlayacaktır. Muhtar somutlaşmaları, muhtarın fonksiyonel alanının sınırları, muhtar-mahalleli ilişkisinin dokusu ve muhtar tanımlamaları mekan-bağımlıdır. Bu nedenle, burada böyle bir ayırım yapılması, ileriki bölümlerin daha iyi anlaşılması için gereklidir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

“PEK GEREK YOK” İLE “KAOS OLUR” ARASINDA SALINMAK: MUHTAR SOMUTLAŞMALARINDAKİ FARKLILIKLARIN NEDENLERİ ÜZERİNE

Bu bölümde Muhtar’ın ve muhtarlığın farklı nitelikteki mekanlarda nasıl farklılaştığı, bu farklılaşmanın nedenleri ve farklılaşma alanları üzerinde durulacaktır. Muhtar anlatılarından yola çıkarak mahallede hâkim gündelik yaşamın ve ilişkilerin etkisiyle farklı rollere bürünen, başkalaşan muhtar deneyimlerinin, kentin en küçük birimi olan mahallelerinde kuramsal izlerini aranacaktır. Bu bölümde sahanın ortaya çıkardıkları ile mekân bazlı farklılaşmanın açıklanmasını ve anlaşılmasını kolaylaştıran teorik arka plan ve kavram setleri tartışılacaktır. Farklılığın ve çeşitliliğin nedenlerini işaret ederken habitusa, toplumsal sınıf ve tabakalaşmaya, vatandaşlık bilincine, yerelin kurumları dönüştürücü etkisine (Putnam), patronaj ilişkilerine başvurulmuştur. Mekâna bağlı olarak çeşitlenen deneyimlerin izini sürerken gündelik-iş pratiklerinin çeşitlenmesinde rol alan “gömülü/gizli” faktörler açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Muhtar pratiğinin, muhtar-vatandaş ilişkisinin, bu ilişkinin yapısının/dokusunun ve muhtar(lığın) algılarda nasıl yer edindiğini katılımcıların aktarımına bırakırken bunun kavramsal ve kuramsal karşılığı da işaret edilmiştir. Sahanın çok katmanlı yapısını bütüncül bir şekilde resmetmeye çalışırken, verinin yönlendirmesine izin verilmiştir. Muhtar somutlaşmalarındaki farklılığa neden olan, sosyokültürel ve mekânsal düzlemde gömülü etmenleri açığa çıkararak, bütünün parçalarını irdelenmiştir. Bu parçaları kendi bağlamı içinde değerlendirilirken bütün içindeki yeri de işaret edilmiştir. Mekânın niteliği ile somutlaşma biçimi arasında kurulu yoğun ilişkinin yapı taşlarını açığa çıkarılmıştır.

4.1. KLİENTALİZM/PATRONAJ İLİŞKİLERİ VE VATANDAŞ OL(A)MAYAN KENTLİ YOKSUL

Kökenini Osmanlı'dan alan ve günümüzde hala aktif olan Klientalizm ve patronaj ilişkileri¹⁰ Türkiye'de siyaset ve toplumun önemli özelliklerinden biridir. Bu ilişki biçiminin vatandaşlık bilinci ve demokratik gelişimi negatif yönde etkilediği (Heper ve Keyman, 1998: Kalaycıoğlu, 2001), tarafların statülerinin ve bu ilişkinin kurulduğu düzlemin ortaya konması ile anlaşılabilir. Patron-adamı ilişkisi patronun kontrolü altında olan kaynakları, kendisine siyasi bağlılık veya sadakat gösteren kimselere çıkar sağlayacak şekilde, kurumsal süreçleri ve yasal düzenlemeyi de bir ölçüde baypas ederek dağıtmasıdır (Tekeli, 2001:71).

Bu durum sağlıklı demokratik süreçlerin, kurumsal gelişimin ve daha temelde bir vatandaşlık bilincinin yerleşmesine ket vurur. Bu kısımda Osmanlı'dan günümüz siyaset ve toplum yapısına sirayet eden ve mekanını kırsal ve taşradan, metropollere taşıyan patronaj ilişkilerin ve vatandaş oluşamayışının kısa bir incelemesi yapılacaktır. Vatandaş oluşturmamayan bu toplum yapısının kentsel alanda nasıl bir sosyolojik yapı oluşturduğu ve çeşitli sosyo-mekanların muhtarlık kurumu ile nasıl bir etkileşime girdiği irdelenecektir. Politik kültüre ve devlet-toplum ilişkisine yerleşik olan patron-adamı ilişkisinin, kentsel alanda yaşıyor olsa bile, bireyselleşmeyi ve vatandaşlık bilincinin gelişimini nasıl etkilediğini ortaya koymaya çalışacağız. Günümüz kentlerinin neoliberal mahallelerdeki muhtar-vatandaş ilişkisine sirayet etmiş bu davranış kodlarının, kişi-kurum ilişkilerini nasıl farklılaştırdığını, kentlerin belli nitelikteki mahallelerinde nasıl hâkim devlet-vatandaş ilişkisine dönüştüğünü aktarmaya çalışacağız. Bu sebeple, önce bu ilişkilerin nasıl bir sosyal ve ekonomik düzlemde ortaya çıktığını kısaca aktarıp, kentsel alana nasıl taşındığını ve kentsel alanda vatandaş olamayan yeni kentli yoksulun ve yerel ve genel siyasetin bu ilişkiyi nasıl yeniden ürettiğine değineceğiz. Daha sonra, bu sürecin farklı sosyo-mekanlarda muhtar-vatandaş ilişkisini ve muhtarın fonksiyonel alanını nasıl farklı şekillerde somutlaştırdığını muhtar beyanlarına dayandırarak aktaracağız.

¹⁰ Klientalizm ve patronaj ilişki biçimi genel olarak birbirini yerine kullanılan kavramlardır. Bu çalışmada patron-yanaşma/müşteri veya patronaj ilişkileri şeklinde kullanılacaktır.

Türkiye’de vatandaşlık bilincinin yerleş(e)memesinin bir nedeni Osmanlı’da hâkim olan yöneten-yönetilen ilişkilerinin günümüzde farklı formatlarda hala sürdürülüyor olmasıdır. Tarihi 14.yy’a kadar uzanan taşra ve kırsaldaki yerel güç odakları ile köylüler arasındaki dikey ilişki, geleneksel arazi kullanım (ıcar) sisteminin bozulması ile 17. ve 18. yy.’larda daha belirgin bir hal almıştır (İnalcık, 1964’ten aktaran Sayarı, 1977:105). Ayanlık olarak adlandırılan bu sistem arazi üzerinde kontrol sahibi olan Ayanlar ile köylüler arasında bir patron-adamı ilişkisinin kurulmasına neden olmuştur. Merkezi devlet otoritesinin yeteri kadar hissedilmediği çevrede oluşan denetim eksikliği ile köylüler, güvenlikten geçinmeye kadar birçok konuda yerel otoriteye bağımlı hale gelmişlerdir. Ayanlar ile köylüler arasında kurulan bu ilişki, 19.yy’a gelindiğinde yerini, eşraf ve ağalar ile köylülere bırakmıştır (Lewis, 1961; Sayarı, 1977).

Merkezi otoritenin çevrede belirgin olmaya başladığı 19.yy’da, yerel otoriteler köylüler üzerinde sahip oldukları kontrolü, merkez ile kurdukları ilişkilerde vergi ve askere alma gibi konularda aracılık yapma marifetiyle kullandılar. Bu durum onları yerel güç odağı olmanın yanında politik birer figür olarak ortaya çıkardı. Eşraf ve ağaların bulundukları yerlerde sahip oldukları kaldıraç gücü, siyasi partilerin ortaya çıkmasıyla beraber daha büyük bir önem kazanmaya başladı. Merkezin yereli kontrol etmesinin birer aracı haline gelen bu yerel otoriteler siyasi önem kazanmaya başladı (Sayarı, 1977). 1908 ve 1918 yılları arasında parlamentoya giren eşraflar İttihat ve Terakki’nin yerel parti birimlerinde liderlik yaptılar. Sayarı (1977: 106-107) merkez ve eşraf ile ve eşraf/ağa ve köylü arasındaki bu ilişki biçiminin cumhuriyetin ilanından sonra da devam ettiğini, merkezdeki kurucu elitler ile çevredeki önde gelenler arasında bir iş birliği olduğunu söyler. Çoklu parti dönemine geçildiğinde de merkez ile yerel arasında kurulan bu ilişki kendisini yeniden üretmeye devam eder. Partiler yerel önde gelenleri parti bünyesine alarak, onlara bağlı fraksiyonların oylarını kazanmak ister. “Hazır oy bankası” olarak görülen toprak ağaları, tüccarlar, şeyhler ve kabile reisleri partilerin mücadele alanlarına dönüşmüştür. Özellikle Güneydoğu ve Doğu’da 1950’li yıllarda hala hâkim olan yarı-feodal ekonomik ilişkiler, merkezin yerelde bulunan patronlar aracılığıyla yerele nüfuz edip siyasi destek kazanmasını sağlamıştır (Sayarı, 1977:107).

Klientalizm belli hizmetler ve mallar karşılığında siyasi destek kazanmak amacıyla farklı statü grupları arasında kurulan dikey, diyalik, asimetrik ve yüz-yüze ilişkidir. Bu ilişki biçimi sayesinde yerelden merkeze uzanan dikey bir ağ inşa edilir ve yerelden merkeze politik bir ağ kurulur. Geleneksel tarım toplumlarını merkeze alan patronaj ilişkileri üzerine yapılan çalışmalar odağını son yıllarda kentsel alanlara çevirmiştir. “Yeni” klientalizm olarak adlandırılan bu yeni odak, patron-adam arasındaki asimetrik ilişkinin yanaşma lehine değişmeye bağladığını iddia eder. Bunun nedeni olarak yanaşmanın sahip olduğu pazarlık aracı olan oyunu, çıkarını maksimize edecek şekilde kullanmada sahip olduğu özgürlük gösterilir. İlişkinin mekânında ve dengesinde bir değişiklik yaşanmış olsa bile, kentsel alanda, özellikle çevreyi oluşturan mahallelerde hala siyaset-toplum ilişkisinde hâkim ilişki biçimi olarak varlığını sürdürmektedir.

Daha yaşanabilir hayat koşulları için İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana gibi büyük kentlere akın eden milyonların ilk yerleşim yerleri gecekondu alanları olmuştur (Bkz Bölüm 3). Kentsel hizmetlerden yoksun olan bu gecekondu alanları, patron-yanaşma/müşteri ilişkilerinin kurulması için oldukça uygun bir ortamdır. Elektrik, su, yol, ulaşım gibi altyapı hizmetlerinin ulaştırılması ile hazine arazisi üzerine konan bu yerleşimlerin tapulandırılması hem yerel hem de merkez siyaset ile kentli yoksular arasındaki ilişkinin kurucularıdır. Oy havuzunun çok geniş bir bölümünü oluşturan bu alanlar, siyasi partilerin formel ve enformel kanallar kullanarak siyasi destek aradıkları yerlerdir (Sayarı, 2014: 660-61). Demokrat Parti (Sunar, 1990), Refah Partisi (Özler, 2000) ve son yirmi yılda Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (Ark-Yıldırım, 2017) oldukça etkin bir biçimde harekete geçirdiği ve faydalandığı bu ağlar Türkiye’de siyaset ve toplum ilişkisine sinmiştir.

Kente gelenler, itakip eden nesillerle beraber önemli kültürel değişiklikler geçirdiler. Fakat, bu değişim kent sosyolojisi yazınının beklediği doğrultuda olmadı. Özellikle Türkiye’deki kentleşmenin gerçekleşme biçimi göz önüne alındığında, kümelenme halinde oluşan yeni göç alanları ve bu alanları yaratan ilişki ağları, bireyin anonimleşip kent içinde kaybolmasına, asimile olmasına izin vermemektedir. Cemaat tipi ilişkilerin hâkim olduğu gecekondu alanlarında yaşayanlar, kentin yarattığı ranttan pay almanın yolunu patron-adam ilişkisi kurarak ve bu ilişkiyi araçsallaştırarak başarabiliyordu. Kent içinde kaybolmak yerine, hemşerilik kimliği üzerinden kolektif

bir savunma mekanizması yaratan bu gruplar, bu kimlik ile patron-müşteri ilişkisini kurmayı kolaylaştırıyor ve yeterli güce eriştiğinde bu kolektif kimlik aracılığıyla karar alıcılara baskı uygulayabiliyor. Tekeli'nin ifadesiyle:

Bir ülkede siyaset yapma biçimi popülizme ve patron-adamı ilişkilerine hapsedi mu, yurttaşın ortaya çıkmasının olanakları kalmamıştır. Onun bakış açısı, patron-adamı ilişkisi içinde elde edeceği, özel alanına ilişkin çıkarlarla, körelmiştir. O, kamunun alenileşme mekânı içinde ortaklaşa bir dünyayı oluşturmak için katılımı gerçekleştirmenin bir zaman kaybı olduğunu düşünecektir. Patron-adamı ilişkileri ağının oluşturduğu ortak siyaset alanında, toplum düzeyinin varlığını yok sayarak kendi çıkarlarını en çoğa çıkarmak isteyecektir. Böyle bir mekanizmanın oluşması da yurttaşın ortaya çıkışında en önemli engeli oluşturacaktır (Tekeli, 2001:73).

Bu durum Türkiye'ye özel bir durum değildir. Putnam'ın yaklaşık yirmi yıla yayılan geniş ölçekteki araştırması, İtalya'da kurumların demokratik performansının ülkenin güneyi ile kuzeyi arasında oldukça büyük bir farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Güney, tarihsel olarak var olan patron-adamı ilişkilerini devralıp, bu ilişkileri canlı tutmuştur. Diğer taraftan kuzey bölgesi yaşanan göçler ve sanayileşme ile bir dönüşüm yaşamış ve daha modern bir toplum oluşmuştur.

Güneyde kurulan ilişkiler daha dikey, patron-adamı dokusuna sahip ve kişilerin yöneticilerle daha yoğun ve çıkar üzerine bir ilişki kurduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan kuzeyde ilişkilerin daha yatay, vatandaşlık bilincinin yerleşik, kolektif eylemin ve karşılıklı güven ilişkilerinin yaygın ve sivil toplumun daha güçlü olduğu görülmüştür. Bu yüzden kuzeyde kurumların demokratik performansı, güneydekilere oranla oldukça yüksektir. Kuruluşunda özdeş olan bu bölgesel hükümetlerin zaman içinde gösterdiği farklılığın vatandaşlık kültürü, ilişkilerin yatay-dikey kurulması durumu, sosyal sermaye ve sivil toplum faaliyetlerinin varlığı/yokluğu gibi faktörlerden kaynaklandığını ortaya koymuştur (1994).

Burada vatandaşlık temel haklar ve yükümlülükler veya bir ulusa duyulan aidiyet çerçevesinde değil, bundan ziyade, vatandaş olmanın bilincine sahip olup-olmama, hak talep edebilme, bireysel olarak bağımsızlaşma çerçevelerinden anlaşılmalıdır. Vatandaş olmanın bilincine varabilmiş, birey olabilmiş ve devlet ile ilişkisini bu bilinç düzeyinde kuranlar ile kurumların hali hazırda yapması gerekeni yaptığında bunu bir "lutüf" olarak gören, devlet ile ilişkisini ona "baba" diyerek aile düzleminde özelleştiren bireyin kurumlarla ilişkisinin aynı olması beklenmemelidir. Türkiye'de vatandaşlık tartışmasını haklar ve görevler düzleminde ayırıp, vatandaş

olmanın bilincine, bireyselleşmeye ve sivil toplum alanına çektiğimizde, devlet (kurumlar) ile bireyler arasındaki ilişkilerin farklılık/çeşitlilik göstermesinin, algılarda yer eden devlet imgesinin farklılaşmasının, bireylerin vatandaş olmanın bilincine ne ölçüde varabildikleri ile sıkı bir korelasyon içinde olduğunu görebiliriz. Bu yüzden burada vatandaşlıktan anlaşılması gereken, bireyleşmiş, kent yaşamına angaje olabilmış, hak talep edebilen ve kurumlar ile ilişkisini bu bilinç ile kurabilme yetisi anlaşılmalıdır.

Kadıoğlu (2008) Türkiye’de vatandaşlığın savaş sonrasında ulusal birliğin tesisi ile var olduğunu ve Avrupa’daki benzerleri ile kıyaslandığında “şehirleşme” olgusu ile bağlantısının eksik olduğunu söyler. Bu eksikliğin yerel bir burjuvazi ve şehirleşme süreçlerinden önce vatandaşlığın gelmesinde kaynaklandığını ifade eden Kadıoğlu, Türkiye’de vatandaşın henüz birey olmadan vatandaş olduğunu söyler. Gerçekten de ulus devletin kurulmuş olması ve takip eden süreçte kişilerin siyasal iktidarın oluşum sürecine oylarıyla katılmaları yurttaşın oluştuğunun varsayılması için yeterli olmuştur (Tekeli, 2001: 72). Türkiye’de hakların talep edilerek kazanılmaması, devlet eliyle yukarıdan verilmiş olması vatandaşlığın oluşumdaki önemli faktörlerden biridir. Bu durum Türkiye’de vatandaşlık eğitimi ile pekiştirilmiş ve vatandaşlık “haklar” dan ziyade “vazifeler” e dayandırılmıştır. İkinci meşruiyetten bu yana ilk ve orta öğretimde verilen vatandaşlık derslerinin içeriğine bakıldığında vatandaşlığın “vazifeler” üzerinden evrimleştiği görülmektedir (Üstel’den aktaran; Kadıoğlu, 2008:177).

Türkiye’de katılımı göz önüne aldığımızda yukarıda bahsedilen durum daha net ortaya çıkmaktadır. Çünkü, katılım beraberinde bir “talep” getirirken, vazife ve görevler üzerinden şekillenmiş bir vatandaşlık bilinci en temel katılım yolu olan ve bir haktan ziyade yükümlülük olan “oy verme” pratiğinde kendini göstermektedir. Türkiye’de seçimlerde oy kullanma pratiği oldukça yüksek iken diğer katılım türlerinin oranı oldukça düşüktür. Toplu dilekçe verme, protesto ve gösteride bulunma gibi olağandışı katılımın, sivil toplumun ve vatandaşlık bilincinin gelişimine katkı sağlayacak toplumsal ve siyasal birliklere, gönüllü kuruluş ve derneklere üyelik ve aktif katılımın oldukça düşük olduğunu tespit eden bir araştırmaya göre bu oran %4-8 arasında iken, herhangi bir gönüllü kuruluşa üye olmayan katılımcı oranı %90 civarındadır (Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu, 2014:85).

Bu katılma(ma) davranışı kamu yetkilileri ile temastan çekinen çok geniş bir kitlenin varlığı ile her düzeyde kendisini göstermektedir. Bu davranış biçiminin nedeni birey-devlet ilişkisinin dokusunda aranmalıdır. Vatandaşlığın hak temelli olmaktan ziyade, “makul” bir yurttaşlığın devlete ve topluma karşı vazifelerin yerine getirilmesi ile sağlanabileceği hâkim ve yaygın anlayışı, yurttaşlık haklarını ikincil pozisyona iterken, devleti vatandaşın karşına korkutan, “bahşeden” ve birçok kişi tarafından “baba” olarak kişileştirilen bir yapı olarak çıkarır. Bu durumda vatandaş “talep” eden değil, devletin “lütfuna” mazhar olandır. İkinci grupta yer alan mahallelere benzer bir mahalle olan Limontepe’de (İzmir) yaptığı etnografik saha aştırmasında Bektaş Ata (2019:109) mahalleli ve devlet arasındaki ilişkiyi şu şekilde gözlemler; “Sistemin işleyişine uzak olan, işleyişinde de bir sistem bulunmayan yasal düzleme uygun hareket etmeye çalışan mahalle sakinleri, devlet kurumlarıyla zıtlasmadan işlerini yoluna koymaya çabalar”.

Bu durumu idare sisteminin hiyerarşik olarak en altında bulunan muhtarlık-vatandaş ilişkisinde bile gözlemlemek oldukça kolaydır. Vatandaşlık bilincine sahip olmanın tam olarak bu noktada bir fark yarattığını görürüz. Belli sosyo-kültürel yapıdaki yerelliklerde muhtarın “küstürülmemesi” üzerine oldukça yaygın bir hassasiyet vardır. Çünkü muhtar, devlete ve imkanlara açılan kapıdır. Muhtarın vatandaş nezdinde “gönlü hoş tutulması” gereken biri olarak görülmesi, muhtarın salt yardım kapısının anahtarı olmasından kaynaklanmaz. Evet bu oldukça etken bir belirleyicidir fakat bunun dışında muhtar “devletin mahalledeki varlığı” olarak gören oldukça geniş bir kesim vardır. Bu kesim, kentin belli mahallelerinde kümelenmiş, kentin sunduğu sosyal yaşama dahil olamayan, mahallesi dışında çok fazla etkileşime girmeyen ve kamu kurumları ile ilişkisini muhtar vasıtasıyla kuran kişilerdir. Diğer yandan vatandaş olduğunun bilincinde olanlar için, muhtar vatandaş arasındaki ilişki vatandaş lehine asimetriktir. Bu ilişki yapısının hâkim olduğu mahallelerde nüfusun büyük çoğunluğunun yüksek eğitilmiş olduğu, ekonomik olarak iyi durumda oldukları muhtarları tarafından dile getirilmiştir. Bu yapıya sahip yerlerde, muhtar hesap sorulabilir, mesai saatlerinde yerinde olması gereken ve mahalleli tarafından tatmin edici bir statüye oturtulmayan bir figür olarak konumlandırılabilir. Vatandaş muhtar ilişkisindeki bu karşılıklı muhtarların gündelik iş pratiklerini yerine getirirken vatandaş ile kurduğu etkileşimden okunabilmektedir.

“Bir Atakent, Mavişehir, Bostanlı¹¹ muhtarının başkanla diyalogu çok farklı oluyor. Çünkü niye? Orada bir kitle var, o kitlenin duruşu belli” diyen ve mahallesini “varoş” olarak tanımlayan Özcan, sadece kurumların mahalle niteliğine endeksli ikircikli tutumunu ifşa etmekle kalmıyor, aynı zamanda mahallede ikamet eden “o kitlenin” ve sahip olduğu duruşun kamu kurumlarını ne ölçüde harekete geçirebildiğini de gösteriyor. Beyanında oldukça net bir sınıf vurgusu olan muhtarın, kitlenin “duruşu” olarak kavramsallaştırdığı aksiyonun aslında vatandaşlık bilincine sahip olan mahallelinin yerel yönetimler ile kurduğu ilişkide hizmeti bekleyen değil, talep eden olarak konumlanmasından kaynaklanmaktadır. Mahallenin niteliği, şehir içindeki konumu, yerel yönetimler ile mahalle ilişkisini düzenleyici/etkileyen bir faktördür. Mahallenin sınıfsal yapısı ile yerel yönetimler arasında iki taraflı bir etkileşim mevcuttur. Vatandaş olabilmiş mahalleli yerel yönetimleri ve muhtarı, hizmet yapması konusunda “zorlayabilirken”, sınıf ve vatandaş bilinci oluşmamış mahallelerde hizmetin daha çok bir “lütuf” olarak algılandığı gözlemlenmiştir. Zaten yapması gereken kamu hizmetini yaptığında vatandaş tarafından takdir edilen yerel yönetimler ve muhtar, bazı yerlerde lütfetmektedir. Türkiye’de tarihsel olarak hakların belli bir mücadeleden sonra kazanılmamış olması (Kadıoğlu, 2008), vatandaş devlet ilişkisinde devleti “veren” olarak konumlandırmıştır.

Mahallelinin vatandaşlık bilincine sahip olduğu ve olmadığı yerlerde muhtar ve vatandaş arasındaki ilişkide dikotomi görünür hale gelmiştir. Sınıfsal olarak üstte olan mahallelerde, vatandaşlık bilinci ve sosyo-ekonomik ve eğitim durumundaki gelişmişlik, vatandaşın muhtar ile olan ilişkisini formel alana sıkıştırmaktadır. Muhtar, vatandaş tarafından hesap sorulabilir, “ezilebilir” ve iş saatinde yerinde olması gereken bir figürdür. Bu tip mahallelerde muhtarlar diğer mahallerin muhtarlarına göre işlerinin daha zor olduğunu söylerler. Bu zorluğun temel kaynağı vatandaşın şikâyet mekanizmasını çalıştırması, muhtarın mesai saatinde muhtarlıkta bulunmaya zorlanması ve muhtarın aldığı tebligatlar yüzünden tebliğ edilenin hesap sormasıdır. Diğer taraftan, tebligatın iş yükünün çok küçük bir parçasını oluşturduğu yerlerde muhtarlar, asıl işi kendilerinin yaptığını, sosyoekonomik olarak iyi mahalle muhtarlarının bir iş yapmadığını söylerler. Çünkü onlara göre, enformel alan içinde

¹¹ Adı geçen mahalleler İzmir’in Karşıyaka ilçesinde bulunan sahil hattı boyunca uzanan, kentin yaşam için “arzulanan” mahalleleridir.

icra ettikleri işler ve vatandaş ile kurdukları ilişkilerin yoğunluğu, onları kolaylıkla diğerlerinden farklı bir yere yerleştirir. Çünkü mahalleli kurumlar ile ilişki kurabilecek seviyeye sahip değildir. Kentte yaşamın ve kurumlarla ilişki kurmanın bilgisine ve tecrübesine sahip olmayan vatandaş, bu işe muhtarı koştuktan, onu vekil kılmaktan ve aracı yapmaktan memnundur. Bir vatandaşlık bilinci yerleşik değildir. Bu durum muhtar üzerinde yüksek hacimli bir enformel iş yükü oluşturur.

Muhtarlara meslektaşları ile kendi iş yoğunlukları arasında uyum olup olmadığı sorulduğunda, ikinci grup mahalle muhtarları “yardım bulma” ve “mahallelinin kurumlarla ilişki kuramamasından” kaynaklı iş yüklerinin kendilerini birinci gruptan ayırdığını söylerken, ikinci grup mahalle muhtarları “tebligat” yoğunluğunu işaret etmiştir. Muhtar’ın “Kültürü oturmuş, muhtardan ne istediğini bilen, yardımı nereden alacağını bilen insanlar yaşıyor.” diyerek adres gösterdiği komşu mahalle, coğrafi olarak oldukça yakın olmasına rağmen sınıfsal olarak ayrılmaktadır. Kendi iş yükünün neden diğer mahalle muhtarınınkinden daha fazla olduğunu açıklarken, komşu mahallede yaşayanların kurumlarla etkileşimin bilgisine sahip olduğunu söyler. İkinci grup mahalle muhtarları iş yüklerindeki yoğunluğun vatandaşın “neyi-nasıl” yapacağını bilmemesinden kaynaklandığını oldukça sık aktarmaktadırlar. Mahallesini kenar mahalle olarak tanımlayan Malatya’dan bir muhtarın merkez¹² muhtarları olarak tanımladığı birinci grup mahalle muhtarları ile deneyimlerinin neden ayrıştığını açıklarken verdiği çok boyutlu cevap, iş yükünün farklılaşmasının önemli nedenlerinden biri olarak yine “bilinçli” olup olmama durumunu göstermektedir:

...merkez ile arasında fark var. Nasıl? Bizim burada toplum fazla bilinçli değil. Evinde elektrik kesilse muhtarı arar, 186’yı arayamaz bilmediği için. Ama merkezdeki vatandaş bunu bilir. Maalesef mahallenin ekonomik ve eğitim durumu buna sebep oluyor. Merkezdeki bilinçli. Burada her şey muhtara sorulur. 5 parmağın 5’i bir olmaz. Gece kaç olursa olsun burada beni kolaylıkla arayabilirler. Ama diğer arkadaşlar tepki gösterebilir. Merkezde olanlar [Vurgu yazara ait] (Malatya, Hasan) Muhtar, iş yükündeki yoğunluğu ve neden kendi mahallesinin diğerlerinden ayrıştığını mahallede yaşayanların vatandaşlık bilincine bağlamaktadır. Bu bilincin oluşmamasının sebebini de ekonomik ve eğitim durumunda bulur. İleriki

¹² Muhtarın merkez olarak nitelendirdiği alanlar özellikle son on yılda hızlı bir kentsel dönüşüm geçirerek, kentin cazibe merkezi haline gelen, kentteki zengin nüfusu çekerek kentte bir ayrılmaya neden olan ve kentte “zenginlerin yaşadığı yer”, “oralara çok değeri” gibi tanımlamalar yapılan yeni mahallelerdir.

kısımlarda ayrıntılı olarak ele alacağımız muhtar-vatandaş ilişkisinin yapısının nasıl şekillendiğini ve muhtarın akrabalашması durumu da buradan anlamak mümkündür. Muhtar enformel alanının yarattığı iş yükü yoğunluğunu “gece kaç olursa olsun” müsaitliği ile beslemeye devam etmektedir. Fakat bu durumun merkezde olanlar için sürdürülebilir olamayacağının da altını çizer. Bunun nedeni muhtarın mahallede nasıl bir figür olduğu, nasıl konumlandığı ve mahalleli ile olan ilişkisinin mahalleye bağlı olarak değişkenlik göstermesi ile ilgilidir. Muhtar bazı mahallelerde akrabalашırken, diğerlerinde formel alanının dışına çıkmaz ve ulaşılama hakını kullanır.

Kentlerde bulunan çevreyolu, raylı sistemler gibi bazı fiziksel sınırların, kentlerde sınıfsal ayrışmaların da sınırını oluşturduğu görölmektedir. Malatya’da muhtarlar tarafından sıkça referans gösterilen “çevreyolu” böyle bir işlev görmektedir. Çevreyolu kentte hali hazırda var olan sosyal ayrışmayı sürdürüyor mu yoksa bu sosyal ayrışmanın bizatihi nedeni mi sorusunun cevabını burada veremeyiz. Fakat kentsel hizmetlerin, sınıfsal yerleşmenin ve konut kalitesinin çevreyolu tarafından net biçimde ikiye ayrıldığını söyleyebiliriz. Bu “sınır” muhtarlar tarafından neden mesleki olarak farklılaştıklarını açıklarken referans gösterdikleri bir olgudur:

Çevreyolunun altı-çevreyolunun üstü. Altı dar gelirli inşaların yaşadığı yer. Kırsal olduğu için, gecekondu evler. Üstü gelir seviyesi yüksek, orta halli çok ihtiyacı olmayan insanlar. Ben de 1000 hane var. %70-80’i dar gelirli. Devletin eline bakan insanlar. Üstünde bu olay yok. İkincisi, burada müstakil yerleşim olduğu için herkes muhtarı tanır, muhtarda herkesi tanır. Üstünde %90 ı muhtarı tanımaz. Orada hastası olan 112’yi, evi yanan 110’u arar, biz de muhtarı ararlar. Su, elektrik için MASKİ’yi, TEDAŞ’ı arar ama buradaki muhtarı arar.
(Malatya, Doğan)

Çevreyolunun altı ile üstünün kendi içinde gösterdiği tutarlılık ile karşılaştırmalı analizinde ortaya çıkan dikotomi, deneyimlere, fonksiyonel alana, muhtar-vatandaş ilişkisinin biçimine ve hatta muhtarlığa ihtiyaç olup olmadığına varan geniş bir yelpazede kendisini göstermektedir. O yüzden muhtarlar kıyas yaparken “çevreyoluna” başvururlar. Yukarıda da ifade edildiği gibi muhtarlar neden yoğun olduklarını açıklarken, ilk önce mahallenin ekonomik ve eğitim durumuna, daha sonra buna bağlı olarak var olan veya olmayan “vatandaşlık bilincine” başvururlar. Vatandaş elektriği veya suyu kesildiğinde hangi kurumu arayacağını bilmediği, muhtarı bu işe koşmakta sakınca görmediği ve muhtar ile

ilişkinin komşuluk/akrabalık düzeyinde olduğu için muhtarın fonksiyonel alanı genişler. Diğer taraftan, hizmetlerde kesinti yaşandığında gerekli kurumdan bilgi alabilen ve “%90’nının kim olduğunu bilmediği” muhtarı aramayan vatandaşların ikamet ettiği mahallelerde, muhtarın dar bir formel alanı vardır.

Burada, sosyoekonomik ve eğitim durumunun ve buna bağlı olarak gelişen sınıfsal yerleşmelerin, muhtar(lığın) sosyo-mekâna bağlı olarak nasıl değiştiğini açıklama gücünü görebilmekteyiz. Fakat burada sosyoekonomik durumun neden olduğu ve muhtarların sıklıkla işaret ettiği “gömülü” bir nedeni de açığa çıkarmaya çalıştık: vatandaşlık bilinci. Sahada yaptığımız araştırmada kendisini çok net biçimde açık eden ve görüşmeler sırasında sıklıkla gözlemlenen muhtar-vatandaş karşılaşmaları, muhtarlık deneyiminin farklılaşmasında daha az görünür olan vatandaş olabilmek/olamama olgusunun rolünü açığa çıkarabilmemize olanak sağlamıştır. Sahanın çok katmanlı/boyutlu yapısı, gündelik muhtar pratiğinin alt ve orta-alt mahallelerde sosyal yardım ve iş bulma, kurumlar ile vatandaş arasında ilişki tesis etme, bilirkişilik yapma¹³ ile orta-üst ve üst mahallelerde tebligat işleri ve diğer resmi işler arasında salındığını göstermektedir. Vatandaşın kurumlar ile ilişki kuramamasının nedeni yetersiz eğitim ve ekonomik dezavantaj olarak gösterilmektedir. Fakat, kurumlarla ilişkinin bilgisine sahip olup/olmamak, Kadioğlu’nun Türkiye’de vatandaşlık olgusunda eksik gördüğü “şehirleşme” bağlantısının yokluğundan veya zayıflığından da beslenmektedir. Orta-alt ve alt mahallelerin muhtarları, mahallelerinin, çoğunluğu doğu ve güneydoğudan göç edenlere ev sahipliği yaptığını ifade etmişlerdir. Türkiye’de kentleşme tartışmalarında sıklıkla vurgulanan sorunlardan birinin göç edenlerin kente angaje olamadıkları, kent yaşamını içselleştiremedikleri ve geldikleri bölgelerden miras kalan pratikleri sürdürdükleridir. Yani bir “şehirleşme” eksikliğinin Türkiye kentleşmesinde var olduğu açıktır. Bu nedenle, vatandaşlık bilinci olgusunun salt bir eğitim eksikliği ve ekonomik dezavantaj sorunu olmadığı, aynı zamanda bunun kentsel yaşama entegrasyon ile sıkı bir korelasyon içinde olduğu açıktır. Bu nedenle vatandaşlık bilinci seviyesinin muhtar(lığın) gösterdiği değişkenlikte önemli bir belirleyen olduğu

¹³ Burada bilirkişilikten kastettiğim vatandaşın hemen her konuda muhtara danışmasıdır. Bunun nedeni muhtarın özellikle orta-alt ve alt mahallelerde, genellikle mahallenin önde gelenlerinde, tanınanlarından biri olmasıdır.

düşünülmektedir. Çünkü bilinç düzeyi, muhtar vatandaş ilişkisinin yapısını belirlerken, bu ilişkinin sürdürülmesi ve yeniden üretilmesinde de önemli bir oynar.

4.2. KURUMLARIN İKİRCİKLİ TUTUMLARI

Muhtarlık kurumunun iş kapsamını, vatandaş ile ilişkisinin yoğunluğunu ve düzeyini ve formel/enformel aksiyon alanının sınırlarını belirleyen faktörlerden bir diğeri belediyenin ve diğer kamu hizmeti sağlayan kurumların mahallenin niteliğine göre değişiklik gösteren tutumlarıdır. Kentleşme ve kentsel dönüşüm pratiklerinin beslediği mekânsal ve sosyal ayrışmanın kalıcı olmasına neden olabilecek “kamusal ilgisizliğin” mekânın niteliğinden bağımsız olmadığı görülmektedir. Kamu kurumlarının sosyal hayatın, konut kalitesinin ve altyapı hizmetlerinin geliştirilmesi yönündeki yetersiz aksiyonlarına ek olarak, rant odaklı kentsel dönüşüm projelerinin kâr marjı düşük olduğu için yatırım yapmadığı kentsel alanlar, kentlerde “tenha” birer yere dönüşerek, “unutulmaya” yüz tutmaktadır. Saha çalışmasının yürütüldüğü ikinci grup mahallelerde kısa bir yürüyüş, sadece kamu kurumlarının değil, sermayenin de bu alanlardaki yokluğunu görmek için yeterlidir. Yol ve kaldırım kalitesi, park ve bahçe gibi kamusal alanların azlığı ve olanların da kamusal kullanım için güvenli olmadığı¹⁴, tek bir zincir marketin bulunmaması, çöp kovalarının sıklığı ve kalitesi¹⁵ gibi değişkenlerin mahallenin niteliğine bağlı olarak nasıl farklılaştığını görmemek neredeyse imkansızdır. İşte bu kurumsal ve sermaye ilgisizliği kentlerdeki mekânsal eşitsizliğin kronik bir hale gelmesine neden olmaktadır. Kurumların mahalledeki yetersiz varlığı, doğal olarak muhtarı bu açığı kapatmaya itmektir. Orta-üst ve üst mahallelerde gerek vatandaşın kurumları harekete geçirme yetisi gerekse mahallenin zaten oturmuş bir altyapıya sahip olması muhtarı mahalledeki tek kurum olmaktan çıkarır. Fakat, orta-alt ve alt sınıftaki mahallelerde iki temel faktör muhtarın iş yoğunluğunda önemli bir artışa sebep olur. İlki, kurumların mahallede yeterince varlık

¹⁴ 2.grup mahallelerde yapılan görüşmelerde, mahalle muhtarları, parkların uyuşturucu kullanım alanlarına dönüştüğünden veya bazı grupların bu alanları sosyalleşme için kullandıklarının sıklıkla şikâyetle bulunmuşlardır. Bu durum, mahallelinin park gibi kamusal alanları kullanımını kısıtlamaktadır.

¹⁵ 1.grup mahallelerde geri dönüşüm amaçlı kurulan çöp konteynırlarına, 2.grup mahallelerde rastlamak mümkün değildir. Çöp kovalarının sıklığı, temizliği ve kalitesi arasında da gözle görülür bir farklılık vardır.

göstermemesi, hizmet takibi yapmaması ve mahalleye yönelik ikircikli tutumudur. İkincisi, mahallelinin kurumlarla etkileşim kurma bilgi ve tecrübesinin yetersizliği ve kurumları harekete zorlayamamasıdır. Bu iki faktörün genellikle aynı anda var olduğu ve birbirini beslediği saha çalışmasında ortaya çıkmıştır. İşte bu yüzden ileriki kısımlarda değineceğimiz “muhtarın devletleşmesi”, “devletin mahalledeki temsilcisi” gibi durumların ortaya çıktığı, bu yüzden mahallelinin “her türlü” sorunu için muhtara gittiği bir düzen ortaya çıkmıştır. Böylelikle kurumların mahalledeki varlığı ile ters orantılı muhtarlık somutlaşmaları ortaya çıkmıştır.

“Çevreyolunun üzerine gittiğimde başka bir dünyaya gitmiş gibi hissediyorum. Yolun üstüne çok yatırım yapan önceki başkan altına hiçbir şey yapmadı. Çevreyolunun altına gerekli özen gösterilmedi” diyerek sitem eden çevreyolu altı mahallelerden birinin muhtarı Cahit, belediyenin sınıfsal bir tutum içinde olduğunu işaret etmektedir. Benzer şekilde devletin/kurumların mahalleye olan ilgisizlikleri ve varlıkları ile ilgili olarak “Hep sahil kısmı, rant hep orda. Sadece seçim zamanlarında geliyorlar halkı kucaklıyorlar, vekiller buradan ayrılmıyor. Seçim bittiğinde 4-5 sene kimse buraya gelmiyor.” diyen Özcan ortaya bir paradoks çıkarmaktadır. Çünkü geçtiğimiz kısımda yerel ve genel siyasetin, özellikle ikinci grup nitelikteki mahallelerde, patron-adamı ilişkisi ile bir ağ kurduğunu ve bu ağı iyi kurabilenlerin güçlü destek aldıklarını konuştuk. Bu durumda devlet mahallede var mıdır yoksa o nitelikteki mahalleler devletin “unuttuğu” yerler midir? Geçtiğimiz bölüme atıfla, bu tip mahallelerde ilişkilerin yoğunluklu olarak enformel kanallar aracılığıyla, dernekleşme, hemşerilik ilişkileri ve cemaatleşme biçiminde kurulduğunu görülmektedir. Vatandaş oluşamayışının temel nedeni olan bu anonimleşmeyen kişilerin, kurumları baypas ederek iş yapmayı “tek yol” olarak içselleştirdikleri ve kurumsal bir düzeyde devlet varlığını aramadıkları görülmektedir. Muhtar ile olan ilişkileri kurumsal bir düzeyde kurmak yerine, “muhtarı devlet olarak” gören veya onu “komşulaştıran/akrabalaştıran” ilişki biçimi bu paradoksun anlaşılmasını kolaylaştırabilir. Kaçak kat çıktığı için kurumlarla sorun yaşayan bir mahallelinin, bu sorunu kurumsal bir düzlemde çözmek yerine muhtarı enformel bir ilişkiye zorlayıp, onu bu işi çözecek birini bulmaya teşvik etmesi bu durumda yadsınamaz. Böylelikle muhtar sadece mahallesinde değil, yerel yönetimleri harekete geçirmek içinde enformel ilişkiler kurar. Bu ilişki ağı, zamanı geldiğinde patron-adamı ilişkisini

harekete geçirerek yerelin merkez tarafından bu ilişki ağı sayesinde kullanılmasına olanak verir. Seçim zamanlarında sıklıkla gündeme gelen imar affı, yol, su, elektrik hizmetlerinin birer pazarlık konusuna dönüşmesi de bu ilişki ağlarının aktifleşmesi ile meydana gelir.

Muhtarının fakir, varoş gibi sıfatlar ile tanımladığı, kent algısında “uzak durulması gereken yer”, “tehlikeli” olarak işaretlenen ve uyuşturucunun yaygın olduğu bir mahallenin muhtarı Semra, mahallesine İzban¹⁶ durağı yapılması için eski muhtar olan eşinin ve şimdiki muhtar kendisinin çok uğraştığını ama mahalleye istasyon yaptıramadıklarını ifade etmiş ve kurumların sorumluluk almadan, “topu sürekli birbirlerine attıklarını” söylemiştir. Bu mahalleye komşu başka bir mahallenin muhtarı Yavuz da aynı durumdan yakınmış ve bir istasyonun mahalleyi şehre bağlayacağını ağlamaklı bir ifade ile dile getirirken; devletin unuttuğu, yol olmadığı için hastasını kasabaya/şehre yetiştiremeyen bir drama filmi sahnesini anımsamamak oldukça zordu. Yavuz’un ben söz verdim “bir gün o tren burada duracak” derken, bunun salt bir ulaşım ihtiyacından kaynaklanmadığını, “terkedilmiş, unutulmuş, ilgilenilmeyen, kabullenilmeyen ve kent kimliğine katkısı reddedilen” bu yerlerin kabulü için verilen uğraşı ifade ettiği oldukça açıktı. Oraya bir istasyon kurulması oranın kent tarafından tanınması, kabul edilmesi olarak anlaşılmaktadır. Gerçekten de coğrafi olarak dere yatağının yamacında bulunan bu bölgede ulaşım bir sorundur. Mahallelinin kent yaşamına dahil olmasının en kolay yolu, bölgeden geçen raylı sisteme entegre edilmesidir. Fakat muhtarlar, kurumların çeşitli bahanelerin arkasına saklanarak, durak inşa etmemekte direttikleri ifade etmişlerdir. Semra, bu direktmenin mahallenin varoş, fakir bir yer olmasından kaynaklandığını ama “kodamanların” oralardan çok yer aldığını ve “imar girince” onlar istemese de buraya durak yapılacağını söylemiştir. Muhtarın, belediyenin bu sınıfsal tutumunu ortaya koyarken yaptığı, “mahallenin şimdiki niteliği” ile kodamanların dönüşümü başlatmaya yetecek miktarda “yer kapattığında” ortaya çıkacak mahalle karşılaştırması, Türkiye’de kentsel dönüşüm sürecini hem sermaye hem de kurumlar bazında ifşa etmektedir.

Kamu kurumlarının bu eşitlikçi olmayan tutumları sosyal ve mekânsal kopukluğu, kent içindeki etkileşimi azaltarak süregelen hale gelmesine katkıda bulunmaktadır. Kamusal alanda etkileşimin azalması “ötekinin” oluşumunu

¹⁶ Aliğa-Selçuk arasında ulaşım hizmeti veren, kentin kuzeyi ile güneyi arasındaki raylı sistem.

kolaylaştırmaktadır. Kamusal alana dahil olamayan kentsel yoksulların, grup-içi bağları güçlenmektedir. Kentte hayatta kalmanın bilgisini “mahalleli” olarak elde ederler. Bu tip mahallelerde, mahallenin büyük bir aileye dönüşmesinin, komşunun akrabalaşmasının, muhtarların “mahallenin dokusunun” korunmasını istemesinin ve mahalle içi yardımlaşmanın yaygın olmasının sebebi, mahallelinin kendisini kentin karşına konumlandırmasından, kenti bir mücadele alanı olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. Bireyin kent içinde anonimleşememesinin, sürekli bir “bağ” aramasının ve mahallesinin kimliğine sarılmasının, patron-adamı ilişkilerini, cemaatleşmeyi, hemşerilik ilişkilerini canlı tutmasına ve yeniden üretmesine neden olur.

Kent hafızasında olumsuz sıfatlar ile işaretlenen yerlerin, kurumlar eliyle de kentin dışında tutulduğu, kent içi etkileşimi arttıracak ulaşım yatırımlarının bin bir bahane ile sürekli ertelendiği o mahallelerin birer sakini olan muhtarlar tarafından sıklıkla ifade edildi. Arif’in “İzmir’in göbeğinde تنها bir yerde kaldık. Sıkıştırdılar bizi. Burası tamamen köhne bir yer oldu. Köy gibi oldu” diyerek tanımladığı mahallesi, etnik ve sınıfsal olarak oldukça homojen bir mahalledir. Bu mahallenin sınıf-altı bir mahalle olduğunu, kent içinde suç ve uyuşturucu ile ilişkilendirildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Gerçekten de kentin cazibe merkezlerine kuş bakışı uzaklığı iki kilometreden fazla olmayan bu yerin, sınıfsal olarak bu kadar ayrışması ancak kurumsal bir “sıkıştırma”, “unutma” ile mümkün olabilir. İzmir’in ikinci grup mahalle niteliğine haiz bir mahallesinde yapılan araştırmada periferide yer alan mahallelere ilişkin kurumsal kayıtların oldukça kısıtlı iken, orta ve üst sınıf sakinlerin yaşadığı, tarihi, kültürel ve ekonomik olarak kente katma değer sağlayan diğer bölgelerin yaklaşık bir asır geriye giden haber ve görsellerine erişmenin mümkün olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu bölgelerde her ne kadar yerleşmeler eskiye dayansa da kent tarihinin burjuvanın tarihi üzerinden tutulduğu/inşa edildiği (Bektaş-Ata, 2019:57), bugün kentlerde hâkim olan sınıf temelli kentsel ayrışmanın, kurumların bu alanlara yönelik tutumları ile hala sürdürüldüğü görülmektedir. Semra’nın “Belediyeler buradaki insanları küçük görüyorlar. Buralar varoş ya, fakirleri her halde küçük görüyorlar” diyerek belediyenin/kurumların mahalle algısını işaret etmesi ve Osman’ın “O zaman [seçim zamanlarında] çok iyi geliyoruz akıllarına. Ama seçim bittikten sonra ne hikmetse unutuluyoruz” beyanı ile kurumların/siyasilerin

tutumlarını ortaya koyması birbiri ile örtüşmektedir. Kent hafızasında yeterince yer edinmeyen, edildiği kısmının da “istenmeyen” olarak işaretlendiği bu alanlar, muhtarın tek başına o koca boşluğu doldurmaya çalıştığı yerlerdir.

Sonuç olarak mahalle niteliği ve kurumların tutumu arasında salınan muhtarın fonksiyonelliği oldukça geniş bir ölçeğe sahiptir. Bu ölçeği belirleyen iki temel unsur vardır. Orta-alt ve alt sınıftaki mahallelerde rastlanan kamu hizmetlerindeki süreksizlik, mahallede muhtar altyapı sorunlarının çözüm merkezi haline getirir. Mahalleli ile kurduğu ilişkinin yoğunluğundan kaynaklı olarak geniş bir enformel aksiyon alanı olan muhtar, kurumların mahallede bıraktığı boşluğu doldurmak için formel olarak da ağır bir yük altına girer. İkincisi, mahallenin sınıf yapısına ve yerleşik vatandaşlık bilincine bağlı olarak, mahallelinin kurumları aksiyon almaya zorlama kapasitesidir. “Muhtar olmasa mahallede kaos olur” ve türevlerini söyleyen ikinci grup mahalle muhtarları, mahallelinin kurumlar ile ilişki kurmadaki yetersizliğine dikkat çekmektedirler. Bu yetersizlik muhtar mahalledeki başat aktör haline getirir. Diğer taraftan, geçtiğimiz kısımda ifade edildiği gibi, elektrik, yol, çöp, su vb. altyapı ile ilgili meselelerde gerekli kurum ile iletişime geçip, hizmet “talep” eden mahallelerde, muhtarın iş yükü ikinci grupta yer alan meslektaşlarına göre oldukça hafiftir. Burada mahalle niteliği ve kurumların tutumu iç içe geçmiş gibi gözükmektedir. Yani mahallenin sınıfsal yapısı otomatik olarak kurumu harekete mi geçiriyor, yoksa mahalleli mi kurumu hizmetin sürekliliği için zorluyor. Bu iki durumun birbirinden beslendiği, birinin diğerinin sebebi olmadığı gözden kaçamamalıdır.

4.3. KOMŞULAŞAN/AKRABALAŞAN MUHTAR

Geçtiğimiz sayfalarda gerek kentleşme eğilimleri, kentte hayatta kalmanın pratiği, sosyokültürel ve ekonomik durum gibi makro, gerekse mahalle içi ilişkilerin yakınlığı gibi mikro nedenlerle ikinci grup mahallelerde bir hemşerilik, cemaatleşme, komşulaşma ilişkisinin ortaya çıktığından bahsettik. Muhtar bu ilişki açısından bağımsız değildir. Bu kısımda muhtarın mahalledeki somutlaşma biçimlerinden biri olan ve kaynağını içinde bulunduğu sosyo-mekândan alan komşulaşmış/akrabalaşmış muhtar biçimi ve bunun özel sebepleri üzerinde durulacaktır. Ayrıca bir tarafta muhtarın böyle bir düzleme otururken, diğer tarafta Weberyen anlamda memur tanımına neden

yaklaştığını irdelenecektir. Bunu yaparken, mekâna, yerelin kurumları dönüştürücü etkisine ve Weber'in memur tanımına da kısaca değinilecektir. Muhtarın mahalleli ile kurduğu ilişkinin yoğunluğu ve yakınlık düzeyi, muhtarın somutlaşma biçiminde oldukça etkili bir değişkendir. İçinde bulunduğu sosyo-mekandan bağımsız ol(a)mayan muhtar, mahallede örülü ilişki ağlarının belirleyici etkisi altındadır.

Mekân, içinde toplumsallık barındırır. Onu konumdan/yerden ayıran, içerdiği toplumsal kesimlerin gündelik pratikleriyle ve birbirleri ile olan ilişkileriyle örülmesidir (Şentürk, 2014:145). “Örneğin bir mahalle, devinim halindeki sokaklarıyla, mimarisiyle, komşular arasında örülen/örülemeyen ilişkileriyle, süreklilik/süreksizlikleriyle ve üretim biçimleriyle bir toplumsal mekândır” (Bektaş-Ata, 2019:21). Tek tek bireylerin oluşumuna katkı verdiği ve onun ile etkileşimde olan mekân, zaman içinde bir kimlik ve ruh kazanır. “Mahalleli/mekân kullanıcısı gündelik çevre yoluyla kendisini ortaya koyar ve anlar; yaşanan mekân, davranışlara, davranışlar yaşanan mekâna anlamını verir” (Schuitema, 2016: 25'den aktaran: Bektaş-Ata, 2019:22). “Bu sebeple, ‘failin içsel dinamiklerini’ ve ‘sosyomekânsal bağlamın çok yönlü karakteristiğini’ ortaya çıkarmak ve bu ikisi arasındaki diyalektik ilişkinin fail ile hareketinin çoklu bağlamlarını nasıl etkilediği ve değiştirdiğini anlamak önemlidir (Madanipour, 2003:3'ten aktaran: Bektaş-Ata, 2019:22). Muhtar ile toplumsal mekân olan mahalle arasında kurulu ilişki de bu bağlamdan beslenir. Muhtarın ve mahallelinin davranışlarını etkileyen mekânın niteliğidir, mekânın yeniden üretimini sağlayan da muhtar ile mahalleli arasındaki süregelen ilişkidir.

Mahallenin niteliği, muhtarın “ne yapacağını” çok kısa sürede atayarak, muhtarı hızlı bir şekilde dönüştürme gücüne sahiptir. Mahallelisine benzemeyen birinin muhtar seçilmesi oldukça zordur. Mahalle ve muhtar arasında oluşabilecek bir doku uyumsuzluğu hem muhtarın hem de mahallelinin çıkarına olmayacaktır. Çünkü o toplumsal mekânın muhtara biçtiği bir rol vardır ve mahalleli muhtardan “bir boşluğu doldurmasını” bekler. O boşluğu doldurmayan birinin bir sonraki seçimlerde seçilmesi mümkün değildir. Bu nedenle mekâna bağlı olarak bir tarafta muhtar komşulaşırken diğer tarafta klasik anlamda bir memur tanımına yakınlaşır.

Muhtarın iş tanımının/formel alanının dışında kalan işleri yapıyor olması, mekânın yapısından kaynaklıdır. Resmi olarak yapmak zorunda değildir ama sosyo-mekân ona o rolü biçmiştir ve muhtar da mahalleli de bunun farkındadır. Burada

mekân kullanıcısı ile muhtar arasında yazısız, hatta “lafı bile edilmeyen” bir sosyal sözleşme mevcuttur. Muhtar yapmak zorunda olmadığı işleri yapmasını bazen bunun “bir gönül işi” olduğunu söyleyerek bazen de sosyo-mekânın dayattığını sosyal sözleşmeden kaynaklı olarak “mecbursun” diyerek meşrulaştırır. “Muhtar olarak gecenin bir yarısı yetim bebek üşümesin diye araban ile gidip odun-kömür almak durumunda kalıyorsun. Aldığımız maaş büro giderine ve araç yakıtına ancak yetiyor. Emekli maaşım olmasa bu işi yapamam. Bu iş sevgi, samimiyet, heyecan ve özveri işi. Yoksa bu kadar insanın kahrını çekemezsin” (Şükrü). Muhtarın vatandaş tarafından konumlandırıldığı pozisyon onun yapmak durumunda olduğu iş çeşitliliğini oldukça arttırmaktadır. Mesai saati dışında olması bir yana, gecenin bir yarısı gelen telefon çağrısı ile harekete geçtiğini söyleyen birçok muhtar vardır. Bu durumun, yaptığı işin bir kazanç sağlamak bir yana, ekonomik durumunda kötüleşmeye sebep olduğunu söyleyenler vardır. Bu iş “sevgi, samimiyet...” işi derken, muhtarlığı nereye koyduğunu ve kendisini nasıl tanımladığını da ortaya koymaktadır.

Muhtarlığın tanımlanmasındaki muğlaklığın, enformel alanının mekâna bağlı olarak çeşitlilik ve farklılık göstermesinden kaynaklandığı gözden kaçmamalıdır. Onu içinde bulunduğu bağlam, bu bağlam içindeki konumlanması ve yaptığı “şeyler” üzerinden incelemek, muhtarlığın ne olduğunun ve muhtarın ne iş yaptığının daha doğru bir değerlendirmesine imkân verir (Bkz. Bölüm 5). Muhtarın mahallede bir komşu/akrabaya dönüşmesi onu formel bir figür olmaktan uzaklaştırır. Muhtar, ikinci grup mahallelerde, vatandaş ile bir kamu çalışanı veya bir seçilmiş ilişkisi kurmaz. Mahalleden biridir ve mahallenin algısında “abi, abla, baba, oğul, anne, kardeş vs.” şeklinde yer eder. Yani sadece mahalleden biri değil, aynı zamanda aileden biridir. Bu ilişki düzeyi doğal olarak vatandaşın her “sıkıştığında” muhtara başvurmasına sebep olur. Diğer taraftan, gününün büyük kısmını muhtarlık evinde evrak başında geçiren muhtarın mahalleye “katılması” oldukça güçtür. Muhtar ile vatandaş arasındaki ilişkinin niteliğini muhtara nasıl ulaşılabilceğinden de gözlemlemek mümkün. Her an ulaşılabilir, aranabilir bir muhtarın muhtarlık evinde durmaması sorun değildir. Fakat, muhtarın “yerinde” olması gerektiğinden hareketle, muhtara ulaşmak isteyen veya muhtarı arayacak kadar yoğun bir ilişkiye sahip olunmadığı durumlarda muhtarın mesai saatleri içinde büroda olması gerekmektedir. Birinci grup mahallelerde ortaya çıkan durum budur. Vatandaş muhtarı bir tür gözlem altında tutar ve algılarda

muhtarlık bürosu bir “kamu ofisidir”. Her an ulaşılabilir olan muhtar için büroda olmamak vatandaş tarafından bir problem haline getirilmemektedir. Muhtar “buralardadır” ve er geç vatandaşın işini görecektir. Telefon ile arar, iş yerine gider, evine gider veya kahvehanede karşılaşır. Nerede oturduğu bilinir, o yüzden ofiste ulaşılabilmesi, yarınki mesai saatinin beklemesine sebep olmaz.

Muhtar-vatandaş ilişkisinde mekânın niteliğine bağlı olarak ortaya çıkan bu ikilik, muhtarın mahalledeki konumlanması ile ilişkilidir. Weber’e göre her memur açıkça tanımlanmış, sınırları belli bir sorumluluk alanına sahiptir. Orta-üst ve üst sınıf mahallelerde muhtarın eylem repertuarını belirleyen sınır genel olarak formel alan içinde yaptıklarıdır. Bu nitelikte bir mahallenin muhtarının mesaisini neye harcadığı sorulduğunda “Tebliğat işleri var. Islak imzalı evrak isteyen makamlar için gelip bizden evrak alıyorlar. Artık eskisi gibi evrak verme şeyi yok. Vatandaşlar internet üzerinden, e-devlet üzerinden evraklarını alabiliyorlar. Ama bizim günümüzün büyük bir kısmı postacıdan tebligat almak, vatandaşa tebligat vermekle geçiyor” (Galip) diyerek oldukça formel bir iş tanımı yapması muhtarlığın bir kamu kurumuna/ofisine yaklaştığını gösterir. Yani muhtar, bir mesaiye tabidir ve yasal yükümlülükleri dışına genelde çıkmaz. Orta-alt ve alt sınıftaki mahallelerde muhtarın iş tanımının bir sınırı yoktur. Muhtar bir mesaiye de tabi değildir. “Muhtarlığın saati olmaz, ben 24 saat görevdeyim. Telefonum hep açık. Herkeste, her yerde telefonum var” (Kadir) beyanından muhtarlığın “kapalı ve sınırlı” bir kurum olmadığını okumak olanaklıdır. Her an ulaşılabilir olmak ve “ulaşılamama” hakkından feragat etmek, mahallenin sınıfsal konumundan ve mahalleli-muhtar ilişkisinin niteliğinden kaynaklanır. Formel alanının aslında iş yükünün çok az bir kısmını oluşturduğunu söyleyen ikinci grup mahalle muhtarları yaptıkları işlerin “%90’ ının [onlarla] alakası olmayan işler” olduğunu ve “İş bulma, hastaneye götürme, evde kavga olması, yangın olması, yardımlar...” (Doğan) gibi enformel alanın dayattığı işlerle meşgul olduklarını ifade ederler.

Yine Weber, memurların dahil oldukları örgüt içindeki işleri ile bu alanın dışına çıktıklarındaki özel yaşamları arasında fark olduğunu ve bu iki alanın birbirinden ayrıldığını söyler. Bu bağlamda eğer muhtar bir memur ise --ki haklar açısından memur statüsünde olmamasına rağmen, yargılanırken memur niteliği ile yargılanırlar-- Weber’in memur tanımı içine alabileceğimiz muhtarlar varken, Weber’i

yanlışlayan muhtar deneyimleri de oldukça fazladır. “Gece saat kaç olursa olsun” ulaşılabilir olan, “İnsanların hem komşusu hem annesi, hem babası, hem dert ortağı” olan, “kimin aç, kimin tok yattığını” bilen, mahalledeki herkesi tanıyan birinin klasik anlamda bir memur tanımından oldukça uzak olduğu açıktır. Orta-alt/alt bir mahallenin muhtarının diğer kamu personeline kıyasla oluşturduğu karşılıklı izaha gerek bırakmayacak açıklıktadır:

Muhtar vatandaşın dert ortağıdır, derdini dinler, sorunu varsa kurumlara bildirir. Yani bütün sorunu muhtar çözer. Belediyeciliği yapar, kaymakamlığı yapar, insanların ne yaşadığını bilir. Biz muhtara da Milletvekiline (MV) de oy veriyoruz. Ben seçimden seçime mahallem de MV görüyorum. O da geliyor halkın içine girmiyor, beni ziyaret edip gidiyor. Bu insan, bu mahallelinin ne çektiğini görebilecek mi/görüyor mu? Göremiyor. Ama muhtarlar bire bir. Gece 2’de beni arıyor. Çocuğum hasta, arabam yok, ne olursun beni hastaneye götür diye. Komşusunu değil muhtarı arıyor. O yüzden muhtar önemli faktör. İnsanların hem komşusu hem annesi, babası, dert ortağı. Her şeyi ile muhtar dolduruyor. Bunu kaymakam, vali, MV görmüyor, Ankara da oturan da görmüyor. Muhtar görüyor. (Halil, Buca, İzmir)

Diğer taraftan orta-üst ve üst sınıfta yer alan mahalle muhtarlarının yasal olarak belirlenmiş mesai saatinin dışında ulaşılmaya ikinci grup mahalle muhtarları kadar açık olmadıkları görülmüştür. Bu niteliğe haiz mahalle muhtarları, enformel olarak nitelendirilebilecek iş yükünden hiç bahsetmedikleri gibi, mahalleli olan ilişkilerini tanımlarken, komşuluk ilişkilerine ve “anne, baba, abla, kardeş” gibi ailevi sıfatlara da referans vermemişlerdir. Sınıf altı olarak nitelendirilebilecek bir mahalle muhtarının mahalleli-muhtar ilişkisinin düzeyine ilişkin yaptığı çarpıcı açıklama, muhtarın konumlanması ve somutlaşma biçiminin mahalleler arasında nasıl farklılaştığını gözler önüne serer:

Bir kere giyimden, kıyafetten başlıyor fark. [Oralarda] Hanım Efendi, beyefendi, burada dayı amca abla. Orada resmi, burada biz aile gibiyiz. 2000-2500 hane var, hangi kapıya gitsem, itinden, puştundan, hapçısından, gider evine oturur, yemeğimi yer, çayımı içer çıkarım. Öyle, akraba gibiyiz. Hepimiz birbirimizi tanıyoruz. Ben öyle sizli bizli lafı sevmem. (Semra, Konak, İzmir)

Kentsel dönüşümün hâkim konut biçimini değiştirmedeği tek katlı veya 2-3 katlı apartman gecekondularının var olduğu mahallelerde sakinler arasındaki ilişki daha yoğundur. Komşunun akrabalaştığı¹⁷ bu yerlerde, muhtarın bir mahalleli olarak herkesi herkesten daha iyi tanıdığı düşünüldüğünde “aile/akraba gibiyiz” demesi şaşırtıcı değildir. Bu durumun kenar mahallelerde oldukça yaygın olduğu

¹⁷ “Komşunun akrabalaşması” kavramını Leyla Bektaş Ata’nın “Limontepe’de Yaşamak, Büyümek, Beklemek” isimli kitabından ödünç aldım.

görülmektedir. Bu tip yerlerde kentsel dönüşüme duyulan arzu, özellikle birinci ve ikinci kuşakta “yerinde dönüşüm” ihtimali ile korelasyon içindedir. Mahallenin büyük bir aileye dönüşmesi, yerinden eden kentsel dönüşüm pratiğinden dolayı, birbirinden ayrı düşmek istemeyen mahalle sakinlerinin tutunduğu hayatta kalma pratiğidir. Muhtarların ve bu tip yerleşmelerdeki vatandaşın kentsel dönüşüme şüphe ile yaklaşması bundandır.

Mekânın fiziki yapısının ve içerdği toplumun sosyo-kültürel ve ekonomik durumunun muhtarın mahalleli olan ilişkisindeki dönüştürücü etkisini, kentsel dönüşüme girmiş mahallelerde gözlemlemek mümkündür. Türkiye’de hâkim kentsel dönüşüm pratikleri (Bkz. Bölüm 3), sadece mekânın fiziksel görünümü değil, o mekânın ekonomik, sosyo-kültürel ve sınıf yapısını da değiştirmektedir. Bu değişim, muhtarın değişen yapıya bağlı olarak kendisini yeniden üretmesini, mekânın pratiklerine ayak uydurmasını gerekli kılmaktadır. Yerelin kurumları dönüştürücü etkisini, on yıl gibi kısa bir süreye yayılan, kentsel dönüşüm geçirmiş mahalle muhtarlarının gündelik hayatta eyledikleri pratiklerinden okumak olanaklıdır. Geleneksel olarak mahalleye “giren-çıkan” kontrol eden, bu bilgiye sahip olan ve bunun kaydını tutan muhtar, çeşitli sebeplere bağlı olarak¹⁸, özellikle büyük kentlerin kalabalık ve devingen mahallelerinde bu kontrolü kaybetmiştir. Orta-üst ve üst sınıf mahallelerinde vatandaşın kurumlarla etkileşimde muhtarın aracılığına ihtiyaç duymadığından ve muhtara işinin nadiren düştüğünden bahsetmiştik. Fakat, muhtarlığın “devlete dönüştüğü” mahallelerde, muhtarın hala mahalle üzerinde belirli bir düzeyde kontrolü ve oldukça kapsamlı bir bilgisi vardır. Böyle mahalleler, muhtarların “varoş”, “kenar” olarak tanımladıkları, mimarinin yatay olduğu ve mahalleli arasındaki ilişkilerin birinci grup mahallelere kıyasla oldukça yoğun olduğu yerlerdir. İşte bu tip mahalleler muhtarın komşulaştığı, mahalleye hâkim olduğu yerlerdir. Fakat, kentsel dönüşüm ile tanışan bu tip yerlerde dokunun tamamen bozulması, mahallelinin kentin farklı yerlerine dağılmak zorunda kalması ve kentsel dönüşümün niteliğine bağlı olarak o bölgeye farklı sınıfların yerleşmesi, Türkiye’de kentsel dönüşümün tanımlayıcı niteliklerindendir. Yerel yapının dönüşmesinden muhtarın somutlaşma biçimi de payına düşeni alır. Kentsel dönüşüm geçiren alt sınıf

¹⁸ E-devlet ve benzeri dijital dönüşümler sonucu muhtardan alınan çeşitli evrakların çevrimiçi edinilebiliyor olması, nüfus hareketlerinin nüfus müdürlükleri tarafından kayıt altına alınması, kalabalıklaşan kentlerdeki büyük mahallelerin on binlere varan nüfusu gibi sebepler.

mahallelerden birinin, kısa bir sürede kentin cazibe merkezi haline gelmesi, muhtarın mahalleli ile olan ilişkilerinden iş pratiklerine kadar uzanan kapsamlı bir değişikliğe sebep olmuştur. Dönüşümden önce de aynı yerde muhtarlık yapan Ali, değişimi şöyle özetler:

Eski [Mahallesi] geneli bağ bahçe ile uğraşan, asgari ücretli çalışanların yoğun olduğu bir mahalleydi. Ama şimdi kültürel anlamda elit bir yere dönüştü. Belediye başkanları, emniyet müdürleri, vali yardımcıları, iş insanlarının oturduğu bir mahalleye dönüştü. Eski ile yeni arasında çok önemli fark var. İmar ile mahalle başka bir yere dönüştü. (Malatya)

Değişime yönelik değerlendirmesini yaparken, değişimin sebep olduğu bazı şeylerden de yakınan muhtar “mahalleye giren-çıkanı” artık kontrol edemediğini, çünkü kimsenin gelip muhtara bilgi vermediğini ve mahalledeki görünürlüğünün azaldığını anlatmıştır. Yukarıda bahsettiğimiz, mahalleye “katılamama” durumu, değişen mahalle niteliğinde kendisini hemen göstermiştir. Giden toplumsal kesimin yerine yerleşen yenisi, muhtarı öncekinin konumlandığı yere konumlandırmamaktadır. Muhtar, yeni gelenler için ihtiyaç duyulan, aracılık yapacak, kendisi ile akrabalık/komşuluk ilişkisi kurulacak biri olmaktan uzaklaşır. Bu durum muhtarı formel bir alana sıkıştırarak, mahalleli ile kurduğu enformel işlerden kaynaklı yakın ilişkisini de sonlandırır.

Sonuç olarak, mekânın niteliğine bağlı olarak, muhtar deneyimlerinde, mahalleli-muhtar ilişkilerinde, enformel alanın oluşum ve sınırlarında mahalleler arasında karşıtlık diyebileceğimiz düzeyde bir farklılaşma ortaya çıkmaktadır. Kentte hayatta kalmanın yolunu, henüz kente yeni geldiğinde, kuracağı enformel ilişkilerde arayan ve bu yüzden kümelenme şeklinde bir kentleşme eğilimine girenler, bu ilişkileri mahalle içinde canlı tutarlar. Kenti öteki olarak konumlandıran orta-alt ve alt sınıf mahalleler, yaşadıkları mekânın kimliğine bürünür ve bu kimliği yeniden üretir. Bu tip mahallelerde, mahallelinin komşulaşması enformel ilişkileri besler. Muhtarın önemli bir figür olduğu bu yerlerde, muhtarın bu ilişkilerin merkezinde olması kaçınılmazdır. Bu yüzden muhtar, komşulaşmanında ötesine geçerek, bir akrabaya, ailenin bir ferdine dönüşür. Diğer tarafta, bireyselleşmiş, vatandaşlık bilincine sahip ve kent içindeki devingenliğini bir gruba bağlı olmadan gerçekleştirebilen sosyal kesimlerin, muhtar ile bir ilişkisi yoktur. Diğerinin aksine muhtar el üstünde tutulması gereken bir figür değildir. Muhtarlar konfederasyonunda görevli ve İzmir’de muhtar olan Zeynep’in “Mesela [üst sınıf bir mahalle] muhtarım tebligat ile ilgili sorunlar yaşıyor. Sosyo-

ekonomik olarak yüksek mahallelerde muhtarı eziyor, tebligatı neden aldığının hesabını soruyor. Muhtar değil misin yerinde oturacaksın diyor.” şeklinde ortaya koyduğu üst sınıf bir mahallenin muhtar-vatandaş ilişkisi, farklılaşmanın kutuplarını ortaya koyar. Bu farklılık, muhtar deneyimlerinin de farklılaşmasına neden olur.

4.4. MUHTARSIZ MAHALLE OLUR MU?

Muhtar deneyimlerinde ortaya çıkan karşıtlığın karşımıza çıkardığı en büyük sorulardan biri “muhtarsız mahallenin” olup olmayacağıdır. Bu soruya cevap ararken, muhtarın ne iş yaptığı ve mahallede nasıl bir boşluk doldurduğu üzerinden hareket edilecektir. Bunu yaparken, muhtarın enformel ve formel alanına ve muhtar-vatandaş ilişkisine değinilecektir. Ayrıca muhtarın, vatandaş ile devlet (kurumlar) arasında kurduğu aracılığa ve devletin yerelin ağlarına ulaşmak için araçsallaştırdığı muhtar da ele alınacaktır.

“Muhtarsız olur mu?” sorusuna verilen cevaplar iki ana eksen etrafında yoğunlaşmaktadır. Mahallenin niteliğine bağlı olarak, muhtarlar yoğunlukla ya enformel alanlarını ve buradan doğacak boşluğu ya da formel alanlarından doğacak boşluğu işaret etmişlerdir. Bazı muhtarlar, her iki alanı işaret ederken, muhtara artık gerek kalmadığını ifade edenler de olmuştur. Aynı kurumsal yapıya sahip olmalarına rağmen, ortaya çıkan bu çeşitliliğin ve zıtlığın kaynağı nedir? Kurumsal yapı itibariyle sabit kabul ettiğimiz bu kurumun yokluğunun bazı yerlerde “kaosa” sebep olabileceken, bazı yerlerde “fark edilmemesine” neden olan faktörler nelerdir? Kurumun/aktörün bu denli farklılaşmasına sebep olan toplumsal yapıyı ve bu yapının aktör ile olan ilişkisini Bourdieu’nun habitus ve toplumsal tabakalaşma kavramlarına değinerek inceleyeceğiz. Çünkü, muhtarlık deneyimin farklılaşmasına neden olan içinde bulunduğu “yapılanmış yapıdır”.

Muhtarın eksikliğin mahallede formel/kurumsal veya enformel bir boşluk bırakacağı yönündeki beyanların mekânın niteliği bakımından düzenli bir eğilim gösterdiği görülmektedir. Bu boşluğa sebep oluşturan faktörlerin yapıya bağlı olarak ortaklaşması, bir kere daha yapıyı ve yapanı mercek altına almamızı gerekli kılar. Çünkü muhtar ile ilişkilerin yapısını belirleyen failler(mahalleli), kendi sınırlılıkları içinde hareket ederler. Failin sınırlarını belirleyen de içinde bulunduğu toplumsal yapı

ile ait olduğu habitusudur. Bu noktadan hareketle, faillerin sınırlarının genişliği ile muhtara duyulan ihtiyaç arasında ters bir korelasyon olduğunu söylemek mümkündür.

“Bu mahallede muhtara ihtiyaç var mı/muhtarsız olur mu?” şeklinde yöneltilen soruya verilen cevaplar, genellikle failin sınırlılıkları üzerinden şekillenmiştir. Verilen cevabın menfi veya müspet olması bu durumu değiştirmemektedir. Üst sınıf bir mahalle muhtarının, muhtarlığa neden ihtiyaç kalmadığının sebebini ortaya koyarken yürüttüğu mantık, mahallelinin “sınırlarının” ne kadar geniş olduğu üzerinden şekillenir:

Yani ben kendi mahallem açısından düşünürsem, benim mahalleimde muhtara pek gerek yok. Her ne kadar biz devletin bir basamağı isek de her evde internet var. Yani insanlar cep telefonlarını artık şey [tüm resmi işlerini halledebilecekleri bir araç] gibi kullanıyorlar. Özellikle e-devlet üzerinden her türlü şikayetlerini yapabiliyorlar. Yani ben o görüşeyim. Kendi mahallem açısından muhtarlık olmayabilir (Galip, Karşıyaka, İzmir).

Kendi mahallesinin sakinlerinin muhtarın aracılığına/varlığına ihtiyaç duymamaları, onların kentte yaşamın bilgisine sahip olmalarından kaynaklanır. Mahalleli, ancak muhtarın aşabileceği/esnetebileceği bir sınıra sahip değildir. Diğer taraftan, alt sınıf bir mahalle muhtarının da “tuşlu telefon” üzerinden neden “kendi mahallesinde” vatandaşın muhtarsız yapamayacağına getirdiği açıklama, failin sınırlılıklarının toplumsal sınıf bazında “telefon” çerçevesinde nasıl şekillendiğini gözler önüne serer:

*[Kurumlarla ilişki] Kuramaz. Vatandaş tuşlu telefon kullanıyor. **Ufak bir nüfus cüzdanı değişikliğini bile yapamayan vatandaş devlet kurumlarını nasıl bilsin.** Vatandaş muhtarsız yapamaz. Daha vakfin yolunu bilmeyen insanlar var. Okuma yazması olmayan insanlar var. Kendi mahallem için söylüyorum muhtarsız olamaz [Vurgu yazara ait](Ramazan, Buca, İzmir)*

Üst sınıf mahalle muhtarı, evinde interneti, akıllı telefonu olduğu için vatandaşın muhtara ihtiyacı olmadığını ifade eder. Alt sınıf mahalle muhtarı vatandaşın muhtara ihtiyaç duyduğunu “tuşlu telefon” kullanıyor olmasına bağlamaktadır. Burada muhtarın “tuşlu telefon” referansını kullanması aslında vatandaşın akıllı telefona erişiminin olmadığını aktarmak değildir. Okur-yazar olmayan veya eğitimi ilkokul ile sınırlı birinci kuşağın, bu teknolojik değişime ayak uyduramadığı, akıllı telefonu kullanamadığıdır. “Nüfus cüzdanını bile değiştiremeyen” vatandaşın kurumlar ile etkileşim kuramayacağıını söylerken, failin sınırlarından bahseder. Üst ve alt sınıf mahalle muhtarlarının ne tür bir boşluk oluşacağı ve bu boşluğun neden oluşacağına yönelik cevaplarının, formel ve enformel alan olarak ayrışması, bu boşluğun failin sınırlılığı ile doğrudan ilişkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Formel alanda bir boşluk oluşacağını söyleyen muhtarlar, failin sınırlarından ziyade, altyapı işlerinin takibi ile

evrak işlerinin aksayacağını söylerler. Diğer taraftan alt sınıf mahalle muhtarları, mahallelinin kurumlarla etkileşimin bilgisine sahip olmadığı, yardıma erişiminin kesileceği, mahallenin “öksüz kalacağı” ve “muhtarsız yapamayacağı” gibi tamamen failin sınırlarını işaret eden sebepler ileri sürmüşlerdir.

Bourdieu, yapı ve eğilim üzerinden geliştirdiği habitus kavramıyla, sosyal çevrenin bireyin yatkınlık ve yönelimlerine etkisini ortaya koyar (Bektaş Ata, 2019: 34; Swartz, 2013:147). Habitus doğuştan gelen bir yeti değildir. Ailede ya da emsal gruplarında yaşanan sınıfa özgü sosyalleşme deneyimlerine dayanan, “yapılanmış bir yapıdır” (Swartz, 147). Buradan hareketle mekânda kurulan ilişkilere ve gündelik pratiklere şekil veren mekânın yapısıdır. Bourdieu, habitusun dışsal yapıların birey tarafından içselleştirildiği ve bu yapılandırılmış yapıya yatkınlık kazandığı ilk sosyalleşme deneyiminden ortaya çıktığını söyler. Bunun sonucunda içinde bulunduğu kentsel mekânın toplumsal tabakasına bağlı olarak, neyin mümkün olup neyin olmadığını ve sınırlılıklarını anlayıp içselleştirdiği ve buna bir yatkınlık kazandığı bir evreye geçer. Böylelikle habitus bireysel eylemi kurulu yapının izin verdiği ölçüde şekillendirme eğilimindedir. (Swartz, 2013: 147-148). “Bourdieu her toplumsal sınıfın ve sınıf kesiminin özgül bir pratikler kümesi doğuran kendine has bir habitusu olduğunu savun[ur]...” (Swartz, 2013:203).

Habitusun nesiller üzerinden oluşturduğu pratikteki devamlılık, muhtar vatandaş ilişkisinde de kendini gösterir. Göç ile kurulmuş mahallelerde, kente ilk göçen birinci kuşak, gerek geldiği yerde muhtar ile olan ilişkisini kente taşıdığı için gerekse kente henüz yeni geldiği için adaptasyon sorunu yaşaması ve kentte hayatta kalmanın yolunu ilişki ağlarında araması ve muhtarı her işe koşması, kentsel mekânda muhtar-vatandaş ilişkisinin yapısını belirler. Takip eden kuşaklarında, mekânın sınıfsal konumuna bağlı olarak, aynı davranış kodlarını devraldığı görülür. Göç ile kümelenme şeklinde kurulmuş bir mahalle muhtarının vatandaş için yaptığı “Temelde böyle görmüş [Ailesinden bu şekilde aktarılmış], bir sıkıntı oldu mu muhtarı arıyorlar. Elektrik için ben ona numarada versem o yine beni arayıp soruyor.” (Davut) şeklindeki değerlendirme, vatandaşın kurulu toplumsal yapı içindeki tutarlılığına işaret etmektedir. Eskiden kent merkezlerinden biri olan, fakat neoliberal dönüşüm ile sermayenin başka bölgelere kaymasıyla “şehrin merkezinde ama kenarda kalmış” bir mahalle muhtarı, mahallede habitusun kuşaklar arasındaki kalıcılığını şöyle ifade eder:

“Geleneksel olarak yaşam biçimi değişmediği için, anne babalarından bir şey kalmadığı için onlar da aynı şekilde yaşamaya devam ediyorlar” (Zeynep). Burada aileden bir şey kalmadığını söyleyen muhtar, sadece ekonomik sermayeden bahsetmez. Takip eden kuşakların “böyle gördüğünü” söyleyerek kentte yaşamın pratiklerindeki aktarımı işaret eder. Ekonomik sermayeye sahip olmayan aile, sonraki kuşağa, kentte hareketliliğini kolaylaştırıcı sosyal bir sermaye de bırakamaz.”

Bourdieu toplumsal mekânın çok katmanlılığına vurgu yaparak, toplumsal sınıfın oluşumunda üretim ilişkilerinin diğer birçok etkenden sadece biri olduğunu ve sadece ekonomi gibi tek bir nedensel mekanizmaya indirgenemeyeceğini savunur. “Onun inşa edilmiş sınıfları, toplumsal mekân içerisinde, “benzer hayat koşulları ve koşullanmalar” sağlayan, dolayısıyla “benzer yatkınlıklar” ve buna bağlı olarak “benzer pratikler” yaratan “benzer konumlar” çerçevesinde tanımlanır” (Bourdieu 1987: 6 aktaran Swartz, 2013: 215). Sahanın bilgisine dayanarak, sınıfsal olarak benzeşen yerlerdeki tutarlılığın oldukça yüksek olduğunu söylemek yanlış değildir. “Benzer hayat koşullarına ve konumlarına” bağlı olarak, enformel ilişki ağları içine girmek gibi benzer yatkınlıklar ve muhtar ile ilişkilerin de benzer pratikler sergilerler. Bu durum her sınıf için mevcuttur ve kendi içinde oldukça tutarlıdır. Orta-alt ve alt sınıfta yer alan mahallelerde, muhtarların, yokluklarında 1) vatandaşın kurumlarla etkileşimde yetersiz kalacaklarını, 2) gördükleri “aracılık” ve vatandaş ve devleti “bağlama” işlevinin eksikliğinden doğacak sorunları, 3) vatandaşın yardıma erişiminin kesileceğini, 4) enformel bir boşluk doğacağını ve 5) devletin işine gelmeyeceğini, bıraktıkları boşluğun doldurulamayacağını ve kurumların yükünün ciddi oranda artacağını ifade etmişlerdir. Orta-üst ve üst sınıf mahalle muhtarları ise genel olarak 1) formel iş takibinin aksayacağı, 2) tebligat dağıtımının sekteye uğrayacağı gibi formel bir boşluğun oluşabileceğinden bahsetmişlerdir. “Muhtarsız mahalle olmaz, hele burada hiç olmaz diyen” 46 yıllık muhtar Davut, nedenini de şu şekilde açıklar:

*“Çünkü buradaki alt yapı sorunu çözülmüş değil. Burada 2-3 günde, 1 haftada bir milletin tuvaleti tıkanıyor, pislik gitmiyor. **Onun için, ayağını vursalar muhtara koşuyorlar. Başka nereye gidecekler zaten.** Kentsel dönüşüm gelse güzel olacak. Kenar mahalle olduğu için, en büyük sorunumuz da eğitimsizlik olduğu için bu mahalle muhtarsız olmaz. **Çünkü burada vatandaş en küçük bir sorun ile karşılaştı mı kaymakamı şunu bunu bilmez, muhtara hemen gelir.** Çoğu geceler 2-3’ te kaldırmışlardır bizi. O yüzden yani.” [Vurgu yazara ait] (Konak, İzmir)*

“Ayağını vursa” muhtara koşan vatandaşın, bürokrasinin hantallığı ve kurumlarla etkileşimin bir bilgi (know-how) gerektirdiği göz önüne alınca, muhtarsız yapamaması anlaşılabilir bir durumdur. Pratiklerini habitusunun belirlediği birey, sınırlılıklarının farkında olarak muhtara gider, “nereye gidecek zaten...kaymakamı şunu, bunu bilmez”. Benzer şekilde, aynı sınıfsal yapıya sahip başka bir mahalle muhtarı, yokluğunda bir “kaos” oluşacağını, çünkü “Türkiye’de kendini ifade edemeyen çok insan olduğunu” ve “hangi kuruma gideceğini” (Fatih) bilmeyenlerin, muhtarın yokluğunda boşluğa düşeceğini söyler. Böyle bir boşluğun, mahalle bilgisine yeterince sahip olmayan yerel yönetimler tarafından doldurulamayacağını söyleyen muhtarlar, kendileri ile memurlar arasındaki karşıtlığı bir kere daha ortaya koyarlar.

Muhtarın geleneksel olarak yaptığı işlerden biri merkezi yönetime mahalle bilgisini aktarmaktır (Bknz. Bölüm 5). Bu rolünün zamanla aşındığını fakat tamamen ortadan kalkmadığını söyleyebiliriz. Bu yüzden mahallelerde, mahallenin alt-üst yapı bilgisine, kimin yardıma muhtaç olduğuna, askerlik zamanı gelenlerin bilgisine muhtardan daha hâkim kimse yoktur. Weber’e göre bürokrasi, şekilciliği ve gayri-şahsi yapısı güçlendikçe daha etkili çalışır. Çünkü hali hazırdaki görevlilerin yerine başka bir “memur” gelse bile sistem önceki gibi, kendi yapısı içinde işlemeye devam eder. Muhtarlar böyle düşünmemektedir. Onlara göre, bıraktıkları boşluğun, yerlerine atanacak bir memur ile doldurulması mümkün değildir. Çünkü muhtar, fiziksel ve sosyal olarak mahalleliye en yakın kamu çalışanıdır. Mahalleye karışmıştır ve mahallenin sınıfsal konuma göre bir mesaiye de tabi olmayabilir. Fakat onu, memurdan ayıran ve muhtarların üzerinde sıklıkla durdukları nokta, kurumların veya mahalleye görevlendirilecek bir memurun mahalle bilgisine hâkim olamayışdır:

Mahallede ne sorun olursa olsun, [kurumlar] ilk bize gelirler. En canlı örneğini yeni yaşadık, depremde. İnan ki muhtarın kayıtlarından daha doğru bir kayıt yok. Enkazın altında kim var muhtar bildi. AFAD’ın yanında muhtar bulundu. [Kim] Yardıma muhtaç? Bize gelip soruyorlar kime verelim diye. Ben biliyorum mahalledeki açığı toku. (Zeynep, Konak, İzmir)

Mahalle bilgisine sadece görevlendirilecek olanın değil, kurumların da yeterince sahip olmadığı, bu nedenle, sadece vatandaşın değil, kurumların da mahallede çaldıkları ilk kapı muhtarındır. Öyle ki, muhtar varlığı ile kurumların işlerini nasıl hafiflettiğini ifade eder:

[Kurular/devlet] Fakiri, fukarayı, hastayı, askeri benden sorar. Sürekli bilgi talep eder. Biz hep bilgi dağıtıyoruz. Görünüşte bir şey yapmıyoruz ama çok şey yapıyoruz. Muhtarlıklar kaldırılсын mı diye valilere kaymakamlara sorduklarında ne demişler biliyor musunuz? Sakın ha ! Muhtarlıklar kaldırılırsa biz iş yapamayız. Bütün halk bize hücum eder. Biz onları dinlerken iş yapamayız. Muhtar bunları dinliyor, süzgeçten geçiriyor, gerekenleri bize getiriyor biz de işimizi yapıyoruz demişler. Biz halkı tanıyıp, diyalog kuruncaya kadar iş yapamayız. Muhtar zaten tanıyor demiş. (Zeynep, Konak, İzmir)

Muhtarlar, varlıkları ile sistemin yükünü hafiflettiklerini, bu yüzden muhtarlığın kaldırılmasının devletin çıkarına olmayacağını ifade ederler. Burada devletin zararlı çıkacağı yönündeki görüşün tek sebebi, kurumların mahalle bilgisine sahip olmayışı değildir. Bu duruma ek olarak, muhtarlar, vatandaştan gelen “tepkii” yumuşattıklarını ve devlet ile vatandaş arasında arabulucu olduklarını aktarırlar. Mahallede hizmet takibini iyi yapan veya kurumları mahallere yatırım yapmaya zorlayan muhtarların, bu yaptıklarından yerel yönetimlerin de fayda sağladığını söylerler:

Muhtarlar ile içli dışlı olan her zaman kazanır? Niye? Çünkü o mahallenin, bölgenin bütün sorunlarını bildirir muhtar, belediye halleder. Sonra vatandaş oyunu ona verir yaptığı için. Devlete karşı da vatandaş öyle hiss ediyor. Muhtarlık devlet ile vatandaş bağdaştırıyor. Sorun büyümeden bitiriyor. Millet genellemeyi sever, kötü bir şey ile karşılaştığında devlete mal ediyor. Ama muhtar müdahale edip, sorunu büyütmekten çözüyor. Muhtarlar hem devlet tarafından hem vatandaş tarafından uzlaşma merkezidir (Fatih, Buca, İzmir)

Muhtar sadece kurumların boşluğunu doldurarak onlara fayda sağlamaz. Aynı zamanda bazı yerlerde muhtarlıklar, merkezin, yerelin ilişki ağlarına sızmasına olanak sağlarken yereli de devlet için “okunaklı hale getirir” (Çelik, 2019). Asabiyet bağlarının, geniş aile ve aşiret yapılarının henüz canlı tutulduğu bölgelerde, muhtarlığın önemli bir çekişme alanı olduğunu söylemek gerekir. Çünkü, bu yapıya sahip yerlerde, muhtarlık sadece kaynakların dağıtımını üzerindeki kontrolü için değil, yereli kontrol edebilme yetisinden dolayı merkezi yönetim ile girilecek ilişkilerde sağlanacak siyasi kazanımlar için de önemlidir. Köyden kente toplu göçlerin yaşanması ile kentsel alana taşınan bu asabiyet bağları hemşerilik temelinde bir cemaatleşme meydana getirir. Bu bağlamda muhtarlığın, mahallenin yapısına bağlı olarak, kentsel alanda siyasetin mahalle düzeyine nüfuz edebilmesinin bir yoludur. Bu yüzden muhtarlık sadece vatandaş için değil, siyasetin yereli okuması için gereklidir.

Muhtarsız olmanın önemli sebeplerinden biri de özellikle muhtar vasıtasıyla yardım alanların, artık bu durumdan istifade edemeyecek olmalarıdır. Orta-alt ve alt sınıf mahallelerde, resmî kurumlardan yardım alanlara ek olarak, muhtarın enformel

kanalları aracılığıyla yardım ulaştırdığı geniş bir toplumsal kesim vardır. Hem formel hem de enformel yardım ağlarını takip eden muhtarın yokluğu, geniş bir kesimi, muhtarın tabiriyle “öksüz” bırakır. Enformel kanallardan muhtarın sağladığı yardımdan mahrum kalmak bir yana, kurumlarla etkileşime giremediği için formel yardımları da alamaz. Bu durum ayrıca devlet ile vatandaş arasında bir kopukluk oluşmasına, “kenarın” kente karışamamasına ve kademeli olarak “unutulmasına” da neden olur. Öyle ki “Biz de [muhtarlar] kapılarını çalmazsak, ne ihtiyacın var demezsek, o orada aç susuz yatar gider. 25 sene oldu [muhtarlığım]. Ben onları çok iyi tanıyorum. Açım demez ama ben biliyorum evde bir şey kaynamamıştır” (Zeynep, Konak, İzmir).

Nihayetinde, mahallede muhtarın varlığının nasıl bir boşluğu doldurduğu veya yokluğunun nasıl bir boşluğa sebep olacağının genel-geçer bir cevabı yoktur. Fakat, bir şey oldukça açıktır: Formel veya enformel bir boşluk oluşacağı. Burada cevabını aradığımız soru, “muhtarlığa gerek olup olmadığı” değildir, muhtarlığın olmadığı durumda mahallede ne tür bir boşluğun ortaya çıkacağı ve bunun nedenidir. Bu “boşluğun” türü, bize muhtarlığın nasıl farklı şekillerde somutlaştığının sosyal ve mekânsal düzlemde cevabını sunar. Buna göre, orta-alt ve alt sınıf mahallelerde, muhtar-vatandaş ilişkisindeki yoğunluk ve “bağımlılık” nedeniyle, muhtarın yokluğunda önemli bir enformel boşluk meydana gelir. Böyle yerlerde, muhtar ayrıca tek “formalitedir”. Mahalle-devlet arasındaki ilişkinin kuranı ve sürdüreni olduğu için, yokluğunda, mahallenin “unutulması” riski de doğar. Mahalle habitusu ve toplumsal sınıfına bağlı olarak belirlenen bu boşluk, orta-üst ve üst sınıf mahallelerde kendisini daha çok formel olarak nitelediğimiz, ıslak imzalı evrak verme, tebligat dağıtma şeklinde gösterir. Böyle yerlerde, mahalleli açısından muhtarın yokluğunun maliyeti, diğerlerine kıyasla oldukça düşüktür. Hem kamu kurumları hem vatandaş hem de devlet için “kilit” bir konumda bulunmaz. Çünkü bu nitelikteki mahalle sakinleri, vatandaşlık bilinci yüksek, kontrol edilemeyecek, bağımsız bireylerdir. Bu durumda siyasetin muhtar aracılığıyla mahalleye nüfuz edebilmesi olanaklı değildir. Vatandaşın kamu kurumlarını harekete geçirebilme yetisi, kurum bilgisine sahip olması, karşılaşılabilecek sorunlar için kurumları ulaşılabilir yapar. Bu bağlamda, muhtarın yarattığı formel boşluğunda ağır bir şekilde “hissedileceği” düşünülmemektedir.

Burada mahallenin sınıfından bahsederken, toplumsal sınıfı Marx'ın üretim ilişkileri bağlamında değil, Bourdieu'nun "pratiklere yansıyan" toplumsal sınıf bağlamında anlamak, mekânın çok katmanlı yapısını bütüncül bir şekilde anlamamız açısından daha doğrudur. Çünkü Bourdieu'ya göre toplumsal sınıf:

[tek] bir özellik ile tanımlanmaz [...], (cinsiyet, yaş, sosyal köken, etnik köken ... gelir, eğilim düzeyi vs. gibi) bir özellik grubuyla da tanımlanmaz, hatta neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde (üretim ilişkileri içindeki konum gibi) temel bir özellikten doğan bir özellik zinciriyle de tanımlanmaz; toplumsal sınıf, o özelliklerin her birine ve onların pratiklere dayattığı sonuçlara özgül değerini kazandıran, bütün özellikler arasındaki ilişkilerin yapısıyla tanımlanır (Bourdieu 1984: 259'dan aktaran Swartz, 2013: 220).

Geçtiğimiz sayfalarda bahsettiğimiz gibi, muhtarın mahallede nasıl bir boşluk bırakacağı, mahallelinin sınırlılıkları ve pratiğe yansıyan/yansımayan yatkınlıkları ile ilişkilidir. Habitusunun çizdiği sınırı, muhtar aracılığıyla baypas edebilen mahalleli, onun yokluğunda o sınırlar içinde kalır. İşte muhtarlığın farklı şekillerde somutlaşmasının bir nedeni de o sınırlılıklardır.

4.5. MUHTARLIK DENEYİMİNİ FARKLILAŞTIRAN DİĞER FAKTÖRLER

Muhtar deneyimlerinde farklı somutlaşmalara sebep olan vatandaşlık bilinci, sınıf yapısı, kurumsal ve sermaye ilgisizliği, yerelin yapısı gibi çeşitli etmenlere ek olarak, deneyimlerinin farklılaşmasında adres gösterilen bazı mahalle özellikleri vardır. Bu mahalle özellikleri muhtarların deneyimlerinde bir çeşitlilik meydana getirirken, muhtar-vatandaş ilişkisini de düzenler. Mahallenin sınıfsal yapısına katkı veren ve birer özelliğini oluşturan bu etmenler bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak muhtar somutlaşmasındaki farklılığı beslemektedir. Bu özelliklerin genellikle değişen oranlarda aynı anda var olduğu aktarılmıştır.

4.5.1. "Her Yol Var Bizim Mahallede": Uyuşturucu Madde Kullanımı

Orta-alt ve alt sınıf mahalle muhtarlarının nerdeyse tamamı mahallelerinden bahsederken, mahallede bir uyuşturucu sorunu olduğunu ve bu durumun onların işlerini oldukça zorlaştırdığından bahsetmişlerdir. Saha araştırmasında muhtar deneyimlerinin farklılaşmasında önemli bir bileşen olarak beliren uyuşturucu sorununun, orta-üst ve üst sınıf mahallelerdeki görüşmelerde hiç bahsi geçmemiştir.

Mahallede uyuşturucu kullanımının farklı şekillerde muhtarı etkilediği söylenebilir. Madde bağımlılarının, mahalledeki park ve bahçe gibi kamusal alanları bu amaç için işgal etmesi, “köşe tutmaları”, mahallede bir güvenlik sorunu ortaya çıkarır. Mahallelinin, kamusal alanda sosyalleşememesi, mahalle-içi ilişkileri etkilerken, mahallelinin kentsel alandaki etkileşimini de kısıtlar. Kendisi muhtar olmadan önce mahalledeki durumu “Geldiğimde parklara kimse çıkamıyordu. Kimse caddede yürüyemiyordu. Akşam 8’den sonra kimse buraya gelip buradan geçemiyordu.” şeklinde ifade eden alt sınıf bir mahallenin muhtarı Özcan, bu durumun değişmesi için gösterdiği çabayı başarısı olarak görür. Madde kullanımı ve suç oranındaki yüksekliğin mahalledeki yüksek işsizlikten kaynaklandığı ve mahallelinin sınırlılıkları tarafından belirlendiği aktarılır: “Oturuyor bütün gün kahvede ne olacak ne yapabilir. Ya kâğıt oynayacak ya bilmem ne yapacak ya da uyuşturucuya alışacak. Başka çaresi de yok, şansı da yok” (Arif, Konak, İzmir).

Mahalledeki bu durum muhtarın mahalleli ile etkileşimin bilgisine sahip olmasını gerekli kılar. Polis baskınlarında muhtarların yasal olarak hazır bulunması gerekir. Bu nedenle muhtar suçlu için bir “hedef” veya “işbirlikçi” haline gelir. Muhtarlar bu yüzden birçok kez saldırıya uğradıklarını ifade etmişlerdir. Muhtarın mahallede bu durum ile baş edebilecek şekilde konumlanması gerekir. Semra, mahalleli ile etkileşimin bilgisine sahip olduğunu ve kendisini mahallede nasıl konumlandığını şöyle aktarıyor: “Her yol var bizim mahallede [suç teşkil eden aktivitelerden bahsediyor]. Burada herkes muhtarlık yapamaz. Bizi iyi kötü biliyorlar. Kimine alttan, kimine üstten işte. Mahallenin hem anası hem babası hem belediye başkanı hem devleti, her şeyi biziz mahallenin.” Semra, “kimine alttan, kimine üstten” diyerek davranış repertuarının, kendisini diğer meslektaşlarından ayırdığını, deneyiminin biricik olduğunu ve mahallesinde “herkesin muhtarlık yapamayacağını” ortaya koyar.

Madde kullanımının ve suç oranının yüksek olduğu mahallelerin muhtarları, mahallelerinin kent hafızasında “tehlikeli yer”, “uzak durulması lazım” şeklinde kodlanıyor olmasından da oldukça rahatsızlardır. Bu imgeleme mahallelinin kent içindeki etkileşimini azaltır. Hem kurumsal düzeyde hem de sermaye yatırımı açısından mahallenin kentin geri kalanından kopma riskini doğurur. Böyle alanların kentsel dönüşüm projelerine meşru zemin hazırlamak için “ıslah çalışması” adı altında

kamulaştırılması, bu imgelemenin ne kadar güçlü olduğunu gösterir. Muhtarlarının uyuşturucu ile mücadeleyi önemli işleri arasına almalarının sebebi bu kötü imajı ortadan kaldırmaktır. Bu yüzden madde bağımlıları ile “benim sizinle işim yok, ama benim mahallemde yapmayın bu işi” şeklinde bir aranjmana girenler de olmaktadır.

4.5.2. “Niye Gelmesin Buraya? Burası Fakir Yer, Ucuz”: Geçiş Mahallesi

Kentleşme ve kentsel dönüşüm pratiklerinin bir sonucu olarak, kentsel alanda kümelenme şeklinde bir yerleşme hakimdir. Mekânsal ve sosyal ayrışma olarak somutlaşan bu yerleşme biçimi, kente yeni gelenlerin neye erişip neye erişemeyeceğini de belirler. Sınıfsal bir boyut kazanan bu pratik, habitusun etkisiyle “tabakalı bir toplumsal dünyada insana nereye ait olduğu ve nereye ait olmadığı duygusunu kazandırır” (Swartz, 152). Bu yatkınlık ile hareket eden göçerler, kentsel alanda yerleşim yeri seçerken, sınıfının sınırlılıkları içinde hareket eder. “Bourdieu, benzer toplumsal hayat koşullarına ve bunlara tekabül eden yatkınlık kümelerine sahip her türlü birey grubunu toplumsal sınıf olarak tanımlar” (Swartz, 215). Toplumsal sınıf kavramına yönelik bu bütüncül bakış açısı, yerleşme pratiklerinin “neden olduğu şekilde olduğunu” anlamamıza katkı sağlar.

Göç ile kurulan ve devingenliğin oldukça yüksek olduğu mahallelerde, muhtar deneyimlerinin çeşitlendiği ve iş yoğunluğunun arttığı görülür. Göç ile kurulduğu için, takip eden nesillerin de göç ettiklerinde kültürel yakınlık, akrabalık/hemşerilik ve ucuz kira gibi gerekçelerle ilk uğrak yeri olurlar. Bu durum mahallede süregelen bir nüfus hareketliliğine neden olur. İşte bu nüfus hareketliliği “muhtar için daha çok iş” anlamına gelir. Göç edenlerin genel olarak sahip olduğu ve mahalleye taşıdığı iki özellik vardır. İlki, mahallenin sınıf yapısına benzer bir sınıfa mensuptur ve o mahalleye gelmesinin gerekçelerinden biri yaşam maliyetlerinin kentin diğer yerlerine kıyasla düşük olmasıdır. Diğeri, geldiği mahallenin habitusuna ait olması ve mahalleli ile “benzer yatkınlıklar” gösteriyor olmasıdır.

Yurt-içi göçe ek olarak, Suriyeli mültecilerin de orta-alt ve alt sınıf mahalleleri tercih ettikleri görülmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında, yukarıda bahsedilen iki nedeninde eş zamanlı olarak var olduğu aktarılmaktadır. Neden onların mahallelerini tercih ettikleri sorulduğunda Davut “buradaki vatandaşlar doğu ve güneydoğudan

olduğu için nispeten fikirleri, yaşam tarzları yakın birbirine” diyerek kültürel yakınlıkları işaret ederken, Semra ekonomik sebebin sahnede olduğunu aktarmıştır: “Niye gelmesin buraya, burası fakir yer, ucuz. Kira 500 lira. 10-15 kişi bir evde kalıyor. Gitse Hatay’a, Şirinyer’e¹⁹ zaten ev vermezler kalabalık diye. Parası olan böyle yerlerden kaçıyor. Parasına göre. Bir de burada biz birbirimize yardım ediyoruz ya burada, [o yüzden]”.

Benzer bir mahallenin muhtarı İbrahim ise her iki nedenin de aktif olduğunu aktarır:

Bazılarının akrabaları var burada. Doğu kökenli vatandaşlarımız ile kültürel olarak daha yakın. Bir de fakir insanlar oldukları için, gidip şehir merkezinde, Karşıyaka’da oturmaz. Kiralarımız ucuz olduğundan dolayı buraları tercih ettiler. Zaten bilirsiniz nasıl olur. Dışardan biri şehre geldi mi tanıdığı insanların olduğu yere gidiyor. Kümelenme oluyor. Şu anda yoğunluktalar burada. (İbrahim, Buca, İzmir)

Geldiği yerin dilini bile bilmeyen bu yeni nüfus, mahallede muhtar üzerinde gerek formel gerekse enformel bir yük oluşturmaktadır. Muhtar’ın enformel ve formel yardım ağlarına bu nüfus da dahil olur. Muhtarlar, mültecileri diğer mahalle sakinlerinden ayırmadıklarını, “eğer kriterleri sağlıyorsa” onların da yardım ağına dahil edildiklerini ifade ederler.

Geçiş mahallesi diyebileceğimiz bu nitelikteki yerlerde, iki yönlü bir nüfus hareketi mevcuttur. Dışarıdan gelenlerin kente ilk tutundukları yerler buralardır. Fakat zamanla durumunda iyileşme olanların kentin daha iyi yerlerine göç ettikleri, yerlerinin ise yeni gelenler tarafından doldurulduğu aktarılır. Bu mahallelerde nüfus hareket halindedir. Fakat bir şey sabittir: sınıfsal olarak homojen bir mahalle niteliği. Bu “nöbetleşe yoksulluk”²⁰ durumu, mahalle muhtarı için süregelen bir enformel alan oluşturur. Çünkü “durumu iyi olanlar[ın] başka yere taşındığı” ve yerlerine “dışarıdan durumu kötü olanlar[ın] geldi[ği]” (Halil) bir mahallede sabit olan başka bir şey de muhtarın iş yüküdür.

Çok kısa sürede geniş çaplı bir kentsel dönüşüm yaşayan Malatya’da, buna bağlı olarak kent-içi nüfus hareketi de artmıştır. Bu yeniden yerleşme, eskiden kent

¹⁹ Hatay ve Şirinyer, Semra’nın muhtarlık yaptığı mahalleye kıyasla sınıfsal olarak daha iyi konumda olan mahallelerdir. Fakat, kentin orta-üst veya üst sınıfını temsil ettiğini söyleyemeyiz. Semra’nın karşılaştırma yaparken, orta-üst veya üst mahalle yerine Hatay ve Şirinyer’i göstermesinden, kendi mahallesinin sınıfsal yapısını okumak olanaklıdır.

²⁰ Kavramın daha geniş bir tanımı için bkz.: Işık, O., & Pınarcıoğlu, M. M. (2012). Nöbetleşe yoksulluk: Gecekondulaşma ve kent yoksulları: Sultanbeyli örneği. İletişim Yayınları.

merkezini temsil eden orta-üst ve üst sınıf mahallelerdeki nüfusun dönüşüm alanına yerleşmesi ile sonuçlanmıştır. Bıraktığı boşluğu yeni gelen nüfus doldurmuştur. Muhtarlar derneğinde görevli ve dönüşüm öncesi ve sonrası mahallede muhtar olan Abdullah, bu nüfus devingenliğinin çok boyutlu yapısını şöyle aktarır:

Herkesi çok iyi tanırım. Bizim mahalle eskiden Malatya'nın en seçkin mahallelerinden biriydi. Lakin durumu iyi olanların Fahri Kayhan²¹ bölgesine taşınmasıyla, yerlerine devlet memurları [ve] sonra şehre yeni yeni taşınan insanların mahallesi olmaya başladı. Yani durumu iyi olan, imkânı elveren gittikçe, yerlerine durumu daha kötü olanlar gelmeye başladı. Mükemmel bir sınıf geçişi var. Bizim zorlandığımız konuda bu biraz. Müstakil evlerden (gecekondu) apartmanlara taşıyorlar, sosyo-kültürel yapıları çok farklı. Şehir yaşamına uygunluk konusunda sıkıntı çekiyorlar. Komşuluk ilişkilerinde sorun çıkıyor. Kapı önünde 10 çift ayakkabı bırakmak gibi. Ortak kullanımları bilmiyorlar. Adaptasyon sorunları yaşıyorlar. Ama daha gelişmiş yerlere göre iyi yanı şu ki bir aidiyet bağı var. Komşuluk ilişkileri daha iyi. Daha önceden bu mahallenin çoğu üniversite mezunuydu, Şimdi ortalama lise. Genellikle orta sınıfın, orta direk bir mahalle. Dolayısıyla sosyal ve ekonomik açıdan kıt kanaat geçinen insanların çoğunluk olduğu bir mahalle haline geldi. (Abdullah, Malatya)

Bu nitelikteki bir nüfus hareketi hem çıkılan hem de varılan yerlerde muhtarlığı dönüştürür ve fonksiyonel alanını yeniden düzenler. Orta-üst ve üst sınıf mahalle haline gelen yerlerde, nüfusun niteliğine bağlı olarak formel alana sıkışan muhtar ile boşluğun “*yerlerine durumu daha kötü olanlar*” tarafından doldurulması ile yeniden şekillenen mahalledeki muhtar aynı yönde etkilenmez. Biri formel alana hapsolürken diğeri yeni pratikler geliştirmek zorunda kalır.

Nihayetinde, sınıfsal konumu itibari ile kente yeni gelenlerin ilk uğrak yeri olan mahallelerdeki muhtarlar bu yeni nüfus ile etkileşiminde yeni pratikler edinirken formel ve enformel iş yükü artar. Yurt-içi göçe ek olarak mültecilerin de ilk tercihlerini orta-alt ve alt sınıf mahallelerden yana kullanmak zorunda kalmaları, bu mahallelerdeki muhtar somutlaşmalarını orta-üst ve üst sınıftaki mahallelerde bulunan meslektaşlarından ayırır. Muhtar somutlaşmalarının farklılaşmasına neden olan sebepler yumağının önemli bir bileşeni olan geçiş mahalleleri, muhtarların en yoğun formel ve enformel iş yüküne maruz kaldığı yerlerdir.

²¹ Fahri Kayhan bölgesi kentin yaşam için yeni” cazibe alanıdır”. Muhtarların “Malatya’nın sosyete mahallesi” olarak tanımladıkları yerdir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SAHADAN HAREKETLE MUHTARI TANIMLAMAK: MUHTAR KİMDİR, NE İŞ YAPAR?

“Muhtar kimdir ve Ne İş Yapar?” sorusuna verilecek tek bir cevap yoktur. İçinde bulunduğu sosyokültürel ve mekânsal bağlamdan hareketle, farklı somutlaşmalar ve buna bağlı olarak farklı tanımlamalar ortaya çıkmaktadır. Yaşadığı deneyimlerin ve şahsına münhasır mahalle kimliğinin ürettiği muhtar çok yönlü, çeşitli bir tanım ortaya çıkarır. O yüzden muhtar tanımı yaparken deneyimleri üzerinden hareket etmek gerekir. Çünkü bu figürün kim olduğunu belirleyen yaptığı işlerdir. Formel alanının bir hayli dışına taşmış olması kaçınılmaz olarak bünyesinde çeşitli sıfatlar taşımasına sebep olur. Bu nedenle tanımlama yaparken formel ve enformel alanını kapsar şekilde, edimlerinden, mahalledeki konumlanmasından, mahalleli ile kurduğu ilişki ve etkileşiminden hareket etmek gerekir.

Muhtarlar tipik kamu çalışanları/memurlar değildir. Belirsiz, melez, hibrit bir statüleri vardır. Seçilmiş olmalarına rağmen siyasi değildir. Yasal olarak memur statüsünde olmalarına rağmen birçoğu klasik anlamda bir memur gibi çalışmaz. Bu nedenle muhtarı ve muhtarlığı yaptığı iş, doldurduğu boşluk ve mahalledeki konumundan yola çıkarak tanımlamak kaçınılmazdır.

Kurumları var eden edimleridir. Kendisine yüklenen rolleri yerine getirdiği ölçüde etkinlik kazanırlar. Mahalle muhtarları, içinde bulunduğu mekanın biçtiği rollere bağlı olarak farklı oranlarda etkinlik kazanır ve farklı şekillerde somutlaşırlar. Aynı yasal düzenlemeye tabidirler, fakat aynı işleri yaptıklarını söylenemez. Kuruluş itibarıyla özdeş olan bu kurumlar, mekan ve bağlama bağlı olarak, farklı nitelikteki yerellikler tarafından yeniden üretilir. Bu nedenle kuruma yönelik çalışmaların, farklı nitelikteki yerellikleri kapsayacak şekilde yapılması gerekir.

Bu bölümde muhtarın ne iş yaptığı, muhtar profilleri ve muhtarların temel meşguliyetleri ele alınacaktır. Sahanın verisi, muhtarların, içinde bulunduğu mahallenin yapısına bağlı olarak çok geniş bir yelpazede işler yaptıklarını ortaya koymaktadır. Bu işlerin büyük bir kısmının “yapmak zorunda olmadığı işler” olduğu, mekanın kendisinden yapmasını beklediği ve ona yüklediği rollerden kaynaklandığı görülmektedir. Muhtarların gündelik pratiklerinin aynı nitelikteki mahallelerde

örtüşürken, farklı niteliğe sahip mahalleler arasında oldukça farklılaştığı ortaya çıkmıştır. Yaptığı işlere ek olarak, kimin, neden, nasıl muhtar seçildiği de mekan tarafından belirlenmektedir. Burada kastedilen, mekanın beklentilerine cevap verebilecek olanlar ile bulunduğu mekandaki konumlanması muhtar seçilmeye elverişli olanların doğru aday olduklarıdır.

Bu bölümde, ilk olarak muhtarlığın ilk ortaya çıkışı, gelişim süreci ve tarihsel olarak üstlendiği rolleri ele alınacaktır. Devam eden kısımda, neoliberal kentin çeşitli niteliklerindeki mahallelerinde muhtarların nasıl somutlaştıkları, ne işler yaptıkları ve kimlerin muhtar seçildikleri aktarılacaktır.

5.1. MUHTARLIĞIN TEŞKİLİ

II. Mahmud döneminde idari, mali ve askeri alanda yapılmaya başlanan yeniliklerden biri de muhtarlık kurumunun teşkilidir. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla beraber ortaya çıkan asayiş bozukluğu ve güvenlik boşluğu, muhtar ile doldurulmaya çalışılmıştır. Anadolu'dan İstanbul'a doğru yaşanan yoğun göçün önünü almak için 1826 yılında çıkarılan men-i mürur nizamı iç seyahati izne bağlamıştır. Bir yerden başka bir yere göç etmek isteyenlerin, mahallenin imamından gerekli pusulayı aldıktan sonra mahkemeye başvurarak mürur tezkeresi (iç pasaport) almaları istenmiştir. Daha sonra imamların mürur tezkeresi konusunda ihmalkarlık ve yolsuzluk yaptıkları tespit edilince, mahalleye giriş çıkışları kontrol altına almak için imamların yanlarına muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sâni olmak üzere iki muhtar atanmıştır. Böylelikle muhtarlık kurumunun ilk örnekleri Bilad-ı Selase (İstanbul, Üsküdar, Eyüp) mahallelerinde 1829 yılında kurulmuştur. (Güneş, 2009)

İlk defa 1829 yılında İstanbul'da kurulan muhtarlık, 1833 yılında Kastamonu Sancağında yaşanan yerel bir sorun üzerine gelişen olaylardan sonra taşrada teşkil edilmiştir. Akyıldız (2006) muhtarlık kurumun taşrada teşkilinin merkezi idarenin planlı bir eylemi olmadığını, daha ziyade orada gerçekleşen fiili durumun bir sonucu olarak ortaya çıktığını söyler. Çadırcı'nın Takvim-i Vekayiden aktardığına göre Kastamonu Sancağına bağlı Taşköprü Ayanı Hacı Ömer'in halka zulmetmesi ve çeşitli bahanelerle fazla vergi toplaması halkın şikâyetine neden olmuştur. Bunun üzerine Mutesellimin müdahalesi ile isyan eden Ayan öldürülmüş ve yerine yenisi seçilmemiştir. Mutesellim yeni bir Ayan seçmek yerine, İstanbul mahallelerinde

uygulanmakta olan muhtarlığın Kastamonu sancağına bağlı mahallelerde de uygulanmasını istemiştir. Bunun üzerine her mahallede halkın takdirini kazanmış ehli kişilerden muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sani olmak üzere iki muhtar seçilmesi istenmiş ve muhtarlara mahalle imamını, mahalle halkına da muhtarları kefil etmiştir. Bu durumu öğrenen II. Mahmut durumdan memnun kalmış, bu uygulamanın diğer vilayet kaza ve kura mahallelerinde de teşkili için emir vermiştir (1970: 410-11).

Literatürde muhtarlığın kuruluş saiklerinin ne olduğuna dair farklı görüşler mevcuttur. Bu görüşlerin bir kısmı muhtarlığın kuruluşunu güvenlik ve asayiş ekseninde değerlendirirken, diğerleri muhtarlığın, imamların yolsuzluk yapmalarının bir sonucu olarak ortaya çıktığını iddia eder. Akyıldız'a göre (2006) muhtarlık "Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardından İstanbul'da sosyal yapıda meydana gelen sorunların çözülmesine ve güvenliğin sağlanmasına yardımcı olması amacıyla, bir ihtiyaç eseri olarak" (13) ve "II. Mahmud'un kaldırmak ve nüfuzunu yok etmek istediği âyanlığın yerine ikame olarak" ortaya çıkmıştır(14). Diğer taraftan Osman Nuri Engin'in Lütfi Tarihinden aktardığına göre "Tanzimat'a doğru imamların zulmünden ve istibdadından halkı kurtarmak ve istişare ile iş gördürmek için" kurulmuştur. (Engin'den aktaran, Çadırcı, 1970:409). Çadırcı, Osman Nuri'nin muhtarlık teşkilatının halkı imamların zulmünden kurtarmak için oluşturulduğu iddiasına katılmaz ve muhtarlığın kuruluş amacını Takvim-i Vekayi'ye dayandırarak şöyle ifade eder; "teşkilat ilk defa taşrada halkı ayanın zulmünden kurtarmak amacı ile Ayanlık teşkilatı yerine kurulmuştur. Üstelik muhtarlara imamlar kefil ettirilmekle imamların itibarı arttırılmıştır" (411). B. Alada (2008: 186) ise muhtarlığın kuruluş amacına ilişkin olarak "kurumun, öncelikle dönemin toplumsal, yönetsel koşullarının zorunlu sonucu olarak ortaya çıktığını ve devletin yeni merkeziyetçi anlayışına koşut olarak mahallelerle, merkezi idare arasında bürokrasi yoluyla **bilgi-denetim** (vurgu orijinal) ağını gerçekleştirmiş olduğu[nu]" söyler. Benzer şekilde Arıkboğa (1999: 107) da muhtarlığın kuruluşunu "merkezi devletin oluşumunun anlamlı bir parçası" olarak görmektedir. Yaman (1940) muhtarlığın "İstanbul ve vilayetlerde halkın hükümetle olan münasebetlerinin daha düzgün esasa bağlanması maksadıyla" oluşturulmuş olduğunu söyler (Yaman, 1940:69'dan aktaran, Çadırcı, 1970: 410). Muhtarlığın teşkili farklı sebeplere bağlansa da ortaya çıkmasını tetikleyen dönemin

koşullarıdır. Bu sebeple, bu kurumun ithal bir kurum olmadığını ve bir ihtiyaç eseri olarak ortaya çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır (Ortaylı, 1985; Akyıldız, 2006).

5.2. GEÇMİŞTEN BUGÜNE MUHTAR

Kuruluş amaçları yukarıda özetlenen yaklaşık yüz yıllık olan bu kurum, tarihsel süreci içinde iç ve dış faktörlere bağlı olarak değişim göstermiştir. Bu tarihselliği ve dönüşümü izleyebilmemiz için kurumun kurulduğu günden şimdiye kadar “ne olduğu”, “ne yaptığı” ve “vatandaş ve hükümet ile olan ilişkilerinin ne şekilde kurulup, yürütüldüğü” gibi soruların cevaplanması gerekmektedir.

Muhtarlık idari sistem içerisinde yeri muğlak bir kurumdur. Bugün olduğu gibi kurulduğu dönemde de muhtarlık idari sistem içerisinde belirgin bir konuma oturtulamamış, “ne desentralizasyon ile ne de delegasyon ile” ilişkilendirilememiştir (Arıkboğa, 1998:101).

Cem Behar, Osmanlı’nın İstanbul’da bulunan bir mahallesini o dönemde tutulmuş kayıtlardan yola çıkarak anlattığı “Neighborhood in Ottoman Istanbul: Fruit Vendors and Civil Servants in the Kasap İlyas Mahalle” adlı eserinde muhtarlara ayırdığı bölümde, muhtarın nasıl bir figür olduğunu ve neler yaptığını detaylı olarak aktarmıştır. Behar’a (2003, 160:169) göre, muhtar mahalleli ile hükümet arasında aracılık yapan, hükümetin yürütme ve yargı işlerini gören, kurumlara karşı mahallesini temsil eden bir figürdür. Muhtarın mahalleyi temsil etmesinin yanında orayı kontrol altında tutması ve mahallede ikamet eden herkesi tanıması beklenirdi. Muhtar mahallesinde yaşayan sakinlere gönderilen tebligatları onlara iletir, imamın kıydığı nikahın kayıtlarını tutar ve mahallede el değiştiren varlıkların kaydını defterine işlerdi. Resmi görevlerine ek olarak, mahallenin önde geleni olmasından kaynaklı birçok gayri resmi işi de üstlenmiştir. Muhtar yeri geldiğinde bir noterin işlevini üstlenir, şahitlik eder, anlaşmazlık yaşayan sakinler arasında arabuluculuk eder, devlet kurumuna işi düşen vatandaş için arzuhalcilik yapardı. Yani muhtar aslında yapmakla yükümlü olmadığı, fakat mahalledeki konumu gereği yapması gerektiği düşünülen birçok görevi de yerine getirirdi. Muhtar böylelikle formel alanına ek olarak, kendisine geniş bir enformel alanı yaratmış, mahalledeki otorite haline gelmiştir. Behar (2003), mahallede yaşayan herhangi birini, onun gündelik sosyal yaşantısına ve aile yapısına

hâkim, onunla aynı fiziki ve sosyal alanda yaşayan muhtardan daha iyi hükümetin hangi görevlisi tanıyabilir diye sorar. Bugün olduğu gibi Osmanlı mahallesinde de muhtar sosyal ve mekânsal olarak mahalleliye en yakın, onları en iyi tanıyan görevlidir. Osmanlı hükümeti güvenlik, asayiş ve nüfus hareketlerinden dolayı, özellikle başkentte bulunan mahallelerde görev yapan muhtarlardan mahallelerinde vuku bulan her olay/gelişmeden haberdar olmalarını ve mahalleyi ahlaki olarak da gözetim altında tutmalarını beklerdi.

Özetle, Osmanlı mahallesinde muhtar, mahallede güvenliği sağlamak, vergi işlerinde ilgili görevlilere gerekli bilgileri sağlamak ve onlara yardımcı olmak, mahalleye giriş-çıkışları kontrol altına almak, yeni gelenlere yer göstermek ve bunlara kefil bulmak, nüfus hareketlerini, doğum ve ölümleri kayıt altına almak gibi geniş bir yelpazede görevleri vardır. Kısaca muhtar, “halkla hükümet arasındaki münasebetlerde aracı bir rol üstlenmekteydi” (Akyıldız, 2006:18).

Bugünkü hali ile muhtarlığın yasal/ıdari sistem içerisinde tam olarak nereye konumlandırılacağı net değildir. İdari bir bağlamda ele alındığında muhtarlığın “yerel yönetim, merkezi yönetim ve özel büroya ait nitelikler” taşıdığı ve “boşluk doldurucu ve aracı kurum” olduğu ifade edilmektedir (Arıkboğa, 2000:167). Benzer şekilde Massicard (2015) da muhtarlığı “tamamlanmamış”, “yarı-resmi” “kurumsallaşmış bir aracı” ve “melez” bir kurum olarak tanımlamış, ne tür bir form alacağının sosyal süreçler tarafından belirlendiğini ifade etmiştir. Muhtarlık kurumunun inşa edildiği günden itibaren yasal sınırları içinde kalmadığı gerek mahallenin zorlaması gerekse diğer kurumların geride bıraktığı boşluğu doldurabilmesi sebebiyle, kendisine geniş bir enformel alan yaratmıştır. Muhtarın gerek yasal olarak tanımlanan gerekse mahallelinin ona yüklediği görev/iş yelpazesinin genişliği, onun tanımlanmasını zorlaştırmaktadır. Muhtar her an ulaşılabilir, her işe koşulabilir ve her soru işaretinin cevabına sahip olabilir görüldüğü için, deneyimlediği eylem repertuarı da oldukça geniştir. Lakin bu durumun her muhtar için aynı olduğunu iddia etmek yanlış olur.

İçinde bulunduğu mahallenin sosyo-kültürel yapısına, eğitim düzeyine, yapılaşma biçimine ve ekonomik seviyesine bağlı olarak muhtarlık kurumu farklı biçimlerde somutlaşmaktadır. Bu farklı somutlaşma biçimi, muhtarlığın fonksiyonel alanının sınırlarını belirlediği gibi, vatandaş ile muhtar arasındaki ilişkinin biçimini de belirler. Bu ilişkinin “nasıl” bir ilişki olacağını belirleyen en önemli belirleyici mahalle

ve onun niteliğidir. Çılgın ve Yirmibeşoğlu (2019:103), kentleşme pratiklerinin farklılaşmasının “mahalle tipolojilerinde genişleyen bir çeşitlilik” oluşturduğuna dikkat çeker. Lakin bu çeşitliliğe yol açan farklı dinamiklerde söz konusudur. Kentin/mahallenin bulunduğu coğrafi konum, içinde yaşayan topluluğun kültürel yapısı, eğitim düzeyi ve ekonomik durumu da bu çeşitliliğe direk katkı sağlayan değişkenlerdir. Bu çeşitli faktörlerin ürettiği, çeşitli yapılardaki mahalleler, muhtarlık ile mahalleli arasındaki ilişkinin biçimini tesis ederken kurumu da yeniden yorumlayarak kendi tavında ona yeni bir şekil verir. Yani bu ilişkinin niteliğinin/kodlarının belirlenmesinde kolektif bir kimlik olarak mahalle daha etken bir rol oynar.

Diğer taraftan, hem mahallesinde –önde gelen olmasından kaynaklı olarak – sahip olduğu konum, hem de kaymakamlık, belediye, valilik, vb. kamu kurumları ile olan yakın ilişki ve kendi kişisel bağlantıları sayesinde kurduğu sivil ilişki ağı, muhtar mahallenin devlete açılan kapısı haline getirir. Bu durum kamu görevlisi olan muhtar ile mahalleli arasındaki ilişkinin boyutunu etkiler. Fakat bu durum genel-geçer bir durum değildir ve varlığı belli faktörlerin bir kısmının veya hepsinin aynı anda var olmasına bağlıdır. Muhtarın mahalle sakinleri ile arasındaki ilişkisinin belirleyicisi mahallenin yapısı ve muhtarın yasal sınırlarının dışına ne kadar taşığıdır.

Arıkboğa (2000: 172-173) muhtarın mahalledeki enformel alanının genişlemesine zemin hazırlayan üç faktör olduğunu söyler. Bunlardan ilki, kamu kurumlarının mahallelerde bıraktığı boşluğun muhtarlar tarafından dolduruluyor olmasıdır. Özellikle göçle kurulmuş yeni mahallelerde sıkça yaşanan altyapı sorunları, mahallelinin de zorlaması ile muhtarın çözümüne havale edilmektedir. Muhtar kendi formel ve enformel ilişki ağlarını kullanarak bu boşluğu doldurmaya itilir. İkincisi, muhtarın Osmanlıdan bugüne, kendi ile özdeşleşen “bilirkişi” rolünden kaynaklanır. Kente henüz göç etmiş, kamu kurumları ile etkili iletişim kurabilecek (dilekçe yazmak gibi) eğitim düzeyine sahip olmayan ve kente uyum sağlamakta zorlanan mahallelilere resmi işlerinde yardımcı olur, akıl verir ve aracılık eder. Son olarak, günümüzde çok sık rastlamasak da yeni kurulan mahallelerde vatandaşlar uyuşmazlıklarının çözümü için kamuya başvurmak yerine, çözmesi için muhtara gitmektedirler. İşte bu vb. faktörler, doğal olarak muhtarın hareket alanını genişletir ve mahalleli üzerindeki etkisini arttırır. Bu durum, mahalleli ile muhtar arasında asimetrik bir ilişki oluşmasına

neden olabilir. Fakat bu terazinin diğerk kefesinde seçmen olan mahallelinin oyları vardır. Bu yüzden, bu asimetrik ilişki bir noktada dengelenir.

Massicard (2015:282) da muhtar ve mahalleli arasında karmaşık bir ilişki olduğunu söyler. Muhtar, bilirkişi olarak mahalleye rehberlik ve aracılık ederken, yasal olarak da bazı yetkileri bünyesinde barındırır. Sosyal yardımlardan faydalanmak isteyen bireylerin gerekli başvuruları yapabilmeleri için muhtardan fakirlik kâğıdı almaları gerekir. Muhtar bu kâğıdı vermemeyi seçebilir ve bundan dolayı üstlerinden bir yaptırım görme ihtimali oldukça düşüktür. Aynı şekilde, muhtar yasal olmayan, fakat yürütmekte olduğu birçok görevi de yapmamayı seçebilir. Fakat, bu gibi durumların yaşandığı mahallelerde muhtar ikinci dönem için seçilmez. Zaten bir mahalle de muhtarlık yapan birinin, takip eden dönemlerde seçilmediği de sıkça görülen bir durum değildir. Massicard, muhtar ile mahalleli arasındaki ilişkinin asimetrik olduğunu, fakat klasik anlamda bir yöneten-yönetilen ilişkisine nazaran da daha dengeli olduğunu söyler. Buna katılmakta birlikte, bu ilişkinin “karşılıklılık prensibi” ile daha doğru tanımlanabileceğini düşünmekteyiz. Muhtar ile mahalleli arasında tesis edilmiş olan bu sosyal sözleşme ile, muhtar mahallelinin işlerini kolaylaştırırken, mahallelide muhtarın bir sonraki dönemde tekrar seçileceğini garanti eder.

5.3. MUHTAR NE İŞ YAPAR?

5.3.1. “Zenginden Alıyoruz Garibana Veriyoruz”: Yardım Merkezi/Hayır Kurumu Muhtarlık

Muhtarlığın orta-alt ve alt sınıf mahallelerdeki meşguliyetlerinin büyük bir kısmını sosyal yardım faaliyetleri oluşturmaktadır. “Kapınızı ne için çalıyorlar” şeklinde yöneltile soruya, belki yeteri kadar yardım temin edemediği belki de bu taleplerin yoğunluğunun onu üzüyor/yoruyor olmasına bağlı olarak “yardım, yardım, yardım”, diyerek sitem eden Zeynep, adeta yardım bulmak için sağa sola “saldırdığını” söylemiştir. Muhtarlığın başat işlevlerinden biri haline gelen sosyal yardım bulma/temin etme, aynı zamanda muhtarlık kurumunun tanımında da kendisini gösterir. Bu kısımda, özellikle orta-alt ve alt sınıf mahallelerde gözlemlenebilen,

muhtarlıkların birer hayır kurumu gibi çalışmasına ve yardım merkezlerine dönüşmesine değinilecektir. Bazı mahallelerde, muhtarlığın, etrafında şekillendiği ve buna bağlı olarak tanımlanmasında anahtar kelime haline gelen yardım olgusunun, yer yer muhtarlığın varlık sebebine dönüşecek kadar geniş bir alan kapsadığı görülmüştür. Bu nedenle, muhtarlığı tanımlarken üzerinde durulması gereken önemli faktörlerden biridir.

“Muhtardan çok yardımsever olarak çalışıyorum burada. Yardım topluyorum, yardım dağıtıyorum” diyen Yavuz, muhtarlık için bir tanım yapmamakla beraber, muhtar sıfatı ile yaptığı işin ne olduğunu aktarmaktadır. Zamanının büyük bir kısmını bu amaç için harcadığını aktarırken, görüşmemize tanıklık eden, komşu mahalleden bir ihtiyaç sahibinin Yavuz için sarf ettiği sözler, onun mahallede mesleki ve bireysel konumlanmasını ortaya çıkarmaktadır: “Kimse muhtar olarak kabul etmiyor, herkesin babası”. Benzer şekilde Yavuz da kendisini muhtardan ziyade bir yardımsever olarak tanımladığını ve mahalleli için ne anlama geldiğini şöyle ifade etmektedir: “İyi bir yardımseverim. Muhtar kelimesi bana biraz kocaman geliyor, ben yardımseverim. Kardeşim, babayım, oğulum. Ama böyle bir görevim olmasa bunları da yapamam o ayrı mesele. “Benim için asıl mesele mahalledeki mağduriyetleri ortadan kaldırmak. Yardım alıp, yardım dağıtmak.” [Vurgu yazara ait]. Muhtar olmanın aslında sadece kendisine bir hareket alanı kazandırdığını, asıl meselesinin ihtiyacı olana yardım etmek olduğunu ifade eden Yavuz, bu formaliteyi araçsallaştırmış ve muhtarlığın tanımında yeri olmayan ve yapmakla yükümlü olmadığı bir eylemi, varlık sebebi haline getirmiştir. Yusuf’un mahallesinden azda olsa daha iyi durumda olan bir mahallenin muhtarı Halil de muhtarlığın artık “bir hayır kurumu gibi” çalıştığını ifade etmiştir. Mahallesi göç ile kurulmuş olan Halil, “vatandaşın yol-yordam” bilmediğini, göç ile geldiği için genelde ihtiyaç sahibi olduğunu ve bu durumun muhtarlığı hayır kurumuna dönüştürdüğünü söyler. Buradan hareketle, bazı mahallelerde edinilen deneyimlerin, muhtarlığın, muhtar için bile formel alan içinde tanımlanacak bir işlevselliği kalmadığını, tanımının enformel alan içindeki edimlerinden kaynaklandığını göstermektedir. Bu tanımlamanın salt “yardım etme” veya “iş bulma” gibi eylemlerinden kaynaklanmadığını, ayrıca muhtarın mahalledeki konumlanmasından da beslendiğini söylemek gerekir. Dördüncü bölümde ayrıntılı olarak ele alınan “muhtarın akraballaşması/komşulaşması” durumu, muhtarın

mahalleliyle olan ilişkisel yakınlığından kaynaklanır ve enformel alanını oluşturur. Bu ilişkisel yakınlık muhtarı mahalleli için “anne, baba, kardeş, oğul” haline getirir ve muhtarın yaptığı şeyler “onun işi” olmaktan uzaklaşarak, muhtarların tanımlamada sıklıkla kullandıkları “gönül işine”, “hayır işine” ve “fedakarlığa” dönüşür. Böylelikle Muhtar, formel bir tanımdan ve ilişkiden uzaklaşır. Bu durum orta-alt ve alt sınıf mahalleler için geçerlidir.

Orta-üst ve üst sınıf mahallelerde yardıma ihtiyacı olanların muhtar tarafından “dosyasının”²² takip edildiği ve enformel veya bireysel bir çaba gösterilmediği görülmektedir. Bu iki tip arasındaki farkı yardımın niteliği ve yönü üzerinden okumamızı olanaklı hale getiren üst sınıf bir mahallenin muhtarı Galip’in beyanı şöyledir: “Benim birkaç tane sponsorum var eğitim konusu ile ilgili. Biz burada kitap topluyoruz, fakir mahallelere gönderiyoruz.” Bu mahallede yardımın nesnesi kitap iken, yönü “fakir” bir mahalledir. Galip, artık evrak için pek sıklıkla para alınmadığını ama veren olursa kediler için oluşturduğu “kedi kumbarasına” attığını ve bununla kedilere mama aldığını söylemiştir. Bu mahallelerde ortaya çıkan muhtar deneyimlerindeki karışıklık, kentsel alanda hâkim sınıfsal yerleşmenin bir ürünüdür. Bir tarafta yardımın nesnesini kitabın oluşturması ve muhtarın kumbarasındaki parayı “mama” için harcadığı bir mahalle²³, diğer tarafta muhtarın zaman zaman “cebindeki parayı” vermek durumunda kaldığı bir mahalle vardır. Bu mahallelerdeki muhtar edimleri benzeşmediği gibi, ortak bir tanım altında birleşmeleri de olanaklı değildir.

Muhtarların oldukça yoğun olduğunu söyledikleri yardım taleplerine yetişmenin yollarını geliştirdikleri ve bunun bilgisine sahip oldukları görülmektedir. Kaymakamlık, Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü gibi formel kanallar ile verilen yardımların çoğu zaman yeterli olmadığı, bu yüzden muhtarların kendi ilişki ağlarını kullanarak mahalleye enformel yardım getirmek durumunda oldukları orta-alt ve alt sınıf mahallelerde hâkim muhtar pratiğidir. Bu nitelikteki bir mahallenin muhtarı olan Zeynep adeta sağa sola “saldırdığını” (yardım bulma çabası) söyler ve bunu şöyle

²² Muhtarların mahallelinin ihtiyaç durumunu ortaya koymak için başvurdukları göstergelerden biri vakıflarda mahallesine ait dosya sayısıdır. Benzer şekilde, orta-üst ve üst sınıf mahalle muhtarları da diğer mahalleler ile kendi mahallesinin karşılaştırmasını yaparken “ben de şu kadar dosya var ama şu mahalleye giderseniz şu kadar” derler. Bu ölçülebilir olandır. Dosyadan kaynaklı yardıma ek olarak, muhtarların enformel kanalları aracılığıyla getirdikleri sosyal yardım da oldukça fazladır.

²³ Burada kumbarada biriken paranın “mama” için harcanmaması veya kitabın “yeterli” bir yardım olmadığı iddia edilmemektedir. Bu örneklerin verilmesindeki amaç mahalleler arasındaki derin farklılaşmanın daha anlaşılır hale gelmesidir.

gerekçelendirir: “10 kişi çalsa kapımı 8 tanesi iş istiyor. İş yok. Gençlerimiz işsiz. Ve aş istiyorlar. Hele şu pandemi girdiğinden beri perişanız. Saldırıyorum. Nerden erzak alacağım, nerden yardım bulabilirim diye. İhtiyaçları var çünkü”. Zeynep, formel kaynaklardan karşılayamadığı bu yoğun talebi bireysel olarak kurduğu enformel ağı üzerinden çözmeye gayret eder ve zengin ile fakiri buluşturur:

[Yardım isteyenlerin] Yarısına ancak [yetebiliyorum]. O[nu] da devletin verdiği imkanlarla değil de benim yılların vermiş olduğu bir portföyüm var. Geniş bir yelpazem var. Eşim, dostum, hali vakti yerinde olanlar. Sevdiğim arkadaşlarıma diyorum mahallem sıkıntıda. Beni bilirler, buraya gelirler. İhtiyacı olanları çağırırım, yardımı alır gider. Hem onların içi rahat eder kime verdiğini görür, birbirlerini tanır.

Yardıma alan ve veren taraf arasında kalıcı bir ilişki tesis edip, bunun bir devamlılık göstermesini isteyen Zeynep, tanışmalarını sağlar. Yardımı edeni mahalleye davet edip, yaptığı yardımın gerçekten de ihtiyaç sahibi birine gittiğinden emin olmasını ister. Yardımda bulunmak isteyen zenginlere mahallede rehberlik yapılır ve muhtarın önceden belirlediği hiyerarşiye göre yardımlar dağıtılır. Oldukça kalabalık, göç ile kurulmuş, mülteci sayısının fazla olduğu bir mahallenin muhtarı olan Halil, bir bütçeye sahip olmadıkları için doğrudan yardım yapamadıklarından yakınır. Fakat, dolaylı yollardan, ailesi kabul ettiği mahallesine bir şekilde el uzatmaya gayret eder:

Bizim bir bütçemiz yok. Biz insanlara el uzatamıyoruz. Ama zenginden alıyoruz garibana dağıtmaya çalışıyoruz. Ben de 500 aile var liste olarak. Yetimler, yaşlılar, öncelik sırasına göre ayırdık. Biz muhtarlık yapmıyoruz aslında, biz insanlara babalık abilik, kardeşlik yapmaya çalışıyoruz. Ben kendimi 7 yıldır muhtar olarak görmedim. İnsanlarımız çok mağdur. Özellikle böyle mahallelerde. 500 kişilik listem var ama ben bunlara el uzatamıyorum. Dokunmaya çalışıyorum ama bütçemiz yok.

Bütçe ile ilgili ne düşündükleri sorulduğunda orta-alt ve alt sınıf mahalle muhtarları bir bütçeye sahip olmanın elzem olduğunu ifade etmişlerdir. Her an acil bir yardım ihtiyacının doğma ihtimalinin oldukça yüksek olduğu bu mahallelerde, muhtarlar bu taleplere hızlı cevap veremediklerinden yakınır. “Gerekirse cebinden” veren muhtarlar bir bütçenin onlara önemli bir hareket alanı açacağını söylemişlerdir. Alt sınıf bir mahalle muhtarı olan Şükrü, “maaşımı vakfettim ama yeterli olmuyor” der ve acil durumlarda kullanılmak üzere, denetlenebilir bir bütçenin tahsis edilmesinin oldukça faydalı olacağını söyler.

Covid-19 pademisinin neden olduğu kapanmanın yardıma olan talepte büyük bir artışa neden olduğu ortaya çıkmıştır. Düzenli bir gelire sahip olmayan ve günübirlik işlerde çalışan nüfusun oldukça yüksek olduğu orta-alt ve alt sınıf mahalleler,

pandeminin getirdiği kapanma ile “ortada” kalmışlardır. Bu kapanmadan enformel kanallarını oluşturan esnafında etkilendiğini söyleyen Süleyman, “cebimizde varsa veriyoruz, yoksa kimseyi arayamıyoruz bu ara” diye ekler. Yardım bulma konusunda Süleyman’dan daha şanslı olan Osman “pandemi sürecinde iş adamlarından alıp ihtiyaç sahiplerine 75 bin lira dağıttığını” söyler. Kısmi olarak kentsel dönüşüm geirmış olan mahallesinde zenginlerin de yaşadığını söyleyen Osman “bir taraftan alıp, bir tarafa verir”. Mahallesinde bulunan iş gücünü “...garson ve gece bekçisi olarak alışanlar. Ayakılar, kahvede çalışıyorlar. Hepsi kapandı. Restoranlarda, pidecilerde, kafelerde çalışan insanlar.” şeklinde tanımlayan Zeynep, kapanma ile mahallelinin “akşam-sabah erzak istediğini” söylemiştir. Bu ihtiyaçları karşılamak için “normalinden” daha fazla çaba göstermek zorunda kalan muhtarlar, yer yer “rica, minnet”, ile yer yer sağa sola “saldırarak” ve “cebindekini vererek” bu durum ile başa çıkmaya çalışırlar. Görüşmelerin yapıldığı zaman ile bu satırların yazıldığı zaman arasında yaşanan yaşam maliyetindeki artışlar ve yüksek enflasyon, hali hazırda oldukça zor durumda olan orta-alt ve alt sınıf mahallelilerin durumunu daha da kötüleştirdiğini söylemek yanlış olmaz. Bu durum doğal olarak muhtarları da etkilemektedir.

Sosyal yardımın, özellikle orta-alt ve alt sınıf mahallelerde, muhtarlığı tanımlayan en önemli olgulardan biri olduğu oldukça görünürdür. Muhtarlıkların “hayır kurumuna” dönüştüğünü söyleyen ve “yardım konusunda adeta aramızda yarış var” diyen muhtarlar, başarılarını da mahalleye getirebildikleri yardım üzerinden ölçerler. Daha fazla yardım getiren muhtarın daha iyi muhtar olduğu şeklinde bir önerme bahsi geçen mahalleler için doğrudur. Muhtarlığı tanımlarken “ne iş yaptığını” referans aldığımızda, yardım olgusunun anahtar bir kelime olduğunu kabul etmemiz gerekir. Saha araştırmasının erken bir evresinde ortaya çıkan bu olgunun, ilerleyen kısımlarda ele alacağımız gibi, mahallenin niteliğine bağlı olarak muhtarların temel meşguliyet ve fonksiyonel alanlarından birini oluşturduğunu göreceğiz. Formel olarak yapılan yardımın yetersiz kalması ile ilişki ağlarını harekete geçmeye zorlayan muhtarlar, zengin ile fakir arasında köprü kurmaya, “zenginden alıp garibana vermeye” ve böylelikle akrabalaştığı mahallelisine “sahip çıkmaya” gayret gösterir.

5.3.2. “Her Yerde, Her İşte Muhtar. Joker gibi.”: Kurumun Mahalledeki “Eli, Ayağı, Gözü” ve Boşluk Doldurucu Muhtar

Muhtarlar kendilerine yönelik tanımlar yaparken bunu edimleri üzerinden yaparlar. Pratikteki farklılaşma, bu kurum için ortak bir tanım geliştirilmesini olanaksız kılar. Bu başlık altında muhtarların kendilerini tanımlarken sıklıkla başvurdukları bazı fonksiyonlarına ve sıfatlarına değinilecektir. Gerek kurumların mahallede bıraktıkları boşluğu doldurucu, gerekse mahalleli-kurum ilişkisinin kurucusu olmaları, kendilerini tanımlarken sıklıkla başvurdukları şeylerdir. Buna ek olarak sahip oldukları derin mahalle bilgisi, onları kurumların mahalledeki “eli, ayağı, gözü” yapar. Mahalle bilgisine sahip olma bakımından kurumlar ile muhtar arasındaki fark, muhtarın ayrıca bir karşıtlık oluşturarak bir tanımlama yapmasına olanak verir.

Muhtarlıkların bazı mahallelerde formel ve enformel olarak büyük bir boşluk doldurduğunu gerek tarihsel olarak gerekse günümüz kentlerinin belli mahallerindeki muhtar deneyimlerinden anlamak mümkündür. Her ne kadar nüfus kayıt işleri, askerlik işleri, doğum ve ölüm kayıtları gibi formel işleri ortadan kalkmış olsa da Neo-liberal kentin orta-alt ve alt sınıf mahallelerinde yaratmış olduğu enformel alan, kendisinden başka bir kurum veya figür tarafından doldurulabilecek gibi gözükmemektedir. Şartları günümüz ile çok farklı olsa da 1930’lu yıllarda muhtarlığın kaldırılma denemesi başarısız olmuş ve bıraktığı boşluğun doldurulamadığına kanaat getirildiği için yeniden tesisi kararlaştırılmıştır. 1933 yılında çıkarılan belediye kanununda belediye organizasyonunun tamamlandığı, belediyenin yaptığı işlerin muhtarlığinkini de kapsadığı ve dünyanın başka yerinde örneği olmadığı gibi gerekçelerle kaldırılmasına karar verilmiştir. Fakat, 1943 yılında muhtarlığı tekrar getiren kanunda, boşluğun kurumların azami çabasına rağmen doldurulamadığına dikkat çekilmiş ve yeniden inşası kararlaştırılmıştır (Arıkboğa, 1998: 110-114). Bugün de muhtarlar büyük bir boşluğu doldurdıklarını (hem vatandaş hem de kurum için) sıklıkla vurgulamaktadırlar. Bu boşluk gerek kurumların mahalleye hâkim olmamasından ve hizmet sunumundaki aksaklıklardan gerekse kurum ile ilişki kurmakta zorlanan vatandaştan kaynaklanmaktadır.

“Vatandaş okumuş olsa da muhtara gidiyor. Çünkü Muhtar her alana hâkim. Herkes ile kalkıp oturuyor. Vatandaş okumuş olsa da kendi alanı dışında şeylerde

Muhtara başvuruyor. Muhtar yönlendirme yapıyor” şeklinde vatandaş için doldurduğu boşluğu vurgulayan Fatih, “muhtarlar belediyelerin, kurumların, eli kolu ayağıdır” diyerek yokluğunda kurumların karşılaşacağı zorluğu ifade eder. Vatandaş-muhtar-kurum bağlantısını bir zincire benzeten Fatih, muhtarın ortadaki halka olduğunu ve orta halkanın kopmasının zincirin dağılmasına sebep olacağını söyler. Benzer şekilde Zeynep de muhtarın kurumlar için önemini şu şekilde açıklamaktadır:

Belediye başkanlarına diyoruz. Biz sizin eliniz, ayağınız, kulağınız. Bu uzuvlarınıza iyi bakın ki rahat yürüyün diyorum. Bize bakmazsanız tökezlersiniz. Bak ben kaç tane belediye başkanı gördüm. Ama ben daha buradayım. Çünkü halk benim ona ne vereceğimi bildiği için beni seçiyor. Diyor ki benim başım dara düşse yanımda olur, muhtar çaresini bulur diyor.

Belediyenin varlığını ve başarısını kendi ile olan iş birliğine koşullayan Zeynep, diğer seçilen olan belediye başkanı ile kendisi arasında da bir kıyas yaparak, mahalle algısında muhtar ile belediye başkanının (bu herhangi bir kamu görevlisi için de geçerlidir) nasıl farklı şekillerde konumlandığını bize gösterir. Muhtarı diğer kamu çalışanlarından ayıran önemli bir özelliği olan vatandaş ile olan fiziksel, sosyal ve ilişkisel yakınlığı, kendilerini tanımlarken diğer kamu çalışanları ile oluşturdukları karşıtlığa oldukça sık referans vermelerine neden olur. Bir büro veya ofis çalışanından oldukça farklı somutlaşan muhtar, bir seçilmiş olarak ne diğer seçilenler kadar vatandaştan “kopuk” ne de bir memur kadar mekanik ve sınırları oldukça net tanımlanmış bir “daire” içindedir. Fransızca ’da “bureau” (büro), masa veya daha geniş anlamı ile büro (ofis) anlamına gelir. Buradan hareketle, bürokrasi de bir ofisten veya masadan yürütülen iştir (Kilcullen, 1996). Dördüncü bölümde daha ayrıntılı olarak tartışılan muhtarın Weberyen anlamda memurdan ayrışmasının nedenlerinden biri de burada saklıdır. Orta-üst ve üst sınıf mahalleler ile orta-alt ve alt sınıf mahallelerde muhtarların muhtarlık evinde geçirdikleri süre miktarı ile mesai saatlerinde orada bulunup bulunmama durumlarının sorun olup olmaması arasındaki farklılık, muhtarların bir tarafta büro çalışanına dönüşürken diğer tarafta bundan uzaklaşmasının bir göstergesidir. Orta-alt ve alt sınıf mahalle muhtarları, muhtarlık evinde olamamalarının çok sorun olmadığını, vatandaşın “bir şekilde” ulaşacağını söylerler. Çünkü muhtar mahalleye karışmıştır ve mesaisi yoktur. Gece-gündüz ulaşılabilir ve bir büro çalışanı değildir. Diğer taraftan, orta-üst ve üst sınıf mahalle muhtarları mesai saatlerinde büroda olmaları gerektiğini, aksi halde şikâyet edildiklerini ifade ederler. Formel işleri enformel olanlardan daha yoğun

olan bu muhtarlar, bir mesaiye tabi olarak hareket ederler. Bu yüzden orta-alt ve alt sınıf mahalle muhtarları sadece kendileri ile diğer kamu çalışanları arasında vatandaşa olan fayda ve yakınlık üzerinden bir farklılık ortaya koymaz. Bazen de orta-üst ve üst sınıf mahalle muhtarlarının sadece “oturduklarını”, kendilerinin ise “sahada” olduğunu söylerler. Sahada olmak ise gerek kurumların bıraktığı boşluğu doldurmaya çalışmak, gerekse vatandaşın “yetemediği” yerde, onun yanında olmaktır. Emekli bir memur[asker] olan Abdullah’ın muhtar olduktan sonra geliştirdiği farkındalık ve oluşturduğu karşıtlık şöyledir:

Biz kapalı bir ortamdan açık bir ortama geldik, toplumun kılcal damarlarını gördük. Devlet memuru iken, toplumun kılcal damarlarını ölçemiyorduk. Kimsenin bir şeye ihtiyacı yok, ülke refah içinde sanıyorduk. Öyle değilmiş. Bir tüp alamayıp, 10 gün komşusunun tüpünü kullandığı için çocuğunun “anne, teyze neden bizim tüpü bitiriyor” demesine şahit oldum. Biz devlet memuru iken herkesin bir maaş aldığını, evine ekmek girdiğini, bir şeye ihtiyaçları olmadığını biliyorduk. Ama muhtar olunca çok şey gördüm. Yurt parasını ödeyemediği için okulu bırakıp gelen öğrencileri gördük. Tabi biz onlara sahip çıktık ama, sahip çıkamadıklarımız için Allah günahlarımızı affetsin

Devlet memuru iken toplumu kendi sınıfından ibaret düşünen Abdullah, muhtar olduktan sonra “toplumun kılcal damarlarını” gördüğünü söyler. Buradaki tek değişken Abdullah’ın daha önce memur iken şimdi muhtar olmasıdır. Muhtarların, memur “bilmez, görmez ama muhtar kimin aç kimin tok yattığını, kimin neye ihtiyacı olduğunu bilir” demesinin nedeni de muhtarın sahip olduğu mahalle bilgisi ve vatandaşa olan yakınlığıdır. Orta-alt ve alt sınıf mahalle muhtarları Abdullah gibi düşünmektedir. Bu yüzden muhtar yerine mahalleye görevlendirilecek birinin muhtarın boşluğunu dolduramayacağını ifade ederler. Kendilerini tanımlarken memur üzerinde oluşturdukları karşıtlığa sıklıkla vurgu yapmalarının sebebi budur. Özellikle orta-alt ve alt sınıf mahallelerde muhtarların kendilerini tanımlamak için başvurduğu “boşluk doldurucu” işlevi, dördüncü bölümde ayrıntılı olarak ele alınan mahalledeki kurumsal yokluktan kaynaklanır. Bu tanımlamaya orta-üst ve üst sınıf mahallelerde rastlanmaması gerek kurumların bir boşluk bırakmamasından gerekse vatandaşın kurumlarla etkileşimde zorluk yaşamamasından kaynaklanmaktadır. Alt sınıf bir mahalle muhtarı olan Semra’nın “Biz genelde belediyenin işlerini yapıyoruz burada. Hırsızlar çalışıyor kapı-pencereleri, ev sahipleri geliyor diyor ‘e muhtar buraya esrarcı hapçı geliyor’. Biz devletin değil de belediyenin şeyiyiz [çalışanı]. Ben kendimi belediye işçisi gibi görüyorum” şeklindeki tanımlaması mahallede belediyenin kurumsal bir varlık gösterememesinden kaynaklanır.

Mecburen bu boşluğu doldurmak zorunda kalan Semra, bu nedenle kendisini devletin değil de belediyenin bir uzantısı olarak görür. 1933 yılında muhtarlığın kaldırılma gerekçesi olarak gösterilen belediye organizasyonunun bugün bile mahallede bir boşluk bırakması, bazı mahallelerde muhtarlık kurumunun geleneksel rolünü hala sürdürdüğünü gösterir. Semra'dan farklı olarak, daha devletçi bir yaklaşımı olan ve kendisini devletin mahalledeki temsilcisi olarak gören Süleyman, muhtarın “sahayı iyi bilen, taleplerin ne olduğunu iyi bilen, devletin mobesesi, gözü” olduğunu söyler. Devletin gözü olarak tanımlıyor olsa bile, Süleyman'ın saha bilgisine vurgu yapması, kendisini sahayı bilmeyenlerden ve memurlardan ayırmak istemesinden kaynaklanır. Muhtar'a göre muhtarı vazgeçilmez kılan ve önem verilmesini zaruri hale getiren de sahip olduğu derin mahalle bilgisidir. Bu bilgi ile devlete fayda sağlarken, kimin neye ihtiyacı olduğunu bildiği için vatandaşa da yardımcı olur.

Muhtarların geleneksel olarak sıklıkla yaptıkları aracılık işlevinin bugün hala bazı mahallelerde aktif olduğu görülmektedir. Muhtar'ın önde gelen, saygı duyulan, bilirkişi olduğu yerlerde taraflar arası uyuşmazlıklarda rol almasına olanak sağlar. Lakin muhtar sadece vatandaşlar arası ilişkilerde değil, devlet-vatandaş ilişkisinde de arada olduğu için bir tampon oluşturduğunu, iki tarafı buluşturduğunu ve aracılık ettiğini söyler. Muhtarın işlevini “Resmi kurum ile özel şahıs arasındaki tampon görevini üstlenmeli. Bakın köprü demiyorum. Hem alttan gelen şiddeti yukarı hem de [yukarıdan gelen] baskıyı aşağı iletmemeli. Yani absorbe ederek yapmalı bunu. Çünkü vatandaş devlete kızgın oluyor, gitse memura kızsız olacak olan iş de olmuyor” şeklinde tanımlayan Abdullah, muhtarın devlet (kurumlar) ile vatandaş arasındaki arabuluculuk rolüne dikkat çekmektedir. Benzer şekilde Hamit de “vatandaş[ın] devlete olan serzenişini ilk önce muhtara” yaptığını ve muhtarın “ilk önce onun bir alevini” aldığını söyler. Muhtar aracılığıyla yapılacak işlerin vatandaşın belediye ile olan ilişkisini iyi etkileyeceğini ifade eden Hamit, üçra yerlerde muhtarın boşluk doldurmasının vatandaşın devlete bakışını iyi yönde etkilediğini ve Cumhurbaşkanı'nın muhtarlara verdiği önemin nedeninin bu olduğunu söyler.

Suriyeli mültecilerin ülke içindeki dolaşımının serbestleşmesi ile kentlere yerleşenler muhtarlık üzerinde ekstra bir yük oluşturmaktadır. İzmir'in en kalabalık

mahallelerinden biri olan, göç ile kurulmuş ve üç bin civarında mültecinin yaşadığı orta-alt sınıf bir mahallesinin muhtarı Halil içinde bulunduğu durumu şöyle ifade etmektedir:

“Arapça bilmem ama 3 bin Suriyeli ye hizmet veriyorum. Sen getirip 3 bin göçmeni buraya sokmuşsun ve diyorsun ki Allah’a emanet. Geliyor, savaş mağduru kadın, bir şey anlatmaya çalışıyor, anlamıyorum. Şartlarımız çok zor. Muhtarlar çok eziliyor... Çünkü biz gerçekten hem insanlara hem devlete hizmet veriyoruz. Biz muhtarlar olarak apayrı bir dünyada yaşıyoruz. Bir nüfus müdürlüğünde bile sözümüz geçmiyor. Cumhurbaşkanı tanıyor ama nüfus müdürlüğü şefi tanımıyor.”

Devletin “Allah’a emanet” rahatlığı ile “kendi haline” bıraktığı mültecilerin bir anda muhtarın sorumluluğu haline geldiği görülür. Dilini bilmediği bir topluluğun sorumluluğunu üzerine almak zorunda kalan Halil, devlet kadar rahat olamamaktadır. Kendilerini mültecilere de yardım etmek zorunda hisseden ve ihtiyacı olanı mahalleliden ayırmadığını söyleyen muhtarlar vardır. Hem devlete hem de vatandaşa hizmet vererek büyük bir boşluğu doldurmasına rağmen, zaman zaman umduğu kıymeti görmediklerini söylerler. Muhtarlar, külliyede gerçekleştirilen muhtar toplantıları sonrasında kaymakam, vali ve belediye başkanlarının onlara yönelik tutumunda iyileşme olduğunu, fakat daire amirlerinin ve memurların onları yeteri kadar “tanımadığını” söylerler. Son yıllarda Cumhurbaşkanlığının iltifatına mazhar olan muhtarlar, mahalleli tarafından da daha fazla itibar görmeye başlamıştır. Fakat muhtarların daire amir ve memurlarının onlara yönelik tutumundan hoşnut olmadıkları oldukça yaygın bir durumdur.

Sonuç olarak muhtarın gerek kurumlar gerekse vatandaş tarafından her işe koşulabilen bir “joker” olduğunu söylemek yanlış olmaz. Resmi olarak üzerine vazife olmasa bile kurumlar ve mahalleli tarafından “her yerde ve her işte” olması gerekiyormuş gibi imgelenmektedir. Bu imgelenme, muhtarın mahalle yapısına ve mahalledeki konumlanmasına bağlı olarak her “sahipsiz” işte bulunmasına neden olur. Kurumlar tarafından bırakılan boşluğa ek olarak, vatandaş-kurum bağlantısındaki eksikliği de tamamlaması gereken odur. Enformel alanının bu şekilde genişlediği muhtar artık bu işlerin onun sorumluluğunda olup olmadığını sorgulamaz. O nedenle muhtarlığın özveri isteyen bir “gönül işi” olduğu sıkça ifade edilmiştir.

5.3.3. “Biz Devletin Uç Beyleriyiz”: Devletin Mahalledeki Uzantısı Muhtar

Muhtar tanımlamalarında devlet ve özellikle Cumhurbaşkanlığı ile ilişkilendirilerek yapılan tanımların oldukça sık olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durumun nedenlerinden birinin Ocak 2015’te başlayan ve periyodik olarak yapılan cumhurbaşkanlığı külliyesindeki muhtar toplantıları olduğu düşünülmektedir. Çünkü muhtarlar tanımlama yaparken sıklıkla “cumhurbaşkanımız şöyle dedi” diyerek kendileri için yaptığı yakıştırmalara referans vermişlerdir. Bu toplantıların muhtarlığın algılardaki ve pratikteki durumunu iyileştirdiği görülmektedir. Kentin vali, kaymakam ve belediye başkanlarının kendilerine yönelik tutumlarında değişiklik olduğunu, onlara ulaşmanın kolaylaştığını ve vatandaş nezdinde itibar kazandıklarını oldukça sık ifade etmektedirler. Sosyal hakları ve statülerinde yapılan iyileştirmeler, muhtarların kendilerini tanımlamalarına da yansımaktadır. Bu başlık altında muhtarların kendilerini devletin mahalledeki uzantısı/temsalcisi/uç beyi gibi sıfatlarla tanımlamalarına değineceğiz. Ayrıca muhtar ile cumhurbaşkanı arasında kurulan benzerliği ortaya koymaya çalışacağız.

Kendisini mahallede “Biz devletin uç beyleriyiz. Benim kadar karakol amiri bilmez, okul müdürü bilmez. Biz devletimiz ile iş birliği içindeyiz” şeklinde konumlandırıran Cahit, muhtarın mahallede tam hakimiyet (bilmek bağlamında) kurması ve mahalleye yeni taşınanın “ayakkabı numarasına kadar” bilmesi gerektiğini söyler. Mahalleyi iyi tanımayı “devletin bekası” için gerekli görmektedir. Oldukça devletçi bir yaklaşımı olan Cahit, muhtarlık yapanların bir beklenti içinde olmaması gerektiğini ve yeterince şeye sahip olduklarını ifade etmiştir. Kendisini devletin uç beyi olarak tanımlayan diğer bir muhtar olan Asım “Biz tabir yerindeyse uç beyi gibiyiz. Yani devletin en ucunda yaşayan, insanlarla birebir, iç içe yaşayan biziz” der. Asım ve Cahit’in kendilerini aynı şekilde tanımlarken, bu tanımlar altında yatan motivasyonları farklıdır. Cahit bunu güvenlik ekseninde yaparken, Asım bu durumu çevrede bulunma ve vatandaşla yakınlık üzerinden yapar. Muhtarların “uç beyi” benzetmesinin tamlamanın anlamı ile ilişkisi de vardır. Her iki mahalle de kentin çeperinde bulunan ve muhtarlarının “varoş” olarak tanımladıkları mahallelerdir. Bu mahalleler bulundukları kentteki metropoliten ilçeler içinde sınırı oluştururlar. Dördüncü bölümde ele aldığımız

kurumsal boşluk ile ilişkilendirmek de yanlış olmayacaktır. Çünkü bu nitelikteki mahallelerde hem vatandaş hem de muhtar tarafından muhtarın devlet ile ilişkilendirilmesi yaygın bir durumdur. Kurumların yeterince varlık gösterememesi muhtarı mahalledeki devlet temsilcisi ve/veya tek resmi kurumsal varlık durumuna getirir.

Muhtarların cumhurbaşkanlığına atıfla yaptıkları tanımlamalar oldukça yaygındır. Cumhurbaşkanı çeşitli toplantılarda muhtarlar için saygı duyulması gereken seçilmiş kişiler olduklarını (17.02.2015); muhtarların atanmış memurlar olmadığını ve millet iradesi ile yetkilendirildiklerini ve dolayısıyla seçilenlerin atananlardan üstün olduğunu (26.08.2015) söylemiştir. Cumhurbaşkanının kendisi ile muhtarlar arasında oluşturduğu benzerlik ile onlara atfettiği değer muhtarların tanımlamalarına yansımaktadır. Toplantılar yoluyla cumhurbaşkanı ile muhtarlar arasında kurulan ilişkinin muhtarlığı nasıl etkilediğini Zeynel şöyle ifade eder: “Muhtarlık müessesesi sayın Reisimizin Muhtarlara vermiş olduğu değer, teveccüh sonrası çok değişti. Reisin bize değer vermesiyle Türkiye de muhtarlar ön plana çıktı. **Kimlik kazandı.**” [Vurgu yazara ait]. Muhtar toplantıları ile gerek genel siyasette gerekse yerelde önemli aktörler olarak ortaya çıkan muhtarlar bu durumu cumhurbaşkanına borçlu olduklarını ifade ederler. Zeynel gibi Süleyman da cumhurbaşkanının “muhtarlara vermiş olduğu önemden sonra muhtarlar[ın] Malatya da STK’lar içinde en güçlüsü” haline geldiğini söyler. Cumhurbaşkanının “Türkiye’nin cumhurbaşkanı benim mahallenin ki muhtardır” dediğini ifade eden Süleyman bunun onlara güç verdiğini ve herhangi bir kuruma gittiklerinde kapıda bekletilmediklerini ifade etmiştir. “Şu anda vali beyin yanına gidelim, iddia ediyorum hemen beni içeri alır” diyen Cahit “cumhurbaşkanının atadığı bütün kaymakamlar ve valiler aynı cumhurbaşkanımız gibi bize hoşgörü ve samimiyetle davranıyorlar” diye de ekler.

Malatya’da yapılan görüşmelerde, muhtarların genelinin Vali, Kaymakam ve Belediye başkanlarına ulaşmada sorun yaşamadığı ortaya çıkmıştır. Bu durumu bazı muhtarlar “burası küçük biz birbirimizi tanıyoruz” diyerek, iş dışında var olan enformel ilişkilere bağlarken, bazıları cumhurbaşkanının iltifatından sonra önem kazandıklarına ve güçlü bir STK’ya dönüştüklerine bağlamaktadır. Malatya’da muhtarların kendilerini STK olarak tanımladıkları da görülmektedir. Bu durumun,

özellikle alt sınıf mahallelerde, muhtarlığın geniş aile ve hemşerilik üzerinden belirlendiği mahallelerde var olduğu söylenebilir. Çünkü bu nitelikteki mahallelerde muhtarın mahalle üzerinde bir kaldıraç gücü vardır ve seçmen davranışını belli bir ölçüye kadar etkileyebilir. Böyle bir mahallenin muhtarı Süleyman “Buradaki muhtarlar [orta-alt ve alt sınıf mahallelerden bahsediyor], özellikle siyasi partilerin destek almak istediği, güç almak istediği tek kurum. Çünkü muhtarın ağzından çıkan bir söz, mahallenin ağzından çıkan sözdür. Doğu ve İç Anadolu da öyle” der. Bu nedenle özellikle orta-alt ve alt sınıf mahalle muhtarları yerel siyasete olan etkilerinden dolayı kendilerini güçlü bir STK olarak tanımlarlar.

Alt sınıf bir mahallenin muhtarı olan Semra’nın “Cumhurbaşkanı bak ne diyor. Ben neysem sen de osun” aktarımı, muhtarların kendilerini mahallenin cumhurbaşkanı olarak konumlandırmalarına neden olmaktadır. Kendisini mahallesinin “en düşük” insanı olarak gördüğünü ve bir çocuk dahi gelse ayağa kalkıp önünü iliklediğini söyleyen alt sınıf bir mahalle muhtarı Hasan, mahallenin dışına çıktığında mahallenin cumhurbaşkanına dönüştüğünü, “sözün onun sözü” olduğunu ve mahallesini savunduğunu söyler. Cumhurbaşkanının “milletin hizmetkârı” şeklindeki söyleminin muhtarlara da geçtiği, bu yüzden kendilerini mahallede “mahallenin hizmetkârı” olarak tanımlarken, mahalle-kurum ilişkisinde cumhurbaşkanına dönüştükleri söylerler. Orta-üst sınıf bir mahalle muhtarı olan, “devlet pınarsa biz çeşmeyiz” diyen Birol, mahallenin hizmetkârı ve cumhurbaşkanının mahalledeki elçisi olduğunu söyler. Muhtarların kıymetini “en iyi cumhurbaşkanı biliyor” diyen Süleyman da muhtarın devletin mahalledeki gözü olduğunu söyler. “Devlet bizde başlıyor, Cumhurbaşkanında bitiyor. Bir mühür bizde, bir mühür onda var. Ara birimlerin hiçbirinde yok” diyerek kendisi ile cumhurbaşkanı arasında benzerlik kuran Zeynep, mahallesinin muhtarsız olamayacağını çünkü mahallelinin kendisini devlet olarak gördüğünü söyler. “Ben neysem sen de osun” şeklindeki benzetme özellikle orta-alt ve alt sınıf mahallelerde mahallelinin muhtarı güçlü bir figür olarak görmesine ve bu nedenle marjinal taleplerde bulunmasına neden olmaktadır. Malatya’da muhtarlık yapan Zeynel toplantılardan sonra yaşadıklarını şu şekilde aktarmaktadır: “Reisin ‘ben neysem muhtar odur’ açıklamasından sonra vatandaş bizi vali, kaymakam, emniyet müdürü sandı. FETÖ olayından bahsettim ya vatandaş geliyor diyor sen içişleri

bakanına ulaşsan, ‘reisi cumhura ulaşıyorsun’ sen bu çocuğun işini yaparsın” FETÖ ile bağlantısı olduğu için görevinden alınan bir mahallelinin tekrar işe iadesi için muhtarın aracılığına başvurulması ve bunun gerekçesi olarak cumhurbaşkanı ve içişleri bakanının muhtar için ulaşılabilir olması gösterilmektedir. Muhtarın mahalle algısında bu şekilde yer edinmesi toplantıların bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Muhtar gerek kurumlar nezdinden gerek mahallede önemli bir figür haline gelmiştir.

Sonuç olarak, muhtarların kendilerini tanımlarken devlet ile ilişkilendirmeleri oldukça yaygındır. Muhtarların “devletin başı”, “Reis” ve “reis-i cumhur” şeklinde sıklıkla ifade ettikleri cumhurbaşkanı ile aralarında bir benzerlik kurmaları ve kendilerini cumhurbaşkanının mahalledeki temsilcisi, mahallenin cumhurbaşkanı, olarak görmeleri orta-alt ve alt sınıf mahallelerde sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Devletin mahalledeki varlığı-uzantısı olarak yaptıkları tanımlamalarda yine bu nitelikteki mahallelerde yaygındır. Bunun nedeni olarak muhtarların bu mahallelerde mahalleli için önemli birer aktör olmaları; mahalledeki kurumsal yokluk, “kenarda olma” durumu ve yerel siyasete etki güçleri gösterilebilir.

5.3.4. “Mahalleli ile Devlet Arasında Köprüyüz”: Köprü ve Aracı Muhtar

Muhtarlar kendilerini sıklıkla mahalle ile kurumlar arasındaki “köprü” ve “aracı” olarak tanımlamaktadırlar. Eylemlerinden hareketle referans verdikleri bu kavramlar, muhtarların mahalleli ve kurumlar ile olan ilişkisel yoğunluğunu ifade eder. Birinci bölümde ayrıntılı olarak tartışılan Türkiye’de kentleşme ve kentsel dönüşüm pratiklerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan mekânsal ve sosyal ayrışma, belirli nitelikteki mahallerde muhtarın köprü ve aracılık rollerini üstlenmesine neden olmuştur. Sınıfsal yerleşmenin “kurumsal yokluk” ile pekiştirilmesi, kurumlar ile etkileşimin bilgisine sahip olmayan (Bakınız 4. Bölüm) geniş kesimler için muhtarı mahalledeki tek kurumsal varlık haline getirmiştir. Kırdan kente göç ederken geldikleri yerde sahip oldukları davranış biçimlerini kentsel alana taşıyanlar, geldikleri yerde muhtara yükledikleri çeşitli enformel işleri yeni mahallelerinde de yüklemişlerdir. Kente kısa sürede adapte olamayan bu nüfus, muhtarı tüm formel ve enformel işleri için aracı kılar. Muhtarın kurumlar ile vatandaş arasında yaptığı aracılığın, kente göçün yoğun olduğu dönemin bir özelliği olduğu, kurumların artık

daha sistematik iş takibi yaptığı için bir kurumsal boşluk oluşmadığı düşünülebilir. Fakat sahanın bilgisi bu durumun böyle olmadığını, muhtarın hala mahallede önemli bir aracılık ve köprü görevi üstlendiğini göstermektedir. Muhtarın bu görevinin özellikle orta-alt ve alt sınıf mahallelerde aktif olduğu ve bu aracılığa ihtiyaç duyanların kurumlarla etkileşimin bilgisine sahip olmadığı ortaya çıkmıştır. Bu başlık altında muhtarların kendilerini “aracı” ve “köprü” olarak tanımlamalarına ve bu tanımlamaları neden yaptıklarına değinilecektir.

Göç ile kümelenme şeklinde oluşmuş, mültecilerin yerleşim için tercih ettiği (gerek ucuz olması gerekse sosyo-kültürel benzerlik) ve işgücünü “işçi kesimi” olarak tanımlayan Davut, mahallesinde muhtarın geleneksel rolünü hala sürdürdüğünü söyler. Mahallesi göç alan Davut, gelenlerin genelde “uç gruplar” olduğunu ve akrabaları burada olduğu için burayı tercih ettiklerini aktarır. Yeni kuşakların bile “temelde böyle gördüğünü”, bu nedenle bir sıkıntı ile karşılaştıklarında hemen kendisini aradıklarını söyleyen Davut, bu yüzden muhtarı “Devlet, belediye ve mahalle arasında bir köprü... bir aracı” olarak tanımlar. Davut’un tanımının edimlerinden ve mahalledeki rolünden kaynaklandığı görülmektedir. Benzer şekilde muhtarın “büyük bir köprü” olduğunu ve bu köprünün zedelenmesi durumunda “büyük sorunların” ortaya çıkacağını söyleyen orta-alt sınıf bir mahalle muhtarı, bunun nedeninin doldurduğu boşluk olduğunu söyler. Muhtarın mahallenin her türlü sorununu bildiğini ve takip ettiğini söyleyen Fatih, bu işlevinin bir memur tarafından hakkıyla yerine getirilemeyeceğini söyler. Bu nedenle bu köprünün zedelenmemesi gerektiğini ve muhtarların daha fazla yetkilendirilmelerinin doğru olacağını aktarır. “Biz devlet ile vatandaş arasında köprü görevi yapıyoruz. Aslında biz çok şey yapıyoruz ama ya görülmüyor ya da muhtarlar kendini anlatamıyor” (Halil) dedikten sonra mahalledeki fonksiyonel alanının çok geniş olduğundan bahseder. Kavgaya edenler arasında arabuluculuk ve kanaat önderliği yaptığını, emniyetin görevini üstlendiğini, her kapıyı çaldığını ve muhtarların “demokrasinin çakıl taşları” olduklarını aktarır. Göç ile kurulmuş ve oldukça kalabalık olan bir mahallede muhtar olan Halil, vatandaşın hala “tuşlu telefon” kullandığını söyledikten sonra, “ufak bir nüfus cüzdanı değişikliğini bile yapamayan vatandaş[ın] devlet kurumlarını nasıl bilece[ğini]” sorgular. Tam olarak bu nedenle, bu vatandaş ile kurumlar arasında aracılık yapması, yol göstermesi ve köprü olması gerektiğini söyler.

Orta-üst sınıf bir mahalle muhtarı Remzi, muhtarın aracılık rolünden bahsederken vatandaşın muhtarı bir “maşa” ya benzettiğini söyler. Vatandaşın, belediyenin yapması gereken çöp toplama, su arızalarını giderme, park ve sokakların temizliği gibi işler için ya “bilmediğinden” ya da “Maşa varken elimi yakmayayım, ne gerek var. Muhtara sor o sizi yönlendirir” şeklinde düşündüğünden, kendisine müracaat ettiğini söyler. Muhtarın “ikramiyesi olmayan” kullanılan adam pozisyonunda bulunduğunu, “ücretsiz danışman” olduğunu ve “vatandaşlar ile kurumlar arasında köprü görevi yapan, iletişimi sağlayan, vatandaşların her isteğini yerine getirmeye çalışan gönüllü çalışan” olduğunu aktarır. Bu iş yükünün karşılığını tam olarak alamadıklarını düşünen Remzi, aynı zamanda muhtarı “hamal” olarak da tanımlar.

“Hem zengin[i] hem fakir[i] olan bir mahalle” de muhtar olan Osman, kendisini nasıl tanımladığı sorulduğunda “Biz aracıyız. Belediyede işi aynı gün yaptıramadığımız için yöneticiyiz diyemem. Biz iş takibi yapıyoruz” diyerek aracılık rolü üzerinden bir muhtar tanımı yapmıştır. Osman yetkisi olmadığı için ancak aracılık ve iş takibi yapabildiğini söyler. Muhtarların özellikle enformel alanlarında oluşan ağır iş yükü, yetkisizlikleri ile birleşince, muhtarı vatandaş ve kurum arasına sıkıştırır. Vatandaş tarafından (özellikle orta-alt ve alt sınıf mahallelerde) “işleri bakanına bile ulaşabilir” olarak görülen muhtar, belediye dairesinde vatandaşın tahayyülünden çok farklı bir tavır ile karşılaşabilir. Hamit’in “Muhtara çok iş yüklenmiş. Yapacağı hizmet ile yetkileri arasında uçurum var. Muhtar talep ve takip ile yetkilidir. Muhtar mahallede meşhur, kurumlarda meçhuldür” şeklindeki aktarımı durumu anlamamızı kolaylaştırır. “Mahallede meşhur, kurumlarda meçhul” olan muhtar, bazen rica minnet bazen enformel kanalları aracılığıyla, “yetkisizliğini” aşmaya gayret eder.

Muhtarın kurumlar ile mahalleli arasında aracılık etmesi, kurumlara mahallenin bilgisini aktarırken mahalleli adına kurumlar ile ilişki kurması, tarihsel olarak sahip olduğu rolleridir. Fakat dijitalleşmenin yaygınlaşması, kent nüfusundaki artış ve eğitim durumundaki iyileşme gibi faktörler muhtarın bu rolünün işlevsel olmadığını düşündürebilir. Türkiye’de meydana gelen kentleşme ve kentsel dönüşüm pratiklerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan sınıfsal yerleşme biçimi, bazı mahallelerde muhtarın bu geleneksel rolünü üstlenmesine ihtiyaç duyan geniş kitlelerin varlığına sebep olmaktadır. Göç ile kurulmuş ve kurum bilgisi zayıf olanların ikamet ettiği

yerlerde, muhtarlık çalınan ilk kapıdır. Bu nitelikteki bir mahallenin muhtarı olan Özcan'ın, “Mesela adam Muş'tan, Diyarbakır'dan, Van'dan gelmiş. En çok karşılaştığım burada doğu ve güneydoğu kökenli insanlar. Adam hiç köyden çıkmamış. Okuma yazma zayıf. Genci de yaşlısı da aynı” şeklinde tanımladığı mahalle sakinlerinin kurumların karmaşık bürokrasisi karşısında muhtarın aracılığına ihtiyaç duyması oldukça yaygın bir durumdur. Bu nedenle, “muhtarsız mahalle olur mu, muhtarlık kaldırılmalı mı?” gibi sorulara orta-alt ve alt sınıfın yaşadığı mahallelerin muhtarları “vatandaş öksüz kalır”, “benim mahallem muhtarsız yapamaz”, “mahallede kaos olur” gibi cevaplar vermişlerdir. Diğer taraftan orta-üst ve üst sınıfın yaşadığı mahallelerde, muhtar ile vatandaş arasındaki etkileşim ve iletişim oldukça azdır. Var olan ilişki ise formel bir alan içinde gerçekleşir. Muhtarın yokluğu ile varlığı arasında mahalleli açısından önemli bir fark yoktur. Bunun farkında olan muhtar, “muhtara pek ihtiyaç kalmadı, kaldırılması düşünülebilir” (Galip) der.

Sonuç olarak, kentleşme ve kentsel dönüşüm süreçlerinin sonucunda ortaya çıkan ve kendi içinde oldukça homojen olan mahalle tipolojileri, muhtarlık kurumunu oldukça farklı biçimlerde somutlaştırır. Üst sınıf bir mahallede ikamet eden vatandaşın tanımadığı muhtar, orta-alt ve alt sınıfların yaşadığı bir mahallede, mahalledeki “kilit” isimlerden biridir. Çünkü muhtar sadece sosyal yardıma ve iş olanağına açılan kapı değildir, aynı zamanda vatandaşın kurumlar ile ilişki kurabilmesinin anahtarıdır. Bu yüzden, belli nitelikteki mahallelerde muhtarlığın aracılık ve köprü kurma fonksiyonu oldukça aktiftir. Yokluğunda bir boşluk oluşması kaçınılmaz bir durumdur.

5.4. KİM, NEDEN MUHTAR SEÇİLİR/OLUR?

Mahallede kimin, neden ve nasıl muhtar seçildiği, mahallenin niteliğine bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Muhtar somutlaşmalarında aynı tip içinde bulunan mahalleler arasında görülen benzerlik ve deneyim ortaklığı, kimin, neden muhtar seçildiğinde de kendisini göstermektedir. Diğer seçimlere kıyasla oldukça mikro bir çevrede meydana gelen muhtarlık seçimi, adayın o çevreden biri olmasıyla ve seçmene olan fiziksel ve ilişkisel yakınlığı ile de diğer seçimlerden ayrılır. Bu bağlamda adayın mahallede nasıl konumlandığı, mahalleli ile nasıl bir ilişki içinde olduğu, aile yapısı ve ilişki ağları oldukça etkin değişkenler haline gelir. Bu değişkenler, mahallenin

kümelenme biçiminde mi yoksa kentsel dönüşüm sürecine bağlı olarak, daha dinamik bir süreç sonucunda mı oluştuğuna bağlı olarak daha aktif rol alabilir. Birinci bölümde ele alındığı üzere, Türkiye’de kentleşme yoğunluklu olarak kümelenme biçimde gerçekleşmiştir. Devam eden süreçte yaşanan kentsel dönüşüm ise ayrılmayı daha belirgin hale getirerek, kentsel alanın homojen gruplara ev sahipliği yapacak şekilde tasarlanmasına neden olmuştur. Bir tarafta mahalleliğin, hemşeriliğin ve cemaatleşmenin etkin olduğu; sakinlerinin birbirini tanıdığı, akrabalaşan/komşulaşan sakinlerin yaşadığı mahalleler, diğer tarafta bireyselleşmiş, mahalleli bir yana komşusu ile bile sınırlı bir etkileşime sahip grupların yaşadığı mahalleler vardır. Buna bağlı olarak, mahalleye seçilecek muhtarın kim olduğu, neden [onun] seçildiği ve neden muhtarlık yapmak istediği farklı nedenlere bağlıdır. Bu nedenlerin açığa çıkarılması aynı zamanda muhtarların muhtarlığa bakış açılarını anlamamıza, zihinlerinde bu kurumun nasıl yer ettiğini ortaya çıkarmaya da zemin hazırlayacaktır.

Muhtarlık, son yıllarda cumhurbaşkanının atfettiği önemden dolayı gerek kamu kurumları nezdinde gerekse toplumsal algıda, zamana yenik düşmekte olan varlığını yeniden tesis etme imkanı bulmuştur. Muhtarlar, son yıllarda edindikleri mali ve sosyal haklarına ek olarak, “itibar” ve “kimlik” kazandıklarını aktarmaktadırlar. Bu durum “muhtar olmak” için önemli bir motivasyon sağlamaktadır, fakat kimlerin neden muhtar seçildiği daha derin sosyal süreçlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu kısımda, görüşme yapılan mahallelerde muhtarların nasıl ve kimlerden seçildiği tartışılacaktır.

Orta-üst ve üst sınıfın yaşadığı bir mahallede muhtar olan ve muhtarlığın geleceğine yönelik olarak “muhtarlığa çok gerek kalmadı, bence kaldırılması düşünülebilir” diyen Galip, neden muhtar olduğuna yönelik olarak “Emekli olduktan sonra, biraz arkadaş telkini biraz da işsiz kalmamak adına verilmiş bir karar” demiştir. Galip’in muhtarlık yaptığı mahalle, kentin yaşanılması arzulanan cazibe alanlarından biridir. Kira fiyatları oldukça yüksek olan; çevre düzenlemesi ve sosyal tesisleri bulunan sahile oldukça yakın bir mahalledir. Görüşme esnasında gözlemlenen muhtar-mahalleli karşılaşmaları oldukça formel bir düzeyde gerçekleşir ve muhtar mahalleliyi, orta-alt ve alt sınıf mahalle muhtarlarına kıyasla çok az tanır. Yani Galip ile seçmeni arasında, muhtar olmadan önce de var olan, süregelen bir ilişki yoktur. Galip mesai saatleri içinde çalışan, Weberyen anlamda memur gibi ilişki kuran bir muhtardır. “İşsiz

kalmamak adına” muhtar olmaya karar vermesi, muhtarlığı bir iş olarak görmesinden kaynaklanır. Benzer şekilde, Malatya’da orta-üst/üst sınıfın yaşadığı bir mahallede muhtar olan Birol, muhtar olmak için gereken motivasyonu maaşlarda görülen iyileştirmeden bulur. Neden muhtarlık diye sorulduğunda “Eskiden halka hizmetti, çok az ücreti vardı. Şimdi maaşı iyi.” cevabını veren Birol, “muhtar olmayı istemenin” altında yatan ve farklı sosyo-mekanların ürettiği iki farklı önemli sebebi açığa çıkarır.

Kurumlar sosyolojisine göre, kurumların varlığı, rollerini ne ölçüde yerine getirdikleri ve ne yaptıkları ile belirlenir. Bu yüzden muhtarın “eylem repertuvarını” belirleyen, insanların muhtarlık ile ne ölçüde ilişki kurdukları ile ilgilidir. Galip’e mesaisini genellikle neye harcadığı sorulduğunda, “tebligatları teslim etmek” olarak cevaplamaktadır. Yani mesaisini formel alan içinde geçirir. Yapmak ile yükümlü olduğu işlerin dışına taşmayan bir fonksiyonelliğe sahiptir. Bu yüzden Galip için muhtarlık bir iştir.

Diğer taraftan, muhtarlığın bir kazanç kapısı olmadığını, “istekli” olanların yapabileceği bir uğraş olduğunu aktaranlar da vardır. Mahallesindeki nüfusu “orta direk”, “orta halli” olarak tanımlayan Remzi, muhtarlığı ancak “emekli ve istekli” olanların yapabileceğini söyler. Emekliliği ve istekliliği ön koşul olarak görmesi, mahallesinde muhtarlığın “başka bir iş yapmaya” yetecek kadar zaman bırakmamasından (emeklilik) ve formel alan dışında (yapmak ile yasal olarak yükümlü olmadığı) (isteklilik) yaptığı işlerin yoğunluğundan kaynaklanır. Benzer şekilde orta-alt sınıf bir mahallede muhtar olan Kadir, “Muhtarlık benim gözümde çok değerli bir kurum. Muhtarlık, insanlarla iletişimde olmak, çok güzel. Bu işi sadece severek yapıyorum. Severek yapmasam, yapamam.” der.

Muhtarlığı, bir “gönüllülük işi” ve “halka hizmet” olarak görenler de vardır. Malatya’da alt sınıfın ikamet ettiği, kent çeperinde bulunan bir mahallede muhtar olan Cahit “Özlük hakkı falan isteyen muhtarlar var. Ne özlük hakkı! Muhtarlık hizmet için vardır, gönüllülük işidir. Muhtarlığı para için yapanlara söylüyorum bunu. Devlete bağlıyız, devlet ne derse odur” der. Benzer şekilde, aynı niteliklere sahip İzmir’de bir mahallenin muhtarı Fatih, muhtarlığa bakış açısını şu şekilde aktarır: “Bu işin maddi geliri zaten yok, ama saygınlığı var. Ben de keyif aldığım için severek yapıyorum. Maaşımız ve sigortamız var. Muhtarlığı kimse para için yapmaz. [Muhtarlık] vatandaş ve devlete çalışan bir mercidir. Gönüllülüktür.” Geçtiğimiz kısımlarda kısaca

değindiğimiz cumhurbaşkanı-muhtar buluşmalarının, muhtarların muhtarlığın ne olduğu yönündeki algılarında değişikliğe sebep olduğu düşünülmektedir. Kendisini, “milletin adamı” olarak konumlandıran ve işinin “millete hizmet etmek” olduğunu aktaran cumhurbaşkanı, bu konumlanmayı çoğu muhtara aktarmış gözükmektedir. Malatya’da alt sınıfın ikamet ettiği bir mahallede muhtar olan Şükrü, mahallesinin önde gelenlerinden biridir. Muhtarlığı siyasi bir kariye ulaşmanın aracı olarak gören Şükrü, neden kendisinin muhtar olarak seçildiğinin bir sebebini “gönül adamı olduğum için beni seçtiler. İlk seçimde açık ara seçildim” şeklinde aktarır. Muhtarlığı bir menfaat kapısı olarak görmediğini aktaran muhtarlar, bunun bir “iş” olduğu fikrini de reddeder.

Bazı muhtarlar ise mahallelinin isteği/ısrarı üzerine muhtar olduklarını söylerler. Bu muhtarlar en az üç dönemdir mahallelilerinde muhtarlık yapmaktadırlar. Bu nedenle mahalle bilgisine oldukça hakimdirler. Orta-üst ve üst sınıf mahallelerde var olmayan tanıma-tanınma durumu, orta-alt ve alt sınıf mahallelerde oldukça yaygındır. Aynı kişilerin en uzun süre muhtarlık yapmalarına orta-alt ve alt sınıf mahallelerde rastlanır. Orta-üst ve üst sınıf mahallelerde muhtarların görev süresi genellikle bir-iki dönem ile sınırlıdır. Mahallelinin isteği ile muhtar olma durumunun orta-alt ve alt sınıf mahallelerde var olması şaşırılacak bir durum değildir. Çünkü, bu nitelikteki mahallelerde muhtar, mahalleye karışmış, bilinen biridir. Buna ek olarak, muhtar olacak kişinin kurumlarla etkileşimin bilgisine sahip, mahalleyi temsil edebilecek nitelikte ve bilirkşi olması beklenir. Mahalleyi eğitim ve gelir seviyesinin oldukça düşük, “hala çadırdaki yaşayan insanlar var” şeklinde betimleyen Asım, mahallesinde dört dönemdir muhtarlık yapmaktadır. Muhtar olduğu döneme göre, kurumlar ile etkileşimin bilgisine ve gerekli donanımına sahip olan Asım, muhtar olmayı kendisinin değil mahallelinin istediğini söyler. Sebebini de şöyle aktarır:

“[Muhtar olmaya] Ben karar vermedim. Beni mahalleli istedi. Ben emekli muhasebe öğretmeniyim. Muhasebe çalışmaları yapıyordum. Eskiden beri mahallemizin çok büyük sorunları vardı. Bu sorunların çözümü için bana “hocam bu sorunları ancak sen çözersin” gibi telkinde bulundular. Ben çok istekli değildim daha doğrusu. Çünkü kendi işim vardı ve işimden memnundum. Ama vatandaşlarımız çok ısrar edince. Ben 55 senedir bu mahallede oturuyorum. Buraya hizmet etmek zorundasın dediler. Biz kıramadık vatandaşlarımızı.”

Burada Asım’ın muhtar olarak seçilmesinin çeşitli sebepleri vardır. Mahalleli onun muhtar olmasını ister. Çünkü mahallede var olan sorunları “ancak” Asım çözebilir. Asım öğretmendir ve kurumların karmaşık bürokrasisi ile ancak o

baş edebilir. Buna ek olarak, Asım 55 senedir oturduğu mahallesine hizmeti bir borç olarak görür ve mahallelinin ısrarlarına cevap verir. Severece yaptığı işini bırakarak, mahallesine hizmet için mahallelinin ısrarı ile muhtar olan Asım'ın, muhtarlığı salt bir gelir kapısı olarak gördüğü düşünülemez. Zaten orta-alt ve alt sınıf mahalle muhtarlarının çoğunluğu, muhtar olarak aldıkları ödeneği(maaş) mahalledeki ihtiyaç sahiplerinin acil durumları için kullandıklarını aktarmışlardır. Hatta bir kısmı, muhtar olduktan sonra artan giderlerinden dolayı, ekonomik durumunda kötüleşme olduğunu ifade etmiştir.

Mahallede kimin/nasıl muhtar olacağını belirleyen önemli faktörlerden biri mahallenin nüfus yapısıdır. Yukarıda bahsedildiği gibi kümelenme şeklinde gerçekleşen göç, ilk kuşağın kente tutunduktan sonra kendi akraba ve hemşerilerini gittiği yere çekmesi, o yerdeki ilişki ağlarının ve nüfus yapısının hemşerilik ve akrabalık üzerine kurulmasına neden olur. Özellikle geniş aile yapılarının henüz etkin olduğu bölgelerde bu durum daha belirgindir. Malatya'da kentin çeperinde bir mahallede muhtarlık yapan Mustafa, muhtarlık seçimi için “Muhtar seçiminde, köylerde ve aşiret yapılarının olduğu yerleşmelerde gördüğümüz seçim davranışı mevcut. Aileler iş birliği ile muhtarlığa giriyorlar” değerlendirmesinde bulunmaktadır. Benzer özelliklere sahip Malatya'da başka bir mahallenin muhtarı Süleyman da benzer bir değerlendirmede bulunur: “Biz buranın kurucu ailelerinden biriyiz. Bu bölgede genelde muhtarlar kurucu ailelerden olur.” Süleyman'ın “bu bölge” diye nitelediği yer, 1. ve 4. bölümde bahsedilen, “çevreyolunun altı” olarak işaretlenen bölgedir. Bu bölge, çevreyolundan çepere doğru gittikçe ekonomik ve eğitim seviyesi alçalan; suç oranının artış gösterdiği ve kırsal özelliklerin artmaya başladığı bir bölgedir. Burada “kurucu aile” olmak, oraya ilk “konan” kuşağın ailesinden olmaktır. Bu yüzden Süleyman'ın ailesi sonradan gelenlere nispeten kente angaje olabilmiş, kurum bilgisine ve ilişki ağlarına sahip bir ailedir. Bu nedenle, bir “bilen” olarak Süleyman'ın muhtar seçilmesi, bu tip alanlarda olağan olduğu kadar, genel mantığa da uygun görülmektedir. Yine aynı bölgede muhtarlık yapan Şükrü muhtar olarak seçilmesini “kabilenin mahallede çok olması”, “kanaat önderlerinin teşviki” ve “kamu kurumu geçmişi” olması ile açıklar. Kanaat önderleri olarak tasvir edilenler, mahallede yaşayan ailelerin önde gelenleridir. “Kabilenin mahallede çok olması” Şükrü'ye seçmen sayısında üstünlük

sağlamaktadır. Muhtar olmadan önce başka kurumda çalışmış olması gerekli kurum bilgisine erişmesine olanak sağlamıştır. Bu faktörler bir araya geldiğinde, bahsedilen bölgenin özelliklerine bağlı olarak, Şükrü'nün muhtar seçilmesi olağandır.

Muhtarlığın belli bir ailenin üyeleri tarafından icra edilmesi sadece geniş aile yapılarının hakim olduğu bölgelere ait bir özellik değildir. İzmir'de kent hafızasında tehlikeli olarak işaretlenen, uyuşturucu kullanımın yaygın, suç oranının yüksek olduğu ve alt sınıf bir mahallede muhtar olan Semra, muhtarlığı kendisinden önce iki dönem muhtarlık yapan eşinden devralmıştır. Kendisi de iki dönemdir muhtar olan Semra, “doğma-büyüme bu mahallede” yaşadığını aktarır. Kent ile etkileşimi oldukça düşük olan bu mahalle, fiziksel olarak da toplu taşımanın yeteri kadar yoğun olmadığı bir yerdir. Dolayısıyla mahalle sakinlerinin kent ve kurum deneyimleri oldukça düşüktür. Bu nedenle muhtarlığın aynı aile içinde kalması anlaşılabilir bir durumdur.

Malatya'da kentsel dönüşümün iki farklı yüz yarattığı İzzet'in mahallesinde de benzer bir durum vardır. Bir kısmı dönüşüm ile lüks apartmanlar tarafından çevrelenen, bir kısmı yatay mimari ve kırsal özellikler taşıyan bu mahallede muhtarlık babadan oğula geçmiştir. İzzet'e nasıl muhtar olduğu sorulduğunda şu cevabı vermiştir:

“Mahalledekiler beni aileden dolayı tanırlar. [Seçim zamanı] Herkesi ziyaret ettiğimde ziyarete gerek yok biz zaten sizinle beraberiz dediler. Babamın rolü büyük. Babam yıllarca mahallede muhtarlık yaptığı için. Babam vefat ettiğinde muhtardı zaten. %80 ile muhtar oldum. 5 aday vardı.”

Burada İzzet'in babasından dolayı tanınıyor olması muhtar olarak seçilmesinin tek nedeni değildir. Diğer bölümlerde geniş bir biçimde ele alındığı üzere, bazı mahallelerde vatandaşların kente uyum sağlayamadığı, kurum bilgisinden mahrum olduğu yaygın bir durumdur. Bu nedenle muhtarlığı, bu işi “kötülebilecek” kişilerin yapması gerektiği düşünülür. İzzet, babasından kalan formel ve enformel ilişki ağlarını devralarak, yarışa diğer adaylardan önde başlayabilme avantajına sahiptir. Bunun bilincinde olan mahalleli, İzzet'in muhtar olmasını daha avantajlı görmektedir. Buradaki seçmen davranışı, mahalle yapısı göz önüne alındığında, rasyonel kabul edilebilir.

Sonuç olarak, kimlerin, hangi motivasyonlar ile muhtar oldukları muhtar deneyimlerinde olduğu gibi sosyo-mekan ile ilgili bir sorudur. Mekanın kimliğine bağlı olarak, farklı mahallelerde farklı sebeplere dayalı olarak muhtar profillerinde farklılıklar vardır. Burada iki temel soru vardır; 1) neden muhtar olmak istendiği, 2) mekanın kimi muhtar olmaya uygun gördüğü. İyileştirilmiş sosyal haklar, silah ruhsatı alabilme, itibar, “hizmet arzusu”, işsiz kalmama ve gönüllülük muhtar olmak için motivasyon sağlayan faktörlerdir. Mahallenin sınıf yapısı, oluşum süreci ve nüfus yapısı ise kimlerin muhtar seçileceğini belirleyen etmenlerdir.

5.5. MUHTAR NE İŞ YAPAR? MUHTARIN TEMEL MEŞGULİYET ALANLARI

Muhtarlık tek kişinin yürütücü olarak aktif rol aldığı, vatandaş ile yüz yüze ilişki gerektiren, vatandaşa fiziksel ve ilişkisel olarak en yakın olan kurumdur. Muhtarın vatandaş ile etkileşiminin bir ürünü olarak inşa edilen muhtarlık, bulunduğu mekanın yapısına bağlı olarak farklı şekillerde somutlaşır.

Bir kurumu tanımlamanın en iyi yolu, kurumun işleyişine, etkileşimine ve ne yaptığına (fonksiyonel alanı) bakmaktır (Dubois, 2016). Berger ve Luckmann (1966) kurumların ancak kendilerine atfedilen rolleri yerine getirebildikleri ölçüde var olacaklarını söyler. Sosyo-mekana bağlı olarak çeşitlilik gösteren muhtar deneyimleri, mekanın muhtara biçtiği rollerden kaynaklanır. Bazı mahallelerde, muhtarların asıl işlerini, mekanın “yapmayı gerekli kıldığı” enformel işler oluştururken, bazılarında oldukça daralan formel alandan kaynaklı işlerden ibaret olması, muhtarlığın bir kurum olarak edindiği rollerden kaynaklıdır. Geçtiğimiz bölümlerde kapsamlı olarak tartışılan muhtar somutlaşmalarındaki farklılaşmanın sebeplerini burada bir daha tartışmaya açmak gerekli değildir. Bu kısımda muhtarların “ne iş” yaptıklarına yer verilecektir. Oldukça farklı formlar alan bu kurumu tek bir tanım altına koymak yerine, edimlerinden hareketle “eylem repertuvarını” ortaya koymak, muhtarı tanımlamanın daha doğru bir yoludur. Zaten muhtarlar, muhtar olarak kendilerini tanımlarken ortak bir paydada buluşmazlar. Bunun yerine “ne yaptıklarına” bağlı olarak kendilerini “bir şeye” veya “birine” benzetirler.

Saha araştırması, muhtarların beş farklı temel meşguliyetinin olduğunu ortaya çıkarmıştır. Farklı mahallelerde, farklı derecelerde var olan bu meşguliyetler şöyledir; 1) Sosyal yardım bulma ve ulaştırma, 2) Mahallede var olan işsizlik ve bunun doğurduğu sonuçlar, 3) Altyapı ile ilgili işler, 4) Uyuşturucu madde kullanımının yaygınlığı ve bunun neden olduğu işler, 5) Evrak işleri. Muhtarın mesaisini yoğunluklu olarak hangi işlere harcadığı yine mekan ile ilgilidir. Orta-alt ve alt sınıf mahallelerde muhtarlar yoğunluklu olarak sosyal yardım, işsizlik ve uyuşturucu madde kullanımından kaynaklı işlerle meşgul olurken, orta-üst ve üst sınıf mahallelerde muhtarların temel meşguliyetleri evrak işleridir. Aşağıdaki tabloda muhtarların zamanını en çok neye harcadıklarına yönelik cevapları yer almaktadır.

Tablo 1: Muhtarların Temel Meşguliyetleri

ALTYAPI	SOSYAL YARDIM	İŞSİZLİK	UYUŞTURUCU MADDE	EVRAK İŞLERİ
“Altyapı, elektrik, su, aydınlatma, evcil hayvan bakımları, apartmandaki anlaşmazlıklar, kat mülkiyet kanununa tabi sorumluluklar, yöneticilerin görevleri.” (Coşkun)	“En çok gelen isteklerden biri de sosyal yardım” (Ali)	“En çok işsizlik sıkıntısı. Benden iş istiyorlar.” (Salman)	“Bir de mahallede uyuşturucu kullanımı var. Onunla ilgili şikayetler geliyor. Bir yardım, iki uyuşturucu konusu.” (Celal)	“Adli-idari tebligatlar. Burada bulunmamızın en büyük amacı adli-idari tebligatları teslim etmek.” (Veyssel)
	“Yardım için. Pandemi nedeniyle insanlar çalışmadı. Aç kalacak dereceye geldiler.” (Dursun)	“Daha çok aslında iş konusunda yardım istiyorlar. İş bulmamız için” (Ali Yiğit)		
“Eğitim seviyesi yüksek, gelir seviyesi yüksek...Bazı işlerin muhtarlık üzerinden daha ivedilikle çözüldüğünü bildikleri için bana geliyorlar. Mesela sokak lambaları yanmadığı zaman bana geldiklerinde vatandaş henüz yanımda iken hemen ilgili birimi arayıp söylüyorum.” (Gürol)	“Yardım için. Hiç benim ihtiyacım yok diyen yok.” (Sabriye)	“Bizim burası kırsal kesim olduğu için ihtiyaçtan dolayı çok gelirler. İş için çok gelirler. Daha çok yardım talebi için geliyorlar. Yoksa yolunu yap diye kimse gelmiyor.” (Şahin)	“Mesela, en büyük derdimiz eğitimsizlik, altyapı sorunu, milletin refahı hayatı yok. Burada gününbirlik yaşıyor insanlar. İşsizlik ve uyuşturucu çok büyük problem bizde.” (Ali)	“İş kuracaklar için yeni işyeri açacaklar için ikametgah, nüfus cüzdan sureti gibi belgeler istenirdi. Fakat zamanla bu dijital çağa geçince bunlar ortadan kalktı. Özellikle T.C. kimlik numarasının sisteme oturmasından, mernis sisteminin ağırlık kazanmasından sonra muhtarların işi iyice azaldı. Ama 2008 den önce bizim işler daha yoğunlu. Evrak verme açısından.” (Gürol)
	“Bireysel olarak fakirlik. Yardım amaçlı. Kömür, gıda. Genelde, mahallemiz fakir olduğu için yardım için gelirler.” (Hüseyin)	“İşsizlik. Geçen dönem aşağı yukarı 100 den fazla insanı işe göndermişim. Bir de bu bölgeler biraz varoş olduğu için, insanlar gelir düzeyi düşük insanlar.” (Kamil)		
	“Yoksulluktan. Yardım talep etmek için geliyor. Altyapı sorununu çözdük onun için gelen olmuyor.” (Yusuf)			
	“Yardım konusu en çok” (Celal)			

“Sahipsiz hayvanların toplatılması, parklar, yollar, mahalleye gelmeyen otobüs güzergahlarının gelmesini sağlamak vs.” (Rami)	“En çok yardım. Benim işim gücüm yardım. Artık ikametgah almaya gelen yok. Akşama kadar yardım ile uğraşıyorum. Başka bir iş yok. Erzak var mı, yardımı nerden alabilirim. Hep böyle. Mesaimiz yardım ile geçiyor.” (İlhami) “Yardım amaçlı geliyorlar. En çok yardım talebi.” (İhsan)	“10 kişi çalsa kapımı 8 tanesi iş istiyor. İş yok. Gençlerimiz işsiz. Ve aş istiyorlar. Hele şu pandemi girdiğinden beri perişanız.” (Ayşe) “İşsizlik ve uyuşturucu çok büyük problem bizde.” (Ali)	“Şu an ne var. Uyuşturucu çok kötü bir durumda. 12-13 yaşında kızları dahi alıştırıyorlar. Bu Jamaika, bonzai gibi şeyler. O çok kötü. Bizi mahvediyor.” (Ali)	
“Burada en çok hizmet için. Altyapı, su, kanal, çöp, hasta, hastane. Bu gibi şeyler bize en çok gelen. En çok gelen isteklerden biri de sosyal yardım” (Ali)	“Şu anda bütün muhtarların uğraşı yardım. Mahallenin niteliğinin önemi yok. Şu anda iş sıkıntısı var. İş aş demek. Muhtarlığa gelenlerin %90 ı ben nasıl yardım alabilirim.” (İlhami)	“Burada gerçekten gariban kişiler var. Zaten mahalledeki en büyük sorun işsizlik. Çalışan yok.” (Ali)	“Biz bunu başardık, torbacıları bitirdik. İş bulduk, kimine ev verdik, kimini gurbete gönderdik. Kimi istedi tövbe edip namaza başladı. Şimdi herkes rahatça gezebiliyor.” (Özay)	
“En çok hizmet konusunda. %80-85 hizmet, %10 yardım, %5 te evrak için geliyorlar. %5 te bilgi almak için gelir. Bir işi varsa. İş talebi de çok değil. Buca merkezden çok fazla iş talebi var. Benim mahallemde pek yok. %2-3 civarında.” (Faruk)	“Bizim kapımızı en çok yardım için çalışıyorlar. 1800 km gelmiş bu memlekete iş bulamamış, aileler kalabalık. En çok yardım ile alakalı geliyorlar bize.” (Ramazan) “Gelenlerin %90’ı yardım için gerisi yolum sökkük, su, elektrik gibi şeyler.” (Şahin)	“%70 ASGARİ ÜCRET ile geçiniyor burada. İş yönünde gelen oluyor, ama yapacak bir şey yok. İş bulamıyoruz.” (Ali Berktaş)	“Madde kullanımı da var. Bir senedir operasyonlardan dolayı düştü. Kenar mahallelerde geliyor, burası bağ bahçe olduğu için.” (Ali)	
“Elektrik. Kesinti olduğu zaman, zamlı olduğu için. Merkezi olduğu için yol, altyapı sorunu yok. Okul, sağlık ocağı yakın. Her kamu kurumuna ulaşabiliyoruz yakın olduğu için.” (Bilal)	“Bize en çok gelen talep sosyal talepler. Yani geçim sıkıntısı. Tencere-Tava. 1. Sırada yardım talepleri var. 10 kişi geliyorsa 8’i yardım istiyor.” (Abdulahap) “600’e yakın ailem kömür alıyor, engelli maaşı alıyor, dul yetim			

	maaşı alıyor. Sosyal destek alıyor.” (Ali Demir)			
	“Bireysel olarak fakirlik. Yardım amaçlı. Kömür, gıda. Onun dışında resmi olarak kat farkı yok burada. Gecekondu. 3-4 kat planlar var. İmar ile ilgili. Genelde, mahallemiz fakir olduğu için yardım için gelirler.” (Hüseyin)			

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bu beyanları arttırmak mümkündür. Mahalle tipleri içinde muhtarların uğraşlarına yönelik ciddi bir örtüşme vardır. Orta-alt ve alt sınıf mahallelerde muhtarların hiç tereddüt etmeden ve üzerine düşünmeden verdikleri ilk cevap sosyal yardımdır. Bu mahallelerde muhtarlıkların birer “sosyal yardım merkezine/kuruluşuna” döndüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Sosyal yardım almak isteyen vatandaşların ilk olarak muhtardan fakirlik ilmühaberi almaları gerekir. Fakat bu yoğunluk muhtarın vermekle yetkili olduğu “fakirlik” ilmühaberinden kaynaklanmaz. Muhtarlar Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları ile diğer ilgili kamu kurumlarının ulaştırdığı yardımların yeterli olmadığını aktarmaktadırlar. Muhtarlar bu yetersizliği, kendi ilişki ağlarını kullanarak aşmaya gayret etmektedir. “Saldırıyorum, nereden yardım bulabilirim diye”, “yardım konusunda muhtarlar arasında yarış var” gibi beyanlarda bulunan orta-alt ve alt sınıfın yaşadığı mahallelerdeki muhtarlar, yardım etmeyi-ulaştırmayı muhtarlığın birincil amacı haline getirmişlerdir. Muhtar, kriterleri sağlıyor ise, fakirlik kağıdı vermek dışında başka bir çaba göstermek zorunda değildir. Fakat sosyo-mekan muhtarı bunu yapmaya zorlar. Zaten bu tip içindeki mahallelerde muhtarlık yapanlar, muhtarlığı “ulaştırabildiği yardım miktarı” üzerinden tanımlarlar. Bu durumu içselleştirmişlerdir ve “bu benim işim değil” diye düşünmezler. Bu tip içinde, muhtarın diğer önemli bir meşguliyeti iş talebinde bulunanlara iş bulmaya çalışmasıdır. İşsiz veya düzenli bir gelire sahip olmayan grupların yaşadığı mahallede doğal olarak yardıma olan talepte yüksektir. Özellikle Covid-19 pandemisi sürecinde, günübirlik işlerde çalışanların yaşadığı iş

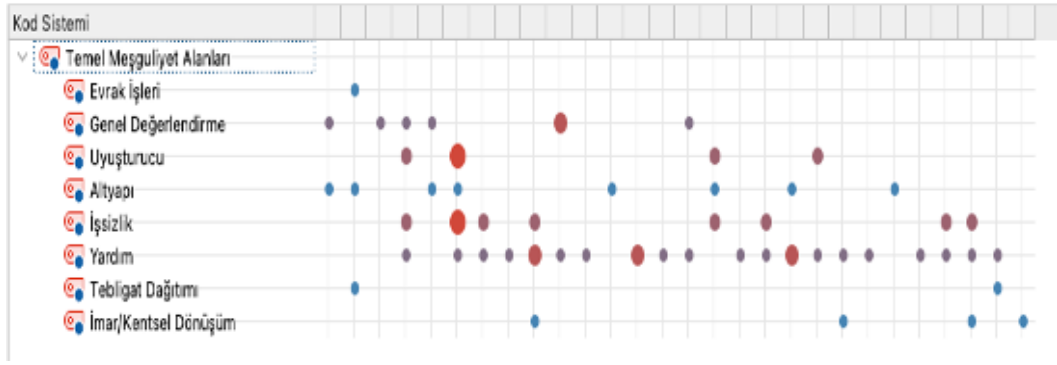
kaybı, muhtarlıklar üzerindeki yoğunluğu önemli ölçüde arttırmıştır. Bu nedenle bazı muhtarlar, devletin yardım yapmak yerine mahalledeki işsizliğe çözüm bulmalarını arzulamaktadır. Yardıma olan talep, işsizlik ve mahalledeki suç oranı/madde kullanımı arasında korelasyon olduğu görülmektedir. İşsizliğin oldukça yüksek olduğu bir mahallenin muhtarı olan Arif mahalledeki bu döngüyü şöyle aktarmaktadır: “Oturuyor bütün gün kahvede ne olacak ne yapabilir. Ya kağıt oynayacak ya bilmem ne yapacak ya da uyuşturucuya alışacak. Başka çaresi de yok, şansı da yok”. Mahallelinin sınırlılıklarının yol açtığı bu durum kurumsal bir müdahale olmadığı müddetçe bu şekilde devam edecektir. Çünkü mahalle kentte “tenha bir yerde kalmış”, “sıkıştırılmış”, “devletin unuttuğu” bir mahalledir. Bu ilgisizlik mahallenin alt-üst yapısında süregelen aksaklıkların yaşanmasına da neden olur. Bu grup içinde yer alan bazı mahalleler ya kısmi olarak kentsel dönüşüm geçirmiş ya da planlanma aşamasında olan mahallelerdir. Bu yüzden bazı muhtarlar, imar ve kat sayısı için yetkili kurumlar ile yoğun ilişkide olduklarını ifade etmişlerdir. Özellikle Malatya’da rastlanan bu durum, mahallelinin, muhtarı daha fazla kat için izin alması yönünde çabalaması için “sıkıştırması” sonucunda ortaya çıkmaktadır.

Orta-üst ve üst sınıf mahalle muhtarları, diğer meslektaşlarının aksine sosyal yardım ve işsizlikten bahsetmemişlerdir. Bu mahalle muhtarları mesailerini genel olarak tebligat ve diğer evrak işlerine harcamaktadır. Mahalledeki suç oranı ve madde kullanımından hiç bahsedilmemiştir. Bazı muhtarlar, çöp toplanması, elektrik ve su arızası gibi durumlarda, ilgili birimleri bilgilendirdiklerini ifade etmişlerdir. Bu mahalle muhtarları genel hatlarıyla “yasal ve zorunlu” görevlerini ifa etmektedirler.

Bazı muhtarlar temel bir meşguliyet belirtmek yerine, genel olarak ne işler yaptıklarını aktarmışlardır. Evrak işleri, alt yapı sorunları, herhangi bir konu için danışma, sokak hayvanları için alınacak tedbirler, park ve bahçe bakımları, otobüs güzergahlarının düzenlenmesi bunlardan bazılarıdır.

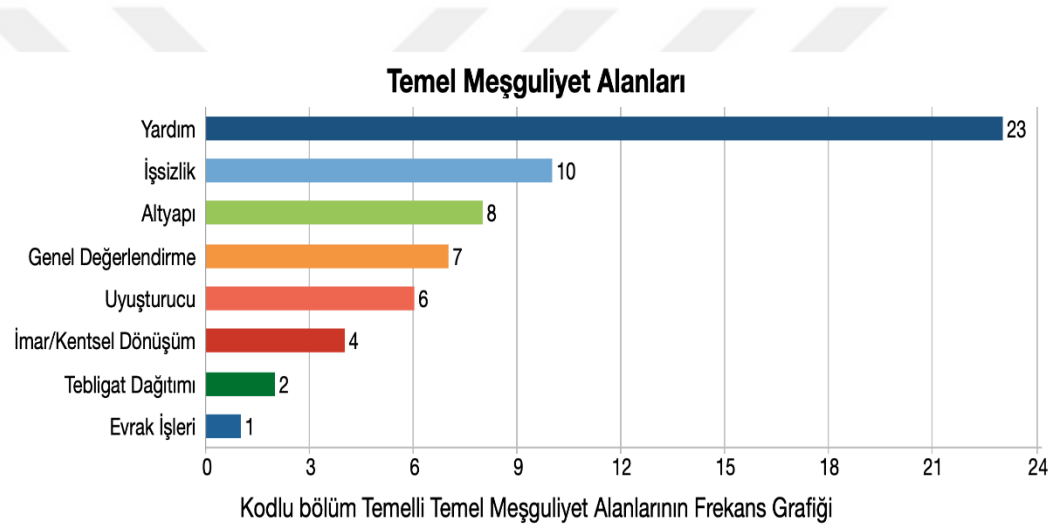
Aşağıdaki grafikler, görüşme yapılan mahallelerde muhtarların cevaplarına bağlı olarak oluşturulmuş, temel meşguliyetlerini gösterir frekans grafikleridir.

Şekil 1: Temel Meşguliyetleri Gösterir Frekans Grafiği (1)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 2: Temel Meşguliyetleri Gösterir Frekans Grafiği (2)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafiklerde de görüldüğü gibi “yardım” muhtarların başat uğraşısını oluşturmaktadır. Bunu iş için yapılan talepler, altyapı sorunları ve uyuşturucu kullanımının neden olduğu uğraşlar takip eder. Grafikler, muhtarın formal alanının oldukça daraldığını, enformel alanının ise asıl işine dönüştüğünü göstermektedir.

5.6. TARTIŞMA VE DEĞERLENDİRME

Muhtar(lık) üzerine yapılan bu alan araştırmasının sorularına geçtiğimiz bölümlerde kapsamlı birer cevap vermeye çalıştık. Her ne kadar mülakat soruları araştırma sorularına yönelik olarak formülüze edilmiş olsa da görüşmelerin gevşek yapısı araştırma sorusu olmasa da bazı önemli bileşenlerin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Bu başlık altında gerek muhtarlığın devlet-toplum ilişkisinde tuttuğu önemli ve çok yönlü yapısını daha görünür hale getirmek gerekse gelecekteki çalışmalara ışık tutabilmek için kısa bir tartışma ve değerlendirme yapılacaktır.

İzmir ve Malatya illerde yürütülen bu alan araştırması muhtar somutlaşmalarının/deneyimlerinin benzer sosyo-mekanlarda oldukça ortaklaşırken farklı olanlar arasında önemli bir tezatlık/karşıtlık oluştuğunu tespit etmiştir. Malatya ve İzmir seçmen davranışları oldukça farklı olan, farklı bölgelerde bulunan, kentsel dönüşümü farklı oranlarda deneyimlemiş iki şehirdir. Fakat bu özelliklerin muhtar tipolojisi üzerindeki etkisi mekanın niteliğinin etkisinden oldukça azdır. Yani muhtarın somutlaşma biçimi bir bütün olarak kent tarafından değil muhtarın içinde bulunduğu mahalle tarafından belirlenmektedir.

Fenomenolojik yöntem biricik deneyimleri ve bu deneyimlerin bağlamını açığa çıkarmaya çalıştığı için bir genellemeye izin vermez. Fakat analitik bir genelleme yapmak olanaklıdır. Bu araştırma oldukça farklı iki kentte yürütülmüş olmasına rağmen benzer toplumsal sınıfların yaşam alanı olan mahallelerdeki muhtar somutlaşmaları birbiriyle örtüşmektedir. Benzer sosyo-mekanlar benzer muhtar tipleri ortaya çıkarmaktadır. Buradan hareketle bir muhtar tipolojisi ortaya koymak olanaklı hale gelir. Araştırmanın yürütüldüğü üç farklı mahalle tipi üç farklı muhtar tipi ortaya çıkarmaktadır. Orta-alt ve alt sınıfın yaşadığı mahallelerde muhtar oldukça önemli bir aktördür. Enformel alanı formel alanından daha geniştir. Bu enformalite muhtarın mahalleye karışmasına ve mahallede bir akrabaya/komşuya dönüşmesine neden olur. Bu muhtar, mahallenin kurumlar ile bağlantısıdır. Mahalle üzerindeki etkisi büyüktür ve mahallenin önde gelen figürlerinden biridir. Diğer taraftan, orta-üst ve üst sınıfın yaşadığı mahallelerdeki muhtar formel alanına sıkışmıştır. Mahalleli tarafından çok tanınmaz ve mahallede önemli bir aktör değildir. Muhtarları tarafından mahallede yaşayanların ekonomik durumunun “orta halli”, “orta direk” olarak tanımlandığı

yerlerde bahsi geçen iki tip arasında kalan bir muhtar figürü daha vardır. Bu üçüncü tip muhtar formel alanına ek olarak enformel bir alana sahiptir. Fakat bu alanın sınırları birinci tip muhtarınkine kıyasla daha sınırlıdır. Bu muhtar tipi diğer ikisinden özellikler taşımakla beraber herhangi biri ile aynı kategori içine alınamaz.

Saha araştırması kentsel dönüşüm öncesi ile sonrası arasında muhtarın deneyimlerinde görülen değişikliği de ortaya çıkarmaktadır. Geçtiğimiz bölümlerde bahsedildiği gibi kentsel dönüşüm sadece mekanı fiziksel olarak dönüştürmez. Mekanın içerdiği toplumsal sınıfın da değişmesine neden olur. Orta-alt ve alt sınıfın yaşadığı bir mahallede gerçekleştirilen kentsel dönüşüm, o mekanı kentin cazibe alanlarından biri haline getirebilir. Hem dönüşümden önce hem de dönüşüm sonrası aynı mahallede muhtarlık yapanlar deneyimlerinde ve mahalleli ile olan ilişkilerinde görülen değişikliği iki şekilde açıklamaktadırlar. İlk olarak, dönüşüm öncesi orta-alt ve alt sınıfın ikamet ettiği mahallede muhtarlık sosyal yardım merkezi gibi çalışmaktadır. Muhtarın enformel alanı geçtiğimiz bölümlerde aktarılan nedenlere bağlı olarak oldukça geniştir. Fakat dönüşümün neden olduğu nüfus hareketi mahallenin ekonomik ve eğitim durumunda ciddi bir yükselmeye sebep olur. Yüksek katlı rezidansların ve lüks konutların inşa edildiği mahalle kentin önemli yerleşim yerlerinden biri haline gelir. Mahallenin bu yeni hali kentin çeşitli yerlerinden burada yaşamın maliyetini karşılayabilecek kesimi içine çeker. Böylelikle mahalledeki yaşam maliyeti yükselir ve dezavantajlı grupları dışarı doğru iter. Bu durumun mahalledeki muhtarın deneyimlerine, somutlaşma biçimlerine ve mahalleli ile olan ilişkilerine doğrudan bir etkisi vardır. Yardım talepleri düştüğü için muhtarın enformel alanı daralır. Eğitimli, kurumlarla etkileşimin bilgisine sahip ve atomize bireylerin mahalleye yerleşmesi muhtarın aracılığını da ortadan kaldırır. Böylelikle muhtar formel alanı içine sıkışır. Dönüşüm geçirmiş mahalle muhtarlarının deneyimlerinde görülen değişikliği açıklarken başvurdukları ikinci etken ilki ile ilişkilidir. Dönüşen mahallelerin içerdiği yeni toplumsal sınıf kurumlarla etkileşimde muhtarın aracılığına ihtiyaç duymadığı için mahallelinin muhtarını tanıma gereksinimi duymaz. Zaten orta üst ve üst sınıf mahallelerde yaşayanların mahalle muhtarını, mahalle muhtarının da mahalleliyi çok tanımadığını yukarıda aktarmıştık. Bu tanışmama durumu muhtarın mahalle üzerindeki “kontrolünü” yitirmesine neden olur. Orta alt ve alt sınıf mahallelerin muhtarlarının istisnasız hepsi mahalleliyi çok iyi tanıdıklarını, “kimin aç

kimin tok yattığını” bildiklerini, kimin neye ihtiyacı olduğunu farkında olduklarını ifade etmişlerdir. Hatta bazıları mahalle bilgilerinin mahallelinin “ayakkabı numarasını” bilecek kadar geniş olduğunu aktarmışlardır. Mahalleye oldukça karışmış ve mahalle bilgisi kapsamlı olan muhtar, mahalleye kimin geldiğinden ve mahalleden kimin ayrıldığından haberdardır. Bu durum muhtarın mahalle üzerinde kontrol sağlamasına olanak sağlar. İşte bu durumu orta-üst ve üst sınıf mahallelerde görmek olanaksızdır. Bu nedenle dönüşüm sonrasında muhtarlar “mahallenin kontrolünü” kaybettiklerini, kimin gelip gittiği bilmediklerini aktarmaktadırlar. Sonuç olarak, mekânsal dönüşüm mahallede yaşayan toplumsal sınıfın değişmesine neden olduğu için muhtar pratiklerinde ve mahalleli-muhtar ilişkilerinde de önemli bir değişime neden olur.

Sahanın ortaya çıkardığı diğer bir önemli konu, bazı mahalle muhtarlarının gerek genel gerek yerel seçimlerde siyasi partiler tarafından desteğine başvurulmuş önemli aktörler olduğudur. Muhtarın bazı mahallelerde önemli bir figür olduğuna, mahallelinin seçmen davranışına etki edebilecek bir kapasiteye sahip olduğuna değinmiştik. Bu durum özellikle alt ve orta alt sınıfın yaşadığı mahallelerde oldukça belirgindir. Bu tip mahallelerde muhtar devleti temsil edebilecek bir durumdadır. Çünkü muhtar mahalledeki tek kurumsal varlıktır ve mahallelinin kent ve devlet ile bağlantısını kurar. Bu durum muhtarı mahallenin “bilirkişisi”, “başkanı” ve muhtarların da ifade ettiği gibi “mahallenin cumhurbaşkanı” haline getirir. Bazı mahalle muhtarları “benim lafım mahallelinin lafıdır” gibi ifadelerde bulunmuşlardır. Kentin metropoliten ilçesinde olsa bile, özellikle Malatya’daki bazı mahalleler hala kırsal özellikler taşımaktadır. Muhtarın sosyal yardım dağıtımını kontrol ettiği bu tip mahalleler, muhtar-mahalleli ilişkisini muhtar lehine şekillendirir. Bu asimetrik ilişki muhtarların mahalle üzerindeki kaldırma gücünü arttırarak yerel seçimlere etki edebilecek bir kapasiteye ulaşmasına olanak sağlar. Bu durumun farkında olan siyasi partilerin, seçim zamanlarında kendilerini sıklıkla ziyaret ettiklerini ve kendilerinden destek istediklerini ifade eden muhtarlar bu durumu pazarlık için de kullanmaktadırlar. Diğer taraftan orta-üst ve üst sınıfın yaşadığı mahallelerde muhtarların mahalle üzerinde böyle bir etkisi söz konusu değildir. Bu nedenle, orta-alt ve alt sınıfın yaşadığı mahalle muhtarları diğer meslektaşlarına göre daha etkili aktörlerdir.

SONUÇ

Sermayenin birikim alanına dönüşen kentler çok kısa sürede çok kapsamlı yapısal değişiklikler yaşamıştır. Bu değişim kentsel dönüşüm pratiklerine bağlı olarak kentsel alanın birbirinden oldukça farklı fiziksel ve sınıfsal özellikler taşıyan alanlar şeklinde parçalanmasına neden olmuştur. Kenti oluşturan en küçük yerleşim birimi olan mahalleler arasındaki -birbirlerine komşu olsalar bile- sınıfsal ve fiziksel farklılıklar, mahalle muhtarlarının birbirinden farklı şekillerde somutlaşmalarına, farklı deneyimler edinmelerine, farklı formel ve enformel alanlara sahip olmalarına neden olmaktadır. İşte bu araştırma iç içe geçmeyen, ayrışan ve heterojen bir yapıya sahip olan kentsel alandaki muhtarların aynı olamayacağı varsayımından hareketle tasarlanmıştır.

Buradan hareketle farklı sosyo-mekarlarda ortaya çıkan muhtar deneyimlerini, somutlaşma biçimlerini, muhtarın fonksiyonel alanını ve tanımlanmalarını ortaya çıkarmak için yapılan bu çalışma bir dizi araştırma sorusu etrafında şekillenmiştir. Bu araştırma soruları şu şekildedir:

- i. Sosyo-mekana bağlı olarak muhtarlar nasıl somutlaşır ve muhtarlık kurumu nasıl yeniden üretilir?
- ii. Muhtar deneyimlerinde bir benzerlik ve farklılaşma var mıdır? Varsa bu farklılaşmanın nedenleri nelerdir, kuramsal ve kavramsal karşılığı nedir?
- iii. Muhtarın formel alanına ek olarak bir enformel alanı var mıdır?
- iv. Muhtar mahallede nasıl konumlanır ve mahalleli ile olan ilişkisi nasıldır?
- v. Muhtar nasıl tanımlanır? Eylem repertuarından hareketle kendisini nasıl tanımlamaktadır?

İzmir’de üç metropoliten ilçeden on dört mahalle ve Malatya’da iki metropoliten ilçeden on dört mahalle olmak üzere toplamda 28 mahalle 1121 dakika görüşme ve gözlemler yapılmıştır. Maksimum çeşitlilik oluşturmak için farklı fiziksel ve sınıfsal özelliklere sahip mahalleler araştırma alanı olarak belirlenmiştir. Elde edilen verilerin analizi muhtar somutlaşmalarının ve deneyimlerinin mekan-bağımlı olduğunu, bazı mahallelerde muhtarların oldukça geniş bir enformel alan oluştururken bazı mahallelerde formel alana sıkıştığını, muhtarların bir tarafta mahallede

akraba/komşuya dönüşürken diğer tarafta mahallelinin çok tanımadığı bir figür olarak kaldığını ortaya koymaktadır.

Saha araştırması kentte hakim üç farklı mahalle tipinin olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu mahalleler gerek fiziksel özellikleri gerekse içerdiği toplumsal sınıf bakımından birbirinden ayrılmaktadır. Muhtarların mahalle tanımlarından yola çıkılarak oluşturulan bu tipolojiye göre kentler üst ve orta üst sınıfın, alt ve orta alt-sınıfın ve muhtarlarının “orta halli”, “orta direk” olarak tanımladığı grupların yaşadığı mahallelerden oluşmaktadır. Muhtarlar formel ve enformel kanallar aracılığıyla birbirini tanıyan, kimin nasıl mahallede muhtarlık yaptığını bilen bir meslek grubudur. Buradan hareketle katılımcı belirlenirken muhtarlardan mahalle niteliğine göre yönlendirme/aracılık yapmaları istenmiş ve böylelikle maksimum çeşitlilik oluşturulmuştur. Bu durum araştırmanın amaçlı yürütülmesine olanak sağlamış ve çeşitli sosyo-mekanlarda muhtarlığın incelenmesi mümkün olmuştur. Üç grup altında toplanan bu mahallelerden ilk grupta yer alanları muhtarlarının “ekonomik durumu iyi”, “eğitim durumu iyi”, “buranın sosyete mahallesi” şeklinde tanımladıkları mahallelerden oluşmaktadır. Bu mahalleler kentin yaşanılması arzulanan, kentsel dönüşüm geçirmiş, lüks sitelerin bulunduğu, alış-veriş merkezleri ve zincir marketlerin olduğu alanlardır. Bu mahalleler sınıfsal olarak üst ve orta -üst sınıfın yaşam alanlarıdır. Mekânsal ve sosyal kutuplaşmanın bir tarafını temsil eder. Diğer bir grupta yer alan mahalleler ise orta-alt ve alt sınıfların ikamet ettiği alanlardır. Bu mahallelerdeki konut kalitesi oldukça düşüktür. Yatay mimari hakimdir ve altyapı sorunları çözülmemiştir. Muhtarların uyuşturucu kullanımının yoğunluğundan şikayet ettiği, yerel yönetimlerin ilgi göstermediği, kente dışardan gelenlerin (ekonomik olarak kötü durumda olanlar ile mülteciler) ucuz kira ve kalabalık ikamet olanağından dolayı ilk uğrak yeri olan fakat durumunda biraz iyileşme olanların hemen terk ettiği, eğitim seviyesinin düşük olduğu ve muhtarlıkların sosyal yardım merkezine dönüştüğü yerlerdir. Burada yaşayanlar genellikle günübirlik işlerde çalışan ve düzenli bir gelire sahip olmayan insanlardır. Bu mahalleler kent hafızasında tehlikeli olarak işaretlenmiş, yaşamak için elverişli olmayan yerlerdir ve mekânsal ve sosyal ayrışmanın diğer kutbunu temsil eder. Son olarak bu iki grup arasında olan mahalleler de kentlerde geniş yer tutmaktadır. Kısmi olarak kentsel dönüşüm deneyimlemiş bu yerler, kentin cazibe merkezlerine yakındır. Hakim konut tipi apartmandır. Bu

mahallelerde yaşayan toplumsal gruplar, mahalle muhtarları tarafından “orta halli”, “orta direk” olarak tanımlanır. Eğitim derecesi ilkokul, üniversite ve aradaki dereceler arasında dengeli bir şekilde dağılmaktadır. Bu mahallelerde yaşayanların çalıştıkları iş kolları çeşitlilik göstermektedir.

Oluşturulan bu tipoloji, muhtar somutlaşmalarında görülen farklılıkların, edindikleri deneyimlerin, fonksiyonel alanlarının, formel ve enformel iş yüklerinde görülen çeşitliliğin ve mahalleli ile kurdukları ilişkinin dokusunun/düzeyinin izini sürmemizi kolaylaştırmıştır. Buna göre orta-alt ve alt sınıfın yaşadığı yerlerdeki muhtarlar ile orta-üst ve üst sınıfın yaşadığı mahallelerdeki muhtarlar arasında çeşitli boyutlarda ciddi farklılıkların ortaya çıktığı tespit edilmiştir.

Mahallelinin vatandaşlık bilincine sahip olduğu ve olmadığı mahallelerde muhtar-vatandaş arasındaki ilişkide dikotomi görünür hale gelmiştir. Sınıfsal olarak üstte olan mahallelerde, vatandaşlık bilinci ve sosyo-ekonomik ve eğitim durumundaki gelişmişlik, vatandaşın muhtar ile olan ilişkisini formel alana sıkıştırmaktadır. Muhtar, vatandaş tarafından hesap sorulabilir, “ezilebilir” ve iş saatinde yerinde olması gereken bir figürdür. Bu tip mahallelerde muhtarlar diğer mahallerin muhtarlarına göre işlerinin daha zor olduğunu söylerler. Bu zorluğun temel kaynağı vatandaşın şikâyet mekanizmasını çalıştırması, muhtarın mesai saatinde muhtarlıkta bulunmaya zorlanması ve muhtarın aldığı tebligatlar yüzünden tebliğ edilenin [neden tebligatı kabul ettiğine dair] hesap sormasıdır. Diğer taraftan, tebligat dağıtımının iş yükünün çok küçük bir parçasını oluşturduğu yerlerde muhtarlar, asıl işi kendilerinin yaptığını, sosyoekonomik olarak iyi mahalle muhtarlarının bir iş yapmadığını söylerler. Çünkü onlara göre, enformel alan içinde icra ettikleri işler ve vatandaş ile kurdukları ilişkilerin yoğunluğu, onları kolaylıkla diğerlerinden farklı bir konuma yerleştirir. Çünkü mahalleli kurumlar ile ilişki kurabilecek seviyeye sahip değildir. Kentte yaşamın ve kurumlarla ilişki kurmanın bilgisine ve tecrübesine sahip olmayan vatandaş, bu işe muhtarı koştuktan, onu vekil kılmaktan ve aracı yapmaktan memnundur. Bir vatandaşlık bilinci yerleşik değildir. Bu durum muhtar üzerinde yüksek hacimli bir enformel iş yükü oluşturur.

Saha araştırması muhtarlık deneyiminin farklılaşmasında daha az görünür olan vatandaş olabilme/olamama olgusunun rolünün açığa çıkmasını sağlamıştır. Sahanın çok katmanlı/boyutlu yapısı, gündelik muhtar pratiğinin alt ve orta-alt mahallelerde

sosyal yardım ve iş bulma, kurumlar ile vatandaş arasında ilişki tesis etme, bilirkişilik yapma ile orta-üst ve üst mahallelerde tebligat işleri ve diğer resmi işler arasında salındığını göstermektedir. Vatandaşın kurumlar ile ilişki kuramamasının nedeni yetersiz eğitim ve ekonomik dezavantaj olarak gösterilmektedir. Fakat, kurumlarla ilişkinin bilgisine sahip olup/olmamak, Kadioğlu'nun (2008) Türkiye'de vatandaşlık olgusunda eksik gördüğü “şehirleşme” bağlantısının yokluğundan veya zayıflığından da beslenmektedir. Orta-alt ve alt sınıf mahallelerin muhtarları, mahallelerinin, çoğunluğu doğu ve güneydoğudan göç edenlere ev sahipliği yaptığını ifade etmişlerdir. Türkiye'de kentleşme tartışmalarında sıklıkla vurgulanan sorunlar arasında, göç edenlerin kente angaje olamadıkları, kent yaşamını içselleştiremedikleri ve geldikleri bölgelerden miras kalan pratikleri sürdürdükleri gösterilir. Yani bir “şehirleşme” eksikliğinin Türkiye kentleşmesinde var olduğu açıktır. Bu nedenle, vatandaşlık bilinci olgusunun salt bir eğitim eksikliği ve ekonomik dezavantaj sorunu olmadığı, aynı zamanda bunun kentsel yaşama entegrasyon ile sıkı bir korelasyon içinde olduğu açıktır. Bu nedenle vatandaşlık bilinç seviyesinin muhtar(lığ)ın gösterdiği değişkenlikte önemli bir belirleyen olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü bilinç düzeyi, muhtar vatandaş ilişkisinin yapısını belirlerken, bu ilişkinin sürdürülmesi ve yeniden üretilmesinde de önemli bir oynar.

Muhtarlık kurumunun iş kapsamını, vatandaş ile ilişkisinin yoğunluğunu ve düzeyini ve formel/enformel aksiyon alanının sınırlarını belirleyen faktörlerden bir diğeri belediyenin ve diğer kamu hizmeti sağlayan kurumların mahallenin niteliğine göre değişiklik gösteren tutumlarıdır. Kentleşme ve kentsel dönüşüm pratiklerinin beslediği mekânsal ve sosyal ayrışmanın kalıcı olmasına neden olabilecek “kamusal ilgisizliğin” mekânın niteliğinden bağımsız olmadığı görülmektedir. Kamu kurumlarının sosyal hayatın, konut kalitesinin ve altyapı hizmetlerinin geliştirilmesi yönündeki yetersiz aksiyonlarına ek olarak, rant odaklı kentsel dönüşüm projelerinin kâr marjı düşük olduğu için yatırım yapmadığı kentsel alanlar, kentlerde “tenha” birer yere dönüşerek, “unutulmaya” yüz tutmaktadır. Saha çalışmasının yürütüldüğü orta-alt ve alt sınıfın yaşadığı mahallelerde kısa bir yürüyüş, sadece kamu kurumlarının değil, sermayenin de bu alanlardaki yokluğunu görmek için yeterlidir. Yol ve kaldırım kalitesi, park ve bahçe gibi kamusal alanların sıklığı ve güvenliği, zincir marketin bulun(ma)ması, çöp kovalarının sıklığı ve kalitesi gibi değişkenlerin mahallenin

niteliğine bağılı olarak nasıl farklılaştığını görmemek neredeyse imkansızdır. İşte bu kurumsal ve sermaye ilgisizliğı kentlerdeki mekânsal eşitsizliğin kronik bir hale gelmesine neden olmaktadır. Kurumların mahalledeki yetersiz varlığı, doğıal olarak muhtarı bu açığı kapatmaya itmektedir. Orta-üst ve üst mahallelerde gerek vatandaşın kurumları harekete geçirme yetisi gerekse mahallenin zaten oturmuş bir altyapıya sahip olması muhtarı mahalledeki tek kurum olmaktan çıkarır. Fakat, orta-alt ve alt sınıftaki mahallelerde iki temel faktör muhtarın iş yoğunluğunda önemli bir artışa sebep olur. İlki, kurumların mahallede yeterince varlık göstermemesi, hizmet takibi yapmaması ve mahalleye yönelik ikircikli tutumudur. İkincisi, mahallelinin kurumlarla etkileşim kurma bilgi ve deneyiminin yetersizliğı ve kurumları harekete zorlayamamasıdır. Bu iki faktörün genellikle aynı anda var olduğı ve birbirini beslediğı saha çalışmasında ortaya çıkmıştır.

Orta-alt ve alt sınıf mahallelerde muhtarların mahalleye oldukça karışmış olduğı görölmektedir. Mahalleli tarafından “abi, abla, kardeş, oğul, baba, anne” şeklinde konumlandırılan muhtarların mahallede bir akrabaya/komşuya dönüştüğü görölmüştür. Bu durum muhtar ile mahalleli arasındaki ilişkinin yoğunlaşmasına olanak sağladığı gibi muhtarın iş yükünün artmasına da sebep olur. Mahallelinin kurumlar ile ilişkisini kuran, kurumların mahallede bıraktığı boşluğu dolduran muhtar, mahalledeki konumlanmasından dolayı “kendi işi olmayan” birçok işi de yapmak durumunda kalır. “[Mahalleli] Ayağını taşa sürtse bana geliyor” diyen muhtar mahalledeki önde gelen ve bilirkişisi olmasından ve mahalledeki konumlanmasından kaynaklı olarak, mahallelinin her derdinde başvurulacak kişi olduğunu ifade etmektedir. Diğer taraftan orta-üst ve üst sınıfın yaşadığı mahallelerde muhtar ile mahalleli arasında böyle bir ilişki yoktur. Muhtar formel alanına sıkışmış ve mesai saatleri içinde muhtarlık ofisinde duran bir figürdür. Bu mahallelerde muhtar Weberyen anlamda bir memur tanımına yakınlaşmış ve mahalleli tarafından gözetim altında tutulur. Muhtarlık ofisinde bulunmadığı süre içinde vatandaş tarafından ilgili mercilere şikayet edildiğı görölmektedir. Orta-alt ve alt sınıf mahallelerde muhtarlar bir mesaiye tabi olarak çalışmazlar. Her an ulaşılabilir olan muhtar, ulaşılama hakkında feragat etmiştir. Neredeyse bütün muhtarlar “gece kaç olursa olsun” kendisini arayabildiklerini ifade etmişlerdir.

Orta-alt ve alt sınıfın yaşadığı mahallelerin muhtarlarının geneli muhtarlığın bir “gönül işi” olduğunu, para için yapılamayacağını ifade etmişlerdir. “Muhtarlık gönül işidir” diyen muhtarların, muhtarlığın para kazanmak için yapılmaması gerektiğini ifade etmişlerdir. Aldıkları ödeneğin (maaş) geçimleri için yeterli olmadığını, muhtar olduktan sonra ekonomik durumlarında bozulma olduğunu söyleyen muhtar sayısı oldukça fazladır. Bu bozulmanın sebebinin kendilerinden yardım talep eden mahalleliye yardım etmek olduğunu söyleyen muhtarlar, formel yardımların yetersiz olduğunu sıklıkla vurgulamaktadırlar. Mahalleli ile kurdukları komşuluk/akrabalık ilişkisi muhtarların bazen “cebindeki parayı” paylaşmasına sebep olmaktadır. Diğer taraftan, orta-üst ve üst sınıfın yaşadığı mahallelerin muhtarlarının “işsiz kalmamak için” muhtar oldukları yönünde beyanları vardır. Mahalleli ile kurdukları ilişki daha formel bir düzeyde seyrettiği için, muhtarlıktan elde ettikleri geliri geçim kaynakları olarak görmektedirler.

Özetle, parçalanmış/bölünmüş kentsel alan iki belirgin muhtar tipi ortaya çıkarmıştır. Somutlaşma biçimleri, yaptıkları işler, mahalledeki konumlanmaları, fonksiyonel alanları, kendilerini tanımlama biçimleri net bir biçimde birbirinden ayrılmaktadır. Bir tarafta muhtarlığı gönül işi/hizmet olarak gören, mahalleye oldukça karışmış, komşuluk ve akrabalık düzeyinde ilişki kuran, mesaisinin çoğunu yardım bulmaya harcayan, enformel ağlarını harekete geçirerek daha fazla kişiye fayda sağlamaya çalışan, gerektiğinde cebindekini paylaşan, her zaman ulaşılabilir olan muhtarlar vardır. Diğer tarafta muhtarlığı meslek olarak gören, mahalleli ile ilişkisi sınırlı olan, formel alan içindeki işleri yapan, mesaisinin büyük kısmını tebligat dağıtmaya harcayan muhtarlar vardır. Bu iki taraf arasında oldukça net farklılıklar vardır. Muhtarlığın en belirgin iki yüzünü gösteren bu taraflar arasında kalan ve ikisinden de özellikler taşıyan muhtarların sayısı da oldukça fazladır.

KAYNAKÇA

Akgün, A. (2014). Ayrışma-Ayrıştırma Temelli Mekânsal Pratiklerin Toplumsal Pratiklerle İlişkisi Üzerine Bir Çalışma. *İDEALKENT* 5 (2014): 28-39

Akyildiz, A. (2006). Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişimine Genel Bir Bakış. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 14: 11-30.

Alada, A. B. (2008). *Osmanlı Şehrinde Mahalle*. Sümer Kitabevi.

Alver, K. (2010). Mahalle: Mekân ve Hayatın Esrarlı Birlikteliği. *İdealkent Dergisi*, 2, 116-139.

Arıkboğa, E. (1998). *Yerel Yönetimler, Katılım ve Mahalle Muhtarlığı*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Arıkboğa, E. (1999). Yerel Yönetim Açısından Mahalle Muhtarlığına Bir Bakış. *Çağdaş Yerel Yönetimler*. 8(3): 103-125

Arıkboğa, E. (2000). Boşluk Doldurucu ve Aracı Kurum: Mahalle Muhtarlığı, *Yerel Yönetimler Sempozyumu Bildirileri*, TODAİE Yayınları, 167- 176.

Arıkboğa, E. (2018). Mahalle Muhtarlığı ve Muhtarlık-Belediye İlişkileri. *Yerel Yönetimler ve İyi Yönetişim* (2018): 21-35.

Arslan, H. (2014). Türkiye'nin Kentleşme Sürecinde Konut Politikalarının Evrimi. *Akademik Bakış Dergisi*. 40.

Ayata, S. (1989). Toplumsal Çevre Olarak Gecekondu Ve Apartman. *Toplum ve Bilim*. 46.47 (1989)

Bali RN. (1999) *Çılgın Kalabalıktan Uzak. Birikim*. 123:35-46.

Bayramoğlu Alada, A. (2008). *Osmanlı Şehrinde Mahalle*. Sümer Kitabevi Yayınları

Behar, C. (2003). *A Neighborhood in Ottoman Istanbul: Fruit Vendors and Civil Servants in the Kasap Ilyas Mahalle*. SUNY Press.

Berger Peter, L. ve Luckmann, T. (1966). The social construction of reality. *A Treatise in the Sociology of Knowledge*.

Bourdieu, P. (1987). *Distinction: A Social Critique Of The Judgement Of Taste*. Harvard University Press.

Bourdieu, P. (1987). What makes a social class? On the theoretical and practical existence of groups. *Berkeley Journal of Sociology*, 32, 1-17.

Boyd, C.O. (2001). *Phenomenology the method*. In P.L. Munhall (Ed.), *Nursing research: A qualitative perspective* (3rd. ed., pp. 93-122). Sudbury, MA: Jones and Bartlett.

Cameron, M. E., Schaffer, M. ve Hyeoun, P. (2001). Nursing Students' Experience of Ethical Problems and Use of Ethical Decision-Making Models. *Nursing Ethics*, 8: 432-448.

Creswell, J. W. (1998). *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing among five Traditions*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Çadırcı, M. (1970). Türkiye'de Muhtarlık Teşkilâtının Kurulması Üzerine Bir İnceleme. *Belleten*, XXXIV/135, Ankara, s. 409-420.

Çarkoğlu, A. ve Kalaycıoğlu, E. (2014). *Türkiye'de ve Dünya'da Vatandaşlık*. İstanbul, İstanbul Policy Center.

Çelik, A. (2019) *Devlet, Siyaset ve Muhtar*, Yeni Yaşam Gazetesi, Yazı Dizisi. https://www.academia.edu/38694215/Devlet_Muhtar_Siyaset, 12.06.2022.

Çetin, İ. (2012). Kentsel Ayrışma ve Mekânsal Kümelenme Biçimleri. *İDEALKENT* 3.7 (2012): 160-186.

Denzin, N. K. (1994). The art and politics of interpretation. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *Handbook of Qualitative Research* (pp. 500–515). Sage Publications, Inc.

Dowling, M. (2007). From Husserl to van Manen. A Review of Different Phenomenological Approaches. *International Journal of Nursing Studies*, 44(1): 131-142.

Dubois, V. (2016). *The Bureaucrat and the Poor: Encounters in French WELFARE Offices*. Routledge: London.

Erder, S. (1999). Göç, Yerleşme ve “çok” kültürel Tanışma, (mak.), *Birikim Dergisi*. Sayı: 123, Birikim Yayınları, İstanbul, 1999.

Ergenç, Ö. (1984). Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine. *Osmanlı Araştırmaları*(4): 69-78.

Erman, T. (2010). Kent Çeperindeki bir ‘Devrimci’ Mahalle: 1970’lerden 2000’lere Mahallenin Değişen Anlamı ve Mahalle Üzerinde Yaşanan Çatışmalar, Çekişmeler. *İdealkent*, 1(2), 170-195.

Finlay, L. (2012). Debating Phenomenological Methods. In *Hermeneutic Phenomenology in Education* (pp. 17-37). SensePublishers, Rotterdam.

Geniş, Ş. (2007a). Producing Elite Localities: The Rise of Gated Communities in Istanbul. *Urban Studies*, 44(4), 771–798. doi:10.1080/00420980601185684

Geniş, Ş. (2007b). Küreselleşme, Toplumsal Eşitsizlik ve Mekânsal Ayrışma. *Sivil Toplum*, 5 (17-18). 69-84.

Görgülü, Z. (2003). Villalı Yerleşmeler Üzerine: Mekânsal Ayrışma Bağlamında Birkaç Söz. *Arredamento Mimarlık*, 7-8: 74-75.

Güneş, M. (2009). *Osmanlı Devleti'nde Muhtarlık Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişimi (1829-1864)*", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Güzey, Ö. (2012). Türkiye’de Kentsel Dönüşüm Uygulamaları: Neo-Liberal Kent Politikaları. *Yeni Kentsel Aktörler ve Gecekondu Alanları*. İDEALKENT 3 (2012): 64-83

Heper, M. and E. Keyman, F. (1998). Double-Faced State: Political Patronage and the Consolidation of Democracy. *Middle Eastern Studies*. 34(4): 259– 277.

Heper, M. ve Keyman, E. F. (1998). Double-faced state: political patronage and the consolidation of democracy in Turkey. *Middle Eastern Studies*, 34(4): 259-277.

Hopkin, J. (2006). Clientelism and Party Politics. In *Party Politics*, edited by Richard Katz and William Crotty, 406 –412. London: Sage, 2006

Işık, O. ve Pınarcıoğlu, M. M. (2012). *Nöbetleşe Yoksulluk: Gecekondulaşma ve Kent Yoksulları: Sultanbeyli Örneği*. Ankara: İletişim Yayınları.

Işık, Ş. (2005). Türkiye’de Kentleşme ve Kentleşme Modelleri. *Ege Coğrafya Dergisi*. 14: 57-71.

İnalcik, H. (1964). *'The nature of traditional society: Turkey' içinde Rustow, D. A. ve Ward, R. E. (Eds.). (1964). Political modernization in Japan and Turkey* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Kadioğlu, A. (2008). *Vatandaşlık: Kavramın Farklı Anlamları. A. Kadioğlu (Der.). Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara (s. 21-31). İstanbul: Metis Yayınları.*

Kalaycıoğlu, E. (2001). Turkish Democracy: Patronage versus Governance. *Turkish Studies*. 2(1): 54–70.

Karpat, K. H. ve Karpat, K. H. (1976). *The Gecekondu: Rural Migration and Urbanization*. Cambridge University Press.

Keyder, Ç. ve Öncü, A. (1993). *Istanbul and the Concept of World Cities*, Friedrich Ebert Foundation Publications.

Kilcullen J. (1996). *Max Weber: On Bureaucracy*. Available at: <https://philpapers.org/rec/kilmwo> (accessed 16 April 2020).

Kurtuluş, H. (2003). Mekânda Billurlaşan Kentsel Kimlikler: İstanbul’da Yeni Sınıfsal Kimlikler Ve Mekansal Ayrışmanın Bazı Boyutları. *Doğu Batı*. 6(23): 75-96.

Kurtuluş, H. (2006). Kentsel Dönüşüme Modern Kent Mitinin Çöküşü Çerçevesinden Bakmak. *Planlama*, 2, 7-12.

KUYUCU, T. (2018). Türkiye’de Kentsel Dönüşümün Dönüşümü: Kurumsal Bir Açıklama Denemesi. *İdealkent*, 9(24): 364-386.

Kuyucu, T. ve Ünsal, Ö. (2010). Urban transformation'as state-led property transfer: An analysis of two cases of urban renewal in Istanbul. *Urban Studies*, 47(7): 1479-1499.

Lefebvre, H. (2014). *Mekânın Üretimi*. (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.

Leonardi, R., Nanetti, R. Y. ve Putnam, R. D. (1994). *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. Princeton, NJ, USA: Princeton University Press.

Lewis, B. (1961). *The Emergence of Modern Turkey*. London.

Madanipour, A. (2003). *Public and Private Spaces of the City*. London ve New York: Routledge.

Massicard, E. (2015). *The Incomplete Civil Servant?: The Figure of the Neighbourhood Headman (Muhtar)*. İçinde Order and compromise: government practices in Turkey from the late Ottoman Empire to the early 21st century (pp. 256-290). Brill.

Massicard, E. (2022). *Street-level Governing: Negotiating the State in Urban Turkey*. Stanford University Press.

Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. sage.

Onwuegbuzie, A. J. ve Leech, N. L. (2007). Sampling designs in qualitative research: Making the sampling process more public. *Qualitative Report*, 12(2), 238-254.

Ortaylı, İ. (1985). *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, İstanbul: Hil Yayınları.

Ortaylı, İ. (2000). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*. Ankara: TTK Yayınları.

Öncü, A. (1997). The myth of the 'ideal home' travels across cultural borders to İstanbul: Space, Culture and Power: New Identities in Globalizing Cities, 56-72, 1997.

Özgür, Ebru Firidin. "Sosyal ve mekânsal ayrışma çerçevesinde yeni konutlaşma eğilimleri: kapalı siteler, İstanbul, Çekmeköy örneği." *Planlama Dergisi* 4 (2006): 79-95.

Özgür, H. (1998). Türkiye'de Kentleşme ve Konut Politikalarının Yirmibeş yılı. *Yeni Türkiye Dergisi Cumhuriyet Özel Sayısı III: Sosyal Değerlendirme*, 4(23-24), 2352-2365.

Özler, Ş. İ. (2000). Politics of the Gecekondu in Turkey: The political choices of urban squatters in national elections. *Turkish Studies*, 1(2): 39-58.

Patton, M. Q. (2002). Two decades of developments in qualitative inquiry: A personal, experiential perspective. *Qualitative Social Work*, 1(3): 261-283.

Patton, Michael Quinn (2015). *Qualitative Research & Evaluation Methods: Integrating theory and practice (4th ed.)*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Pérouse, J. F. ve Danış, A. D. (2005). Zenginliğin Mekânda Yeni Yansımaları: İstanbul'da Güvenlikli Siteler. *Toplum ve Bilim*, 104, 92-123.

Putnam, R. D., Leonardi, R. ve Nanetti, R. Y. (1992). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton University Press.

Rallis, S. F. ve Rossman, G. B. (2012). *The research journey: Introduction to inquiry*. Guilford Press.

Robert D. P, (1993). The Prosperous Community. *The American Prospect*. 4(13): 1-15.

Roniger, L. (2004). Political Clientelism, Democracy, and Market Economy.

Rustow, D. (1966) 'The development of parties in Turkey', in J. LaPalombara and M. Weiner (eds), *Political Parties and Political Development*. Princeton.

Sabri Sayarı (2014). *Interdisciplinary Approaches to Political Clientelism and Patronage in Turkey*, Turkish Studies

Sayari, S. 1977. 'Political Patronage in Turkey' In *Patrons and Clients in Mediterranean Societies*, ed. Ernest Gellner and John Waterbury. London: Duckworth, pp. 103–114.

Schuitema, K. (2016). Social Memory and Identity in the Gentrifying Neighbourhood of Tophane (Istanbul). Alvarez, M. D., Go, F. M. ve Yüksel, A. (Der.). *Heritage Tourism Destinations Preservation, Communication and Development* (s. 22-40). Oxfordshire ve Boston: CABI.

Sherwood, W. B. (1967). *The Rise of the Justice Party in Turkey*. World Politics, 20(1), 54-65.

Sipahi, E . (2012). 'Yeni' Liberalizmin 'Yeni' Yaşam Alanları Olarak Güvenlikli Siteler: Konya Örneği'. *İdealkent* 3 (2012): 110-135

Sunar, İ. (1990). Populism and patronage: The Demokrat Party and its legacy in Turkey. *Il Politico*, 745-757.

Swartz, D. (2013). *Kültür ve İktidar: Pierre Bourdieu'nun Sosyolojisi*. (E. Gen, Çev.). 1. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.)

Szyliowicz, J. S. (1962). The political dynamics of rural Turkey. *Middle East Journal*, 16(4), 430-442.

Şahin, M. ve Işık, E. (2010). Osmanlı'dan Cumhuriyete Mahalle Yönetimi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(30), 221-230.

Şahin, S. Z. (2018). Neoliberal Yeniden Ölçeklenme Etkisi Altında Türkiye'de Kentleşme Politikasının Dönüşümü. *Alternatif Politika*, 10(Special), 1-30.

Şengül, H. T. (2009). *Türkiye'de Kentleşmenin İzlediği Yol Üzerine: Bir Dönemleme Girişimi*. O. Bensoy (Haz.). Kentsel Çelişki ve Siyaset (s. 97-153). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Şentürk, Y. (2014). İstanbul Kent Çalışmaları ve Unutulan Emek. A. Bartu -Candan ve C. Özbay (Der.). *Yeni İstanbul Çalışmaları Sınırlar, Mücadeleler, Açılımlar* (s. 133-165). İstanbul: Metis Yayınları.

Şenyapılı, T. (1978). *Bütünleşmemiş Kentli Nüfus Sorunu*. Ankara: ODTÜ Yayınları.

Tekeli, İ. (2001). *Popülist Politikalar, Kentsel Rant Ekonomisi ve Vatandaş Oluşturmayan Kentleşme Deneyi. Modernite Aşılırken Kent Planlaması*, İmge, Ankara (2001): 45-56.

Tekeli, İ. (2011). Kent, kentleşme ve Türkiye deneyimi. Ö. Taner (Haz.). *Kent, Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm* (s. 27- 48). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları

Üstel, F. (1996). Cumhuriyet'ten Bu Yana Yurttaş Profili. *Yeni Yüzyıl* (daily), Nisan 24, 1996.

Weingrod, A. (1968). Patrons, patronage, and political parties. *Comparative studies in Society and History*, 10(4): 377-400.

Wilding, C. ve Whiteford, G. (2005). Phenomenological Research: An Exploration of Conceptual, Theoretical, and Practical Issues. *OTJR: Occupation, Participation and Health*, 25(3): 98–104.

Yaman, T. M. (1940). *Osmanlı İmparatorluğu Mülki İdaresinde Avrupalılaşıma Hakkında Bir Kalem Tecrübesi*. Cumhuriyet Matbaası. İstanbul.

Yılmaz, E. ve Çiftçi, S. (2011). Kentlerin Ortaya Çikişı Ve Sosyo-Politik Açidan Türkiye'de Kentleşme Dönemleri . *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (35): 252-267. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esosder/issu-e/6149/82577>, 12.06.2022.

Yin, R. K. (2016). *Qualitative research from start to finish*. Guilford publications

EKLER

EK 1: Görüşme Verilerine Yönelik Maxqda Kod Sistemi

**MEKÂNSAL VE SOSYAL AYRIŞMANIN YARATTIĞI MAHALLE
TİPOLOJİLERİ VE MUHTAR DENEYİMLERİ ÜZERİNE
FENOMENOLOJİK BİR ALAN ARAŞTIRMASI**

Kod Sistemi	Frekans
1 NASIL BİR MAHALLE	0
1.1 Nasıl bir mahalle?	81
1.1.1 Göç ile Kurulmuş mah.	11
1.1.2 Orta Halli	5
1.1.3 Merkez-Çevre & Zengin-Fakir	29
1.1.4 Uyuşturucu-Yaygın Mahalle	8
1.1.5 Eğitim ve Maddi Yönden Zayıf-Kol Gücü Ağırlıklı	35
1.1.6 Eğitim-Gelir Seviyesi Yüksek Mah.	9
1.1.7 Geçiş Mahallesi	13
1.1.8 Kenar Mahalle-Gecekondlu-Varoş-Kırsal	24
1.1.9 Mülteci-Yoğun Mahalle	9
2 Muhtarın Amir/memur ve Kurumsal İlişkileri	0
2.1 Bağımsız Muhtar	3
2.2 Siyasi Muhtar	3
2.3 Kurumların Muhtardan Beklentisi	4
2.4 Siyasilerin Destek Beklentisi	9
2.5 Muhtarın beklentisi	25
2.6 Taleplere verilen cevaplar	14
2.7 Muhtarlığın Yapısı Hk. Öneriler	9
2.8 Yetersiz Maaş	4
2.9 Lütuf Olarak Hizmet	1
2.10 Yetki (+)	21
2.11 Sorunların Çözümü-Kurumlarla İlişki (+)	29
2.12 Saygı/İtibar Beklentisi	8
2.13 Şikayet (+)	25
3 Mekanın "Muhtarlık" Üzerine Etkisi	0
3.1 Kentsel Dönüşüm Çıkmazı	10
3.2 Muhtar-Vatandaş ilişkisi (Formel/Enformel)	17
3.3 Değişen Mahalle Dokusu	11
3.4 Muhtarın Değişen Statüsü	9

3.4.1 Reisin Muhtarı	17
3.4.2 Sarayın Etkisi	25
3.4.3 E-devlet	21
3.5 Kentsel Dönüşüm Etkisi	8
3.6 Etkisini Yitiren Muhtar	6
3.7 Muhtar Neden Yetkisiz?	4
4 BÖLGE BAZLI FARKLILAŞMA	0
4.1 Mülteci-yoğun Mahalle	7
4.2 Görev Kapsamı Dışında Alınan Talepler	18
4.3 Muhtarlık Evinde Geçirilen süre (+)	18
4.4 Muhtarsız Olur mu?	20
4.5 Uyuşturucu-yaygın Mahalle	8
4.6 Yardıma Alıştırılmış Vatandaş	7
4.7 Kenar Mahalle-Varoş	8
4.8 Geçiş Mahallesi (+)	11
4.9 Belediyenin Mahalle Algısı	5
4.10 Bölgesel Farklılaşmanın Nedeni	31
4.11 Mesleki Bölgesel Farklılaşma	37
5 Mahalleyi Bilen Olarak Muhtar	21
5.1 Muhtar ve Memur Arasındaki Fark	20
5.2 Muhtarlık evinde geçirilen Süre	18
6 MUHTARLIK NEDİR?	49
6.1 Çalınabilir bir Kapı	7
6.2 STK olarak Muhtarlar	4
6.3 Neden Muhtarlık	8
6.4 Kim Muhtarlık Yapar/Kim Seçilir?	14
7 Vurucu ifadeler (+)	32
8 MUHTAR KİMDİR? NE YAPAR?	1
8.1 Köprü Muhtar (+) (+)	20
8.2 Uç Beyi Muhtar	2
8.3 Mahalle Temsilcisi/Cumhurbaşkanı	14
8.4 Muhtar Ne Yapar?	31
8.5 Kaç Dönemdir Muhtar	10
8.6 Devletin Nezdinde	16
8.7 Vatandaşın Nezdinde (+)	34
8.8 Muhtarın Nezdinde	68
8.9 Kim Muhtar(lık) Yapar/Seçilir?	14

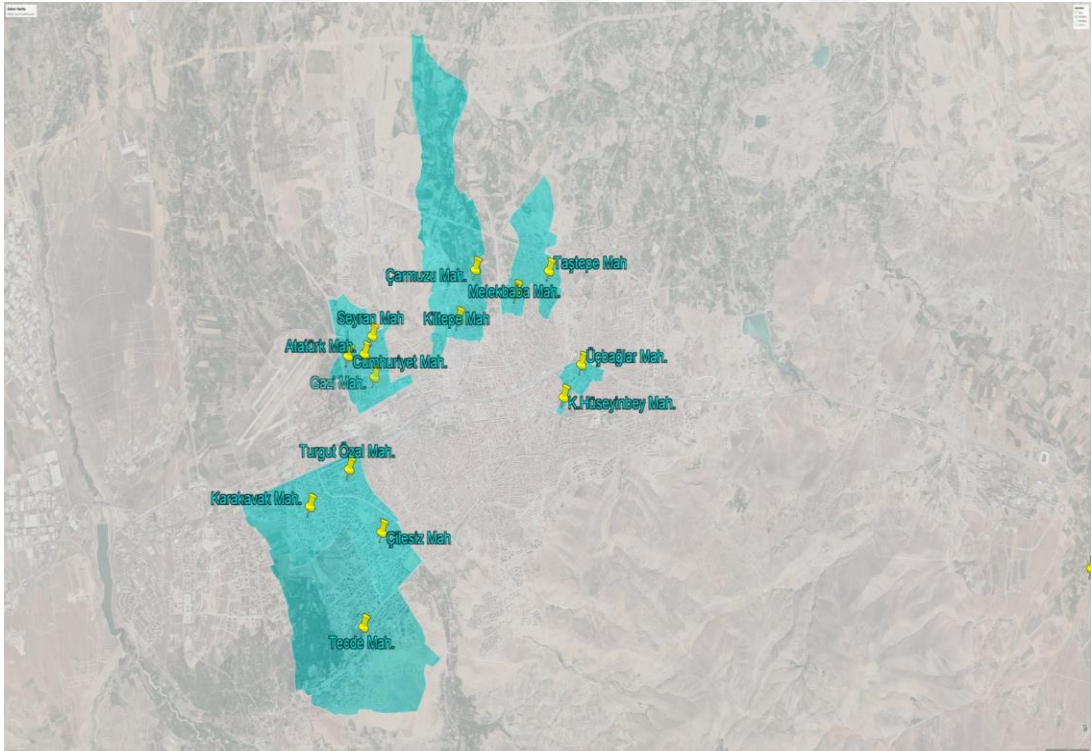
8.10 Muhtarın Enformal Yardım Ağı	18
9 MUHTAR MESAİSİNİ NEYE HARCAR (Temel Meşguliyet Alanları)	0
9.1 Evrak İşleri	1
9.2 Genel Değerlendirme	7
9.3 Uyuşturucu	6
9.4 Altyapı	8
9.5 İşsizlik	10
9.6 Yardım	23
9.7 Tebligat Dağıtımı	2
9.8 İmar/Kentsel Dönüşüm	4
10 Açıklamalar	2

EK 2: Saha Araştırması Yapılan Yerleri Gösterir Haritalar

İzmir ilinde saha araştırması yapılan alanları gösteren harita

Malatya ilinde saha araştırması yapılan alanları gösteren harita

EK 3: Etik Kurul Onay Belgesi

Çok İvedi

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Hukuk Müşavirliği

Sayı : E-87347630-640.99-44977

16/04/2021

Konu : Etik Kurul İzni Hk.
Fatih ÇİÇEK

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İlgi : 17.03.2021 tarih ve E-57485104-300.99-30466 sayılı yazınız.

İlgide kayıtlı yazınıza istinaden Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulunun 05.04.2021 tarihli toplantısında alınan 1 sayılı karar ile Enstitünüz Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Kamu Yönetimi Doktora Programı öğrencisi Fatih ÇİÇEK'in "Türkiye'de Yerel Dinamiklerin Temsilcisi Olarak Muhtarlık Kurumu" adlı tez çalışması kapsamında uygulayacağı saha araştırmasının (görüşme) etik açıdan uygun olduğuna karar verilmiştir.

Bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.

Prof.Dr. Nükhet HOTAR
Rektör

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.
Evragın <http://dogrulama.deu.edu.tr> linkinden CCB2DFF0XB kodu ile doğrulayabilirsiniz.

Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlüğü
Adres: Cumhuriyet Bulvarı No:144 35210 Alsancak / İZMİR
Tel: 0(232) 412 1212 Elektronik Ağ: www.deu.edu.tr
Kep Adresi: dokuzeyiluniversitesi@hs01.kep.tr

Bilgi İçin İrtibat:
Merve ÇÜRÜK
Dahili:
E-Posta: merve.curuk@deu.edu.tr

